

*Збірник матеріалів
V Всеукраїнської науково-практичної конференції*

Волинь — край козацький

*Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири
сучасного освітнього процесу*

Луцьк - 2021

Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти
Кафедра педагогіки та психології ВІППО
Лабораторія волинезнавства ВІППО
Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців України

*Збірник матеріалів
V Всеукраїнської науково-практичної конференції*

Волинь — край козацький

***Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири
сучасного освітнього процесу***

12 жовтня 2021 р.

Луцьк

УДК 908(477):94(477)
В-67

*Рекомендовано до друку вченою радою
Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти
(протокол №6 від 18 листопада 2021 р.)*

Редакційна колегія:

Олешко П. С., директор ВПППО, професор, кандидат історичних наук;

Дем'янюк О. Й., заступник директора з науково-педагогічної діяльності ВПППО, професор, доктор історичних наук;

Луцюк А. М., завідувач кафедри педагогіки і психології ВПППО, доцент, кандидат педагогічних наук;

Кінах Н. В., доцент кафедри педагогіки і психології ВПППО, кандидат економічних наук;

Силюк А. М., методист відділу виховної роботи ВПППО

Упорядник

Хитрик А. В., старший лаборант кафедри педагогіки і психології ВПППО

В-67 **Волинь** – край козацький. Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного освітнього процесу: матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. (12 жовтня 2021 р., м. Луцьк) / упоряд. А. В. Хитрик. Луцьк: Волинський ІППО, 2021. 148 с.

У збірнику опубліковані матеріали учасників конференції. Матеріали представляють результати досліджень у напрямі теоретичних та практичних аспектів педагогічного краєзнавства в умовах освітнього середовища Волині.

Матеріали відтворено з оригіналів, поданих до оргкомітету. За достовірність фактів, статистичних та інших даних, точність формулювань та висновків несуть відповідальність автори матеріалів.

УДК: 908(477):94(477)

ЗМІСТ

БОНДАРЕНКО Геннадій Козацька тематика у волинському краєзнавстві	7
БУНДАК Олена Григорій Гуртовий на сторінках періодичної преси	9
БУЩУК Андрій Козацька педагогіка – складова системи національно-патріотичного виховання	19
ВОЛЯНЮК Борис Козацька система виховання і сучасність	23
ГАПОНЮК Олена Бібліографічний покажчик «Література про Волинську область» – важливе краєзнавче інформаційне джерело для користувачів Волинської ДОУНБ імені Олени Пчілки	34
ГУЛЬКО Геннадій Полковник Іван Богун під стінами Олицького замку	39
ДЕМ'ЯНЮК Олександр Особливості родової геральдики козацької доби	47
КІНАХ Неля Економічна освіта в Україні за часів козацької доби	52
КОЦЬ Любов Модест Левицький і Волинь (13(25) липня 1866 року – 16 червня 1932 року)	57
КРАВЕЦЬ Анатолій Створення та діяльність дитячо-юнацьких організацій на основі козацьких традицій	70
ЛУЦЮК Анатолій Козацька педагогіка	77
ОЛЕШКО Петро Г. О. Гуртовий – зачинатель педагогічного краєзнавства та музейної педагогіки на Волині	82
ОСТАПІВСЬКИЙ Олександр Дослідження уявлення про козаків у волинських педагогів	90
ПАТРАЙ Ніна Роль музею у вивченні історії України	93

САЛАГАЦЬКА Людмила Історія мужності студентів коледжу	98
СЕРЕДЮК Олександр Формування і виховання воїна в козацькій Україні	102
СІРУК Наталія Освітньо-виховний потенціал історико-культурної спадщини Луцького колегіуму	117
ТКАЧУК Надія Формування методичної складової краєзнавчої компетентності майбутніх учителів географії	122
ТОМАЧЕНКО Олександр Взаємозв'язок шкільної історії з краєзнавством	126
ТУРЧИНА Лариса, КАЗМІРЧУК Наталія Роль козацтва у формуванні національної ідентичності українців	132
ЯСІНСЬКА Наталія Проблеми краєзнавства на сторінках науково-методичного журналу «Педагогічний пошук»	142

УДК: 908 (477.82):94(477)+0.69(477.82)

*Геннадій БОНДАРЕНКО,
професор кафедри документознавства і музейної справи
ВНУ імені Лесі Українки, кандидат історичних наук,
голова Волинської обласної організації НСКУ, м. Луцьк*

КОЗАЦЬКА ТЕМАТИКА У ВОЛИНСЬКОМУ КРАЄЗНАВСТВІ

Звичайно, що ще до виникнення Спілки краєзнавців у 1989 році багато краєзнавців, дослідників, істориків, учителів, працівників музеїв, бібліотек, архівів зверталися до історії козацтва, у першу чергу, як до важливого джерела національного і патріотичного виховання. Серед цих дослідників Олекса Ошуркевич, В. Рожко, викладачі-історики Іван Гайдай, Лідія Гайдай, Роман Оксенюк, В. Пришляк, Петро Сміян, Я. Шабала та інші.

Особливе місце у цій тематиці займала битва під Берестечком, якій цього року 370. Історичний музей у Берестечку, Козацькі могили у Пляшеві на Рівненщині були основою у вивченні козацтва і битви. Поступово тематика розширювалася. Включалися походи Богдана Хмельницького, які стосувалися Волині та згадувалися козацькі полковники Нечай, Кривоніс, Богун. В експозиціях музеїв області стали з'являтися різні експонати і література на козацькі теми, з'явилися наукові та конкурсні роботи учнів і студентів.

Втім, особливо активно стала розроблятися козацька тематика з включенням її у курс волинезнавства за ініціативою Григорія Гуртового – директора Торчинського народного музею, а також з появою на Волині козацьких осередків та створенням дитячих загонів козачат, де використовувалася козацька педагогіка і козацький гарт. Чільне місце у цій справі займав «козацький зимівник у Рокинях», де директором музею працював Олександр Середюк. Книги Г. Гуртового «Волинь – край козацький»

і О. Середюка «Лицарі Сонця» та інші їхні публікації склали основу теоретичних і практичних розробок в історії козацтва і козацької педагогіки. Їхні напрацювання були використані у роботі Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти і розвинуті Петром Олешком – козацьким головним отаманом Волинського округу і ректором цього інституту. Цей напрям роботи стимулювався проведенням рядом конференцій і краєзнавчих читань обласного і всеукраїнського рівня «Волинь – край козацький», останній захід 25 жовтня 2018 р. Наша цьогорічна конференція, яка відбувається, є цьому свідченням.

Г. Гуртовий, П. Олешко, О. Середюк, директори обласного і районних музеїв області, Волинського регіонального музею українського війська і військової техніки підтримували ці конференції і брали у них участь. По місцях козацької слави складались маршрути подорожей учнів і студентів.

У тематику історії козацтва і, зокрема, битви під Берестечком включились й інші краєзнавці: Г. Бондаренко, Г. Гулько, О. Дем'янюк, І. Майданець, М. Якименко та інші.

Поступово відкриваються нові факти та епізоди, легендарні події.

Так, до 370-річчя битви вийшла брошура про про стежки полковника І. Богуна на Волині – легендарну постать в історії козацтва та України, учасника битви під Берестечком її підготувала група авторів брошуру. На його честь був споруджений волинянами за ініціативи місцевого мецената Анатолія Маслійчука і скульптора Івана Хом'яка пам'ятник у селі Смолява, біля якого є за легендою урочище Богунівка, де відпочивав загін Богуна і був похований один з козаків.

Отже, процес вивчення історії козацтва продовжується і розкриває нові сторони їх життя і звитяжної долі.

Джерела та література

1. Сміян П. К. Визвольні походи армії Богдана Хмельницького на Волинь. – Луцьк, 1959. – 52 с.

2. Гуртовий Г.О. Волинь – край козацький: Історико-краєзнавчі нариси. Вид. друге, доповнене, уточнене. Луцьк : Надстир'я, 2009. 388 с., іл.
3. Середюк О.М. Лицарі Сонця. Луцьк : Ініціал, 2006. 432 с.
4. Козакувати – це робити добро. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 56 с., іл.
5. Волинь – край козацький. Науковий збірник. Луцьк : ВІППО, 2018. 152 с.
6. Бондаренко Г., Гулько Г., Дем'янюк О. Подорож Волинськими стежками козацького полковника Івана Богуна. Луцьк, 2001. 40 с.

УДК 908(477.82)

Олена БУНДАК,

кандидат історичних наук, доцент, заступник директора з науково-методичної роботи, Відокремлений структурний підрозділ Закладу Вищої Освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» Луцький інститут розвитку людини

ГРИГОРІЙ ГУРТОВИЙ НА СТОРІНКАХ ПЕРІОДИЧНОЇ ПРЕСИ

У статті здійснено аналіз публікацій Г. Гуртового, які видрукувані на шпальтах різних видань. Хронологічно стаття охоплює період від 1947 до 2014 років, та нараховує 400 публікацій, не враховуючи окремо видані його твори або публікації (статті, розвідки про дослідника). Акцентовано увагу на різноплановості кола наукових інтересів історика: козаччина, козацька історія Волині, історія окремих населених пунктів, історія особистостей, голодомори в Україні, Велика вітчизняна війна, життєпис українського підпілля на території Волині та діяльності підпільних боївків УПА після закінчення Другої світової війни, історія Торчина та навколишніх населених пунктів тощо.

Ключові слова: *історія, краєзнавство, музеї, експонати, регіон, Волинь, наставник, шкільництво, війна, особистість, козацтво.*

Активізація автобіографічних досліджень, які допомагають реконструювати культурно-історичний процес крізь призму специфічної ролі особистісного начала в історії є вагомим напрямком сучасних наукових досліджень. Особистісні якості окремої людини, її розум і воля, духовність і світогляд, здобутки та звершення справляють неабиякий вплив на перебіг певних подій, історичний процес і концентровано відтворюють специфічний колорит своєї історичної епохи.

Григорій Гуртовий – нащадок козацького роду, Заслужений працівник культури України, почесний професор в галузі історії Волинського національного університету імені Лесі Українки, краєзнавець, музейник, історик, науковець, наставник, історик волинського козацтва, журналіст, чоловік, батько, дідусь.

Коло наукових інтересів історика є дуже різностороннім: козаччина, козацька історія Волині, історія окремих населених пунктів, історія особистостей, голодомори в Україні, Велика вітчизняна війна, життєпис українського підпілля на території Волині та діяльності підпільних боїв УПА після закінчення Другої світової війни, історія Торчина та навколишніх населених пунктів тощо.

Наша розвідка має на меті проаналізувати публікації, які написав сам Григорій Гуртовий.

Свою журналістську діяльність Г. Гуртовий розпочав у 1947 р. Зокрема, сам науковець про початки даного напрямку роботи говорив наступне: «Вмів трохи малювати, писав вірші. Із зшитком віршів і прийшов до редактора торчинської районної газети «Колгоспна правда» О. Я. Шевчука. Показав йому своє творіння. Почитав він і каже: «Ти нам підходиш. Віршів твоїх, звичайно, друкувати не будемо. А ось на посаду інструктора по роботі з робсількорами візьмемо» [1, с. 10].

У фондах Волинської обласної бібліотеки імені Олени Пчілки знаходиться книга «Гуртовий Г. О. Вибрані краєзнавчі статті та бібліографія» [1], на шпальтах якої вміщено перелік статей та матеріалів Г. Гуртового в загальній кількості – 254. Хронологічні межі їх написання коливаються від 1947 до 1994 років. Можливо були і інші публікації цього періоду, проте нам їх не вдалося віднайти. Крім того, ми послуговувалися біобібліографічним покажчиком 2014 року, виданим Волинською ДОУНБ ім. Олени Пчілки, Волинським краєзнавчим музеєм та ДАВО [2]. Він включає в себе всі роки життя та діяльності Г. Гуртового та поділений на розділи, що дало нам можливість

констатувати 400 публікацій науковця в різних виданнях, не враховуючи окремо видані його твори (в загальній кількості 11).

Відразу слід зауважити, що становлення Г. Гуртового як особистості, відбувалася в радянський час, що має своє ідеологічне нашарування. Проте увага до питань освіти, виховання, культурного дозвілля, педагогічної роботи та збереження історичних пам'яток стали основою його життєвих пошуків та практичного втілення протягом усього його життя. Власна позиція правдолюба, зацікавлення долею пересічних громадян, які потребували додаткової уваги чи допомоги, співчуття, толерантність та проста людська доброта були невід'ємними супутниками його життєвого шляху.

Значна маса публікацій за 1947 рік міститься у газеті «Вільна Україна». І серед питань, які висвітлює науковець – кількість відремонтованих шкіл у області (17), успіхи в художній самодіяльності та поліпшення культосвітньої роботи в районі [3–8].

З настанням Незалежності не змінюється позиція дослідника до нагальних питань, які стосуються різних сторін життя регіону та Торчинської громади. Активний пошук, свідомо громадянська позиція, зацікавленість життям пересічних громадян, доля культурно-освітніх осередків, пам'яток, музеїв, просвітницька діяльність – ось неповний перелік напрямків діяльності Г. Гуртового.

Маса публікацій присвячена культурно-просвітницьким та виховним заходам в районі та області [9–12].

Слід відзначити що Григорій Олександрович не боявся вказувати на недоліки чи прорахунки господарського чи культурно-освітнього життя регіону. Так, у ряді публікацій він піднімає питання про виправлення недоліків в господарстві та виокремлює причини гальмування впровадження передового досвіду в тваринницьку галузь [13–17].

Дбаючи про розвиток рідного краю, дослідник акцентував увагу на краєзнавчій роботі, розуміючи, що любов до великої

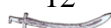

Батьківщини починається із свого села, міста, району, області та регіону. Адже вивчення та пропаганда історії рідного краю виховує в учнів почуття прив'язаності до того, що визначається змістом поняття «Батьківщина», формує історичну свідомість та національну гідність. «Виступали краєзнавці багатьох шкіл. І кожна розповідь цікава. Новий свіжий струмінь відчувається у викладанні історії в школах району, в краєзнавчій роботі. Адже оці цікаві, дбайливо зроблені самими учнями унаочнення стали невід'ємною частиною уроків, позакласних занять. Дуже добре, що всюди почато створення своїх краєзнавчих куточків, що діти і вчителі прагнуть поповнити районний музей – навчальну базу усіх шкіл [18–21].

Не працюючи у школі, він проводив надзвичайно плідно виховну роботу з учнями, започаткувавши краєзнавчий гурток при редакції газети та всілякими засобами намагався залучити дітей до дослідження минулого: Листуванням, спрямованим на встановлення невідомих фактів з історії краю; написанням листів ветеранам та зустрічами з ними; експонатами; різноманітними екскурсіями та пошуковою роботою [22–27].

Працюючи з підростаючим покоління, Григорій Олександрович був ідеальним педагогом. Глибоко поінформований і широко обізнаний з історією, кожну тему подавав як найважливішу. Його виклад був живим та емоційним, намагався показати присутнім не лише подію чи явище, але й особистість у них, її роль та вплив на ситуацію, формуючи з своїх учнів Людей.

Прекрасно розуміючи людську сутність, Гуртовий намагався підбадьорити оточуючих гарним словом, не скупився на похвали та прагнув звернути на хороші вчинки та добрих людей увагу інших, тобто писав замітки про тих чи інших людей. Адже «внутрішня історія суб'єктів», «людська історія» [28, с. 32], нерозривно пов'язана з творчою діяльністю історичної особистості. Особистісні якості окремої людини, її розум і воля, духовність і світогляд, здобутки та звершення справляють

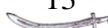

неабиякий вплив на перебіг певних подій, історичний процес і концентровано відтворюють специфічний колорит своєї історичної епохи [29–37].

З перших публікацій привертається увага до питань музейництва, охорони пам'яток, до історичних традицій та звичаїв українського народу. «Створення музею – це велика дослідницька робота. І в цьому, знову ж таки, допомагають чуйні люди, які можливо, і не зобов'язані, а все ж охоче відповідають на мої запити [38, с. 13]. «Я переконаний, що кожен етап історії потрібно розповідати так, ніби ти сам жив у далеку епоху неоліту, палеоліту чи залізного віку, середньовіччя. Ніби ти сам бачив, знаєш, як тяжко жилося селянам-кріпакам, ніби ти був серед тих, хто писав листівки і закликав до возз'єднання західних областей з Радянською Екранією. Ось чому музей став другим класом. Його експонати служать наочністю на уроках. Бере дитина в руки якусь давню річ – свідка історії, і це допомагає їй за книжним рядком побачити реальність, ніби відчутти подих далекої епохи [38; 39–54].

Історик не лише сам творчо працює, але і вміє запалити своїх колег до наукового пошуку аналізу дискусійних тем з історії. «Заслуженим авторитетом серед вчителів області користується вчитель історії Торчинської СШ Луцького району, керівник школи передового педагогічного досвіду Гуртовий Г. О. В нього навчається педагогічній майстерності 7 вчителів навколишніх сіл. Багатство методичних прийомів, різноманітність структури уроків, глибокий ідейний зміст – все це характерне для уроків Гуртового» [55, арк. 42].

Солідний багаж знань, відданість улюбленій справі, продумано видані та доречно використані книги, монографії, статті та замітки, працьовитість і душевність у роботі – напевно неповна характеристика особистих якостей Григорія Гуртового, який спонукає молодих дослідників та науковців до постійного наукового пошуку та професійного вдосконалення. Його ім'я відоме в наукових колах України, його наукові здобутки

опубліковані і публікуються сьогодні у різних виданнях. «Ми, краєзнавці, повинні, непевно, боротися за представлення своїх кращих знахідок в обласному музеї, який речовими документами представляє історію всієї Волині... Організуємо ж роботу краєзнавців, громадськості так, щоб на запитання «Чи є у вашому селі музей?», всюди змогли відповісти: «Так, є. Ласкаво просимо завітати!»» [45, с. 3]. Дослідник наголошував, що саме музеї є зброєю, опорою, джерелом для речових доказів, фактів для патріотичного виховання. Слід постійно шукати, наповнювати, досліджувати, а не стояти на місці, й на основі нових знахідок повніше відтворювати багатющу історію нашого краю, частку загальної історії.

Торчинський музей був і залишиться символом, знаком, оцінкою та пам'яттю про життя та діяльність Г. Гуртового. Адже музей – це визначальний фактор формування свідомості людини, особливо школярів, саме музей дає можливість бачити все власними очима, та формує любов та бережне ставлення до природи, Завдяки багатогранній діяльності Г. Гуртового Торчинський народний музей став справжньою академічною (науковою) установою, яка продукує різнопланові нові розвідки, проводить науково-практичні конференції, семінари, краєзнавчі конференції та зустрічі з визначними особистостями. Організація музейних експозиційних залів у Торчинському музеї є прикладом нової схеми розміщення, яка є новаторською та відмінною від пропонувананих в даній сфері.

Слід відзначити, що кожен виступ, кожна нова публікація дослідника була відкриттям нового, незвіданого, цікавого. Усі його виступи чітко сплановані, продумані до деталей, супроводжуються ґрунтовними, виваженими висновками. Слід відзначити його молодечий запал у пошуках нового, постійне вдосконалення педагогічної майстерності. Науковець показує приклад наполегливості, творчості, ефективності наукового пошуку та вмінню на ґрунті всебічних висновків досягати професійного

наукового зростання. Найбільш яскраво це прослідковується у напрямку козаччини України загалом та волинської зокрема. Дослідники називають його Волинським козацьким літописцем [56]. «Його слова – Козацтву українському – півтисячоліття. Воно і сьогодні лишається вираженням характеру, слави і найсвятіших прагнень відроджуваної Української суверенної держави [57–65].

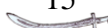
Не оминав Григорій Олександрович своєю увагою і дитячі заклади, школи та медичні установи [66–70].

Значна увага в житті Григорія Олександровича приділена військовим подіям, які залишили помітний слід в житті кожної родини [71–88].

Усі, з ким довелося спілкуватися – колеги, друзі, однодумці, з ким спільно бере участь у громадській, науковій, просвітницькій роботі, відзначали високу порядність, мудрість та високий професіоналізм науковця. Його інтелектуальна потуга, широка обізнаність та проникливий розум прислужуються і національній історії України та українському громадянству загалом. Багатогранна особистість Г. О. Гуртового є взірцем для молодого покоління науковців. Адже освічені люди є найбільшим багатством будь-якої держави, запорукою її розвитку та процвітання. Людина енциклопедичних знань.

Джерела та література

1. Справа всього життя. Інтерв'ю кореспондента районної газети Радянська Волинь К. Зубчук з Г. О. Гуртовим у березні 1984 року. «Гуртовий Г. О. Вибрані краєзнавчі статті та бібліографія». Луцьк, 1994. 155 с.
2. Григорій Гуртовий : біобібліогр. покаж./ упр. Культури Волин. ОДА; Волин. ДОУНБ ім. Олени Пчілки ; Волин. краєзн. Музей; Держ. Арх. Волин. обл.; упоряд.: Л. І. Коць, Н. М. Кузьміна, А. А. Понагайба, Н. Д. Хомяк. – Луцьк : 2014. 60 с.
3. Г. Гуртовий. Відремонтовано 17 шкіл. Вільна Україна [Торчин]. 1947. 12 червня.
4. Г. Гуртовий. Успіх гуртка художньої самодіяльності. Вільна Україна [Торчин]. 1947. 14 вересня.
5. Г. Гуртовий. Районний огляд народних талантів. Колгоспна правда. 1955. 17 листопада.

6. Г. Гуртовий. Концерт в селі Окорськ. Вільна Україна 1948. 27 травня.
7. Г. Гуртовий. Співає юність. Колг. Правда. 1957. 7 квітня.
8. Г. Гуртовий. Подвиг агронома : Торчинській сортодільниці – 50 років. Слава праці. 1999. 25 грудня.
9. Г. Гуртовий. Поліпшити культосвітню роботу в районі. Вільна Україна [Торчин]. 1948. 12 червня.
10. Г. Гуртовий. Оркестр неповний без бандури... Молодий ленінець. 1990. 17 березня.
11. Г. Гуртовий. Творці прекрасного. Слава праці. 1968. 24 лютого.
12. Г. Гуртовий. Святковий похід торчинців. Колг. Правда. 1959. 5 травня.
13. Кретов Ф., Гуртовий Г. Що гальмує впровадження досвіду чернівецьких та іваничівських тваринників. Косгоспна правда. 1956. 8 січня.
14. Г. Гуртовий. Вивчай, швидше впроваджуй передовий досвід. Колг. Правда. 1957. 19 травня.
15. Г. Гуртовий. виправити виявлені недоліки в найкоротший строк. Колг. Правда. 1956. 12 липня.
16. Г. Гуртовий. У Боратині продовжують допускати втрати. Колгоспна Правда. 1958. 10 вересня.
17. Г. Гуртовий. Вчасно виправити допущені недоліки. Колгоспна Правда. 1950. 25 травня.
18. Г. Гуртовий. Перший зліт юних краєзнавців. Колгоспна Правда. 1961. 23 травня.
19. Г. Гуртовий. Щоб краще знати рідний край. Колгоспна Правда. 1960. 16 березня.
20. Г. Гуртовий. Краю мій рідний... Колгоспна Правда. 1960. 9 грудня.
21. Г. Гуртовий. Краю мій рідний... Колгоспна Правда. 1961. 19 січня.
22. Г. Гуртовий. Неспокійні орлята. Слава праці. 1973. 19 травня.
23. Г. Гуртовий. Рапортують орлята. Слава праці. 1972. 18 травня.
24. Г. Гуртовий. Справи батьків, справи дітей. Слава праці. 1970. 22 квітня.
25. Г. Гуртовий. Свідки розказують правду. Рад. Волинь. 1988. 10 січня.
26. Г. Гуртовий. Через багато років встановлено імена загиблих воїнів. Рад. Волинь. 1987. 18 серпня.
27. Г. Гуртовий. Пошук справжнього імені. Слава праці 1991. 12 січня.
28. Зашкільняк Л. О. Інтелектуальна історія: спроба конвенції (деякі методологічні міркування) [Текст]. *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки*. Вип. 1. 2005. С. 28–36.
29. Г. Гуртовий. Активісти краєзнавчої роботи. Колг. Правда. 1958. 21 листопада.
30. Г. Гуртовий. Творці прекрасного. Слава праці. 1968. 24 лютого.

31. Г. Гуртовий. Зодчий академік з Волині. Минуле і сучасне Волині: історичні постаті краю. Луцьк, 1991. С. 164–165.
32. Г. Гуртовий. Науковий подвиг волинянина. Волинь. 1993. 14 січня.
33. Г. Гуртовий. Киянка ... родом із Волині. Рад. Волинь. 1982. 14 лютого.
34. Г. Гуртовий. Людина енциклопедичних знань. Рад. Волинь. 1977. 1 березня.
35. Г. Гуртовий. Академік із Ворончина. Рад. Волинь. 1976. 7 серпня.
36. Г. Гуртовий. Самодіяльний композитор. Колг. Правда. 1961. 19 вересня.
37. Г. Гуртовий. Галшка з роду Гулевичів. Молодий ленінець. 1989. 23 вересня.
38. Г. Гуртовий. Диригент першого параду. Культура і життя. 1978. 30 квітня.
39. Г. Гуртовий. Справа всього життя. Інтерв'ю кореспондента районної газети Радянська Волинь К. Зубчук з Г. О. Гуртовим у березні 1984 року. «Гуртовий Г. О. Вибрані краєзнавчі статті та бібліографія». Луцьк, 1994. 155 с.
40. Гуртовий Г. Григорій Гуртовий: «Я марив музеєм» : [інтерв'ю з Григорієм Гуртовим] / Г. Гуртовий ; розмову вела І. Поліщук // Слава праці. – 2007. – № 24 берез.
41. Гуртовий Г. Пульс життя Торчинського музею / Г. Гуртовий // Слава праці. 2002. 1 черв.
42. Г. Гуртовий. Картини для народного музею. Колг. Правда. 1957. 29 серпня.
43. Г. Гуртовий. Древнє городище. Колг. Правда. 1960. 5 липня.
44. Г. Гуртовий. Силою громадськості розширимо музей. Колг. Правда. 1961. 23 березня.
45. Г. Гуртовий. Торчинський краєзнавчий музей на громадських засадах. Соц. Культура. 1962. № 2. С. 43–44.
46. Г. Гуртовий. Чи є у вашому селі музей? Радянська Волинь. 1968 спонати. Рад. Волинь. 1979. 17 січня.
47. Г. Гуртовий. Незвичайний експонат. Рад. Волинь. 1980. 21 жовтня; 10 березня;
48. 47 Г. Гуртовий. Музей і школа. Слава праці. 1970. 25 серпня.
49. Г. Гуртовий. Добровільні творці музею Рад. Волинь. 1978. 16 серпня.
50. Г. Гуртовий. Ні – це не сива давнина. Світло Жовтня. 1963. 7 листопада.
51. Г. Гуртовий. Музеї – це наша пам'ять. Рад. Волинь. 1987. 25 серпня.
52. Г. Гуртовий. Бути музеєві в с. Буяни. Слава праці. 1988. 29 жовтня.
53. Г. Гуртовий. Град подвигу предків: Пошук нових відомостей про історичну долю м. Шепель. Слава праці. 8 грудня.
54. Вікам на пам'ять. Слава праці. 1994. 27 серпня.
55. Г. Гуртовий. Поповнили народний музей. Слава праці. 2007. 30 червня.
56. ДАВО. Ф. Р-402, оп. 2., спр. 390. Звіт про роботу інституту удосконалення кваліфікації вчителів за 1968–1969 н. р. арк. 42.

57. Пісоцький А. Волинський козацький літописець Григорій Гуртовий // І Волинські обласні краєзнавчі читання, присвячені пам'яті Григорія гуртового. Науковий збірник. Упоряд. А. Силюк. Луцьк, 2014. 340 с. іл.
58. Г. Гуртовий. Козацтво і Волинь: Нотатки краєзнавця. Слава праці. 1990. 15, 18, 22, 27 вересня; 4, 11 жовтня // «Гуртовий Г. О. Вибрані краєзнавчі статті та бібліографія». Луцьк, 1994.
59. Г. Гуртовий. Наказний гетьман з Волині. Волинь. 1994. 29 вересня.
60. Г. Гуртовий. Гайдамацький клич. Слава праці. 1993. 12 червня.
61. Г. Гуртовий. Козацтво і Волинь: Нотатки краєзнавця. Слава праці. 1990. 15, 18, 22, 27 вересня; 4, 11 жовтня.
62. Г. Гуртовий. Гайдамацький клич. Слава праці. 1993. 12 червня.
63. Гуртовий Г. Чотири гетьмани... з одного села / Г. Гуртовий // Урядовий кур'єр. 2003. 6 листоп.
64. Г. Гуртовий. Козацькі хоругви Волині. Волинь-нова. 2008. 18 грудня. С. 12; 20 грудня. С. 7.
65. Гуртовий Г. Будівничий Запорізької Січі / Г. Гуртовий // Волинь моя. – Київ, 2001. – Вип.1. – С. 31–37.
66. Гуртовий Г. Волинянка козацького характеру / Г. Гуртовий // Волинь моя. – 2002. – Вип. 2. – С. 71–75.
67. Г. Гуртовий. Твоя школа. Колг. Правда. 1959. 27 вересня.
68. Г. Гуртовий. Дитячим закладам – турботу і увагу. Колг. Правда. 1959. 11 вересня; 68. Турбуйтеся про дитячі ясла. Колг. Правда. 1958. 19 жовтня.
69. Г. Гуртовий. Перший день у школі. Колг. Правда. 1957. 5 вересня.
70. Г. Гуртовий. Зростає сітка медичних закладів. Колг. Правда. 1955. 17 листопада; Музей і школа. Слава праці. 1970. 25 серпня.
71. Г. Гуртовий. Боєць першої кінної. Колг. Правда. 1958. 23 лютого.
72. Г. Гуртовий. Безсмертя. Колг. Правда. 1961. 22 червня.
73. Г. Гуртовий. Куля: /оповідання/. Колг. Правда. 1960. 18 жовтня.
74. Г. Гуртовий. Пам'ять про мужніх. Рад. Волинь. 1966. 8 жовтня.
75. Г. Гуртовий. Коли почалася війна... Рад. Волинь. 1968. 22 червня.
76. Г. Гуртовий. Легендарний розвідник. Світло Жовтня. 1969. 25 березня.
77. Г. Гуртовий. Пам'ятаємо їх імена. Рад. Волинь. 1977. 26 червня.
78. Г. Гуртовий. Імена воїнів-визволителів району відомі. Слава праці. 1967. 15 серпня.
79. Г. Гуртовий. Розповідають солдати. Слав праці 1988. 9 травня.
80. Г. Гуртовий. Під кулями у Луцькій в'язниці. Рад Волинь. 1989. 18 серпня.
81. Г. Гуртовий. Під кулями у Луцькій в'язниці. Вісті з України. 1989. № 37. С. 7.
82. Гуртовий Г. Творцям перемоги – вдячність поколінь. Слава праці. 2000. 13 трав.
83. Гуртовий Г. На грані віків. Слава праці. 2001. № 6 січ.

84. Гуртовий Г. Була війна. І крові ріки... Слава праці. 2001. 16, 23, 30 черв.
85. Гуртовий Г. На грані віків. Слава праці. 2001. 6 січ.
86. Г. Гуртовий. Друга світова. Велика Вітчизняна... Слава праці. 2006. 22, 24, 27, 29 червня; 1 липня.
87. Г. Гуртовий. Документи війни розповідають: до 55-річчя визволення Торчина і району. Слава праці. 1999. 17 квітня.
88. Г. Гуртовий. Так визволяли Торчин [від німецько-фашистських загарбників]. Слава праці. 2009. 14 квітня. С. 1–3.

УДК: 378.013:94(477)

*Андрій БУЩУК,
учитель опорного закладу загальної середньої освіти
«Любешівський ліцей», смт Любешів*

КОЗАЦЬКА ПЕДАГОГІКА – СКЛАДОВА СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

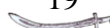
Відкрити перед кожним вихованцем усі джерела,
якими живиться могутнє почуття любові до Батьківщини.
Це і природа рідного краю, слово рідної мови, культ Матері
і Батька, Мала Батьківщина, її історичне минуле, працелюбність.
Василь Сухомлинський

Козацька педагогіка ефективно допомагає формувати світогляд підростаючого покоління та ціннісні орієнтації, передавати найкращий досвід попередніх поколінь. У статті звернено увагу на особливості формування особистості школяра, використовуючи надбання козацтва.

У сучасних умовах боротьби за незалежність та єдність України нагальною проблемою, а точніше викликом часу стала потреба пізнання своєї, української спадщини у галузі освіти, навчання й виховання молодого покоління українців.

Важливо, що тепер ми заговорили про козацьку педагогіку, коли держава у стані війни, де щодень виявляється лицарство і мужність у боротьбі за волю.

На мою думку, на початку статті варто визначити зміст «козацька педагогіка». В українській педагогіці існує декілька

визначень цього поняття. Я схилитимусь до такого визначення «Козацька педагогіка – це складова народної педагогіки, це наука про виховання мужності, патріотизму, доброти, фізичної досконалості, віри у свої сили» [1, с. 21].

Виходячи з цього, козацька педагогіка – це процес виховання української молоді на патріотичних, героїчних традиціях українського козацтва.

Виховати, сформувати, виплекати справжнього, свідомого українця, патріота держави, компетентну, молоду людину, яка легко адаптується в соціумі, орієнтується в різних життєвих обставинах – одне із основних завдань педагогічного працівника. Ще відомий вітчизняний педагог Василь Сухомлинський писав: «Патріотизм – серцевина людини, основа її активної позиції».

Прищепити почуття поваги і любові до Батьківщини, її народу, мови, звичаїв, традицій, національного одягу, пісні для сучасного вчителя-наставника допоможе використання цінних надбань козацької педагогіки. Ознайомлення учнів, вихованців закладів освіти зі сторінками життя, побуту, видами діяльності жителів Гетьманщини – осередку свободи й надії нашого народу – козаків Запорозької Січі, вивчення зразків духовної і матеріальної культури українського козацтва, з'ясування специфіки життя наших волелюбних предків – все це дає основу, закладає надійний фундамент сильного духу сучасних українських лицарів та юних берегинь. Коли гортаєш сторінки історії України XV–XVII ст. переконаєшся, що козацтво – це не лише українське військо, а національно свідомо державна організація, носій лицарського духу та звитяги, ревні захисники української культури і християнської віри.

Сучасному педагогу у процесі формування особистості школяра, стануть у пригоді та служитимуть прекрасним взірцем такі риси, як: козацька відданість у дружбі, товарицькість, мирне сусідство, нетерпимість до крадіжок чужого майна, глибока віра в Бога.

Головною метою педагога нашого ліцею є формування та розвиток повноцінної особистості, гармонійної людини, патріота Батьківщини різними патріотичними заходами.

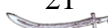
Кожен тиждень у нашому освітньому закладі розпочинається з підняття Державного Прапора України, а завершується його опусканням.

Під моїм керівництвом в ОЗЗСО «Любешівський ліцей» активно діє гурток козацько-лицарського виховання «Джура». Головною метою програми є формування та розвиток повноцінної особистості, гармонійної людини, патріота Батьківщини.

Програма гуртка направлена на використання елементів козацької педагогіки, досвіду наших предків по вихованню підростаючого покоління, виконання законів кодексу «лицарської честі», який передбачає:

- любов до батьків, рідної мови, вірність у коханні, дружбі, побратимстві, віддане ставлення до Батьківщини-України;
- готовність захищати слабших, молодших;
- шляхетне ставлення до дівчини, Матері, Жінки, Бабусі;
- непохитна відданість ідеям, принципам народної моралі, духовності;
- відстоювання повної свободи і незалежності особистості, народу, держави;
- турбота про розвиток національних традицій, звичаїв і обрядів, бережливе ставлення до рідної природи, землі;
- цілеспрямований розвиток власних фізичних і духовних сил, волі, можливостей свого організму;
- уміння скрізь і всюди чинити шляхетно, виявляти інші чесноти;
- не шкодити своїми діями іншим.

Усі заняття в гуртку спрямовані на поглиблення знань учнів, розширення їх кругозору, виховання загальнолюдських християнських цінностей, формування світогляду громадян

незалежної демократичної держави, сповнених національної гідності та поваги до інших народів.

У гуртку козацько-лицарського виховання «Джура» учні ознайомлюються з визначними подіями з історії рідного краю, вивчають історію запорізького козацтва, займаються туристсько-краєзнавчою роботою, військово-прикладними видами спорту, відродженням військово-спортивного мистецтва та народних мистецьких традицій, готують себе до служби в лавах Збройних Сил України (ЗСУ).

Більшість занять носить практичний характер з елементами змагань та інтелектуальних ігор, що сприяє, зокрема, участі вихованців у I та II етапах Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»).

У гуртку виховується розвинена людина зі стійким характером, сильною волею, добрим серцем та чистою совістю.

Виховання козацькою педагогікою дозволяє учневі відчутти приналежність до свого народу і, водночас, усвідомити себе громадянином країни й суб'єктом світової цивілізації.

Джерела та література

1. Козацька педагогіка і навчально-виховний процес у закладах освіти: науково-методичний збірник / Укладачі : В. Є. Берега, І. К. Гіджеліцький, Н. М. Орловська. – Кам'янець-Подільський : Видавець П.П. Звойленко Д. Г. 2017. – 544 с.
2. Збірка програм Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»): URL: <https://mega.nz/file/ZMQlgaKQ#eonLjGe8l8xr2HGeeMtltiqVWJ-wWnB8PBRc6lk6ik>
3. Орловська Н. Позашкільний соціум у становленні громадянина / Н. Орловська // Педагогічний вісник. – № 1 (42) 2016. – С. 17–18.
4. Сухомлинський В. Як виховати справжню людину / В. Сухомлинський // Вибрані твори: у 5-ти т. – Київ.: Рад. школа, 1977. – Т. 2. – 149 с.

УДК: 378.091:94(477)

Борис ВОЛЯНЮК,
методист ТОКІШПО, м. Тернопіль

КОЗАЦЬКА СИСТЕМА ВИХОВАННЯ І СУЧАСНІСТЬ

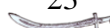
Розкрито систему освіти Запорізької Січі, духовні основи – кодекс лицарської честі та звитяги, висвітлюються акценти військово-патріотичного виховання сьогодення.

Ключові слова: *козацтво, Січ, захист України, педагогіка, незалежність, патріотизм.*

24 серпня 1991 року Верховна Рада України ухвалила воістинну історичний документ надзвичайного значення для долі українського народу – Акт проголошення незалежності України. На політичній карті світу з'явилася нова самостійна країна – Україна, яка почала утверджувати атрибути державності, без яких не існує держава. Так вже 4 вересня 1991 р. над куполом Верховної Ради замайорів національний синьо-жовтий прапор, який 28 січня 1992 р. став державним. 6 грудня 1991 року Верховна Рада України прийняла закон «Про Збройні сили України» – гаранта національної безпеки. ЗСУ покликані стримувати збройну агресію, забезпечити охорону і оборону простору країни.

Вкотре за 350 років визвольної боротьби середини XVII століття Україна здобула самостійність. Головним завданням стало збереження незалежності й суверенності Української держави, недопущення помилок попередніх етапів існування державності.

Одним з цих етапів боротьби українських народних мас за свою свободу і незалежність було створення військової сили – козацтва з центром у Запорізькій Січі. З кінця XVI ст. Січ стає не тільки епіцентром відсічі турецько-татарської агресії, але й перетворюється в національно-політичний центр України.

На Запоріжжі поступово сформувалися основи української національної державності. Запорожці – це цвіт народу, його сама найкраща частина. Кращі риси народної педагогіки були втілені в козацькій освіті, що формувала у молодого покоління синівську вірність рідній землі, духовність, героїко-патріотичні традиції, пріоритет високих лицарських якостей та пошани до старших. Головним завданням козацької педагогіки була підготовка захисників рідної землі від чужеземного поневолення, фізично загартованих, мужніх воїнів. Ідеалом козацької педагогіки була вільна, незламна людина. Однією з характерних рис української культури козацької доби XVI–XVIII ст. була зацікавленість суспільства у розвитку системи освіти. І козацтво долучилося до створення шкіл. Перша початкова січова школа була відкрита в 1576 р., а вже з початку XVII ст. вона існувала як монастирська школа при Самарському монастирі. У 1659 р. за часів Богдана Хмельницького на Чортомлицькій Січі було відкрито середню школу, де викладалися піїтика, математика, риторика, географія, астрономія, військова справа. Школа мала назву Січова центральна. У ній навчалося 50 малолітніх і близько 30 учнів старшого віку (молодиків). Подібні школи існували майже в усіх козацьких паланках. Загальне управління всіма школами зосереджувалося у руках кошового отамана.

До сітки січових шкіл відносилися заклади, які були відкриті та утримувалися на кошти Війська Запорозького Низового. У них навчалися козацькі діти з населених пунктів – паланок, а також джури – підлітки, що бралися для виховання досвідченими козаками та військовою старшиною з України. «Кожен статечний запорожець мав свого джуру. Після татарського наскоку на Україну в селах і в містах лишалися тисячі посиротілих дітей. Виганяючи ворога з рідного краю, козаки, жалуючи бідолах, брали чимало хлопців із собою на Січ і віддавали в науку до курінних кабиць. Допомагаючи кухарям, діти-приймаки за кілька літ навчалися запорозьких звичаїв, переслуховували від захожих кобзарів

усі думи й пісні та ставали свідомими синами України та Війська Запорозького. Коли такому хлопцеві минало років 12–14, той запорожець, що привіз його з України, брав свого вихованця джурою – чистити названому батькові зброю, поратися біля коня, їздити разом із ним у походи, підносити під час бою баклагу з водою тощо» [6, с. 73]. Юнаки-джури засвоювали суворий курс фізичного та військового виховання.

«Всі запорожці вставали завжди до схід сонця і йшли на річку вмиватися або купатися. Це робили запорожці не тільки влітку, а й восени, а дехто – і цілу зиму. Коли знову сходилися до куренів, то кухарі ставили на столи вагани, повні гарячої соломахи (житнє борошно, зварене з водою і засмажене олією), і запорожці, помолившись Богу, сідали за столи та, діставши з-за халяви чобота або з-за пояса ложку, снідали.

Після сніданку всяк брався до свого діла: хто латав собі одяг або правив взуття, а хто йшов до Дніпра прати свою сорочку, а вона в нього була єдина – випере її в річці, обсушить на сонці та й зодягає знову. Інші козаки поралися біля своєї зброї або лагодили військові човни. А чимало запоржців, побравши з табуна своїх коней, виїздили за січові окопи на герць. Найбільше тут старалася запорозька молодь. Юнаки виробляли на конях усілякі витівки: розігнавши коня, ставали ногами на кульбаку; підкидали догори шапку і влучали в неї кулею з рушниці; перестрибували кіньми рівчаки й тини; вибігали верхом на крутобокі могили тощо, а далі кидалися один з одним рубатися шаблями «до першої крові».

Дивитися герці виходили із Січі мало не всі вільні од праці козаки, і як тільки побачать, було, що в одного з тих, що билися на герці, кров, то зараз же тих бійців розводили, щоб часом у запалі вони не завдали один одному важких поранень» [6, с. 73]. Неписане правило запорожців – дотримання безпеки під час виконання воєнних вправ для збереження здоров'я козака, за яким стежили старші, більш досвідчені козаки.

«Тут же, за січовими окопами, часто точилася поміж запорожцями боротьба, а інколи виникали й кулачки – курінь на курінь» [6, с. 73].

«На січових герцях і джури вибігали за окопи і, дивлячись на козаків, починали й собі борюкатися та виробляти всілякі штуки, набуваючи хисту й завзяття.

Так тривало на Січі час до обіду; о півдні же на січовій башті стріляли з гармати, і все товариство мерщій квапилося до куренів; а там уже на столах парували вагани з тетерею, яку варили із пшона або житнього борошна із квасом. На обіді курінному отаманові завжди було місце кінець столу, на покуті – під образами, і коли всі козаки збиралися і ставали в коло, отаман голосно читав їм «Отче наш», і тільки після того всі вмощувалися на ослонах до столу» [6, с. 74] «По обіді дехто з козаків лягав де-небудь у холодку спати, інші вилежувалися понад берегом Дніпра, а деякі, закликавши до свого гурту кобзаря, слухали пісень та дум, розповідаючи один одному у ті хвилини, коли відпочивав кобзар, про пригоди зі свого життя.

Надвечір подавали вечерю – здебільшого гречані галушки з часником або юшка з риби, а добре попоївши, хто не спав удень, лягав спати; хто ж відіспався – збиралися на січовому майдані або над Дніпром, щоб гуртом поспівати, й затримувалися, аж доки не погасне вечірня зоря, а часом вигравали на сопілках, скрипках, кобзах, басах та басолях, вибивали ще й на бубнах, охочі ж до танців під ту музику танцювали гопака» [6, с. 74].

На Січі учні проходили суворий курс фізичного і воєнного виховання. Козацька служба вимагала високого рівня духовності й загартованості, витривалості до голоду і спеки, дощу і снігу, до відсутності харчів і питної води, що поєднувалося з вихованням моральності, лицарської честі. Молодь постійно розвивала свої природні задатки, вдосконалювала тіло та набувала навички у різних видах змагань, боротьбі, танцях. Змагання проводилися з веслування, плавання, пірнання, бігу, стрибків, кінних перегонів,

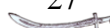
стрільби, фехтування, герців тощо. Проводились також змагання з різних видів боротьби – «Спас», «Гойдок», «Навхрест», «На ременях», «На палицях». У непрохідних дніпровських плавнях козацька молодь під наглядом досвідчених запорожців у постійній праці гартувала своє здоров'я, силу і спритність, тренувала витривалість. Цьому сприяло полювання, рибальство, плавання та постійні змагання з веслування. Найбільш відповідальним і небезпечним випробуванням для молоді було подолання дніпровських порогів, і тільки тоді вони отримували звання «істинного запорозького козака». На Січі існував культ фізичної досконалості – фізично і морально слабкого козака товариство ніколи не обирало в старшини, а іноземці, які бували на Запорозжжі у XVI–XVIII ст., у своїх спогадах відзначали силу козаків і те, що помирають вони в глибокій старості.

Козацтво в усі часи піклувалося про школярів. Головним учителем січової школи був ієромонах-установник (дидаскал) – вихованець Київської академії або ж тієї самої січової школи. Дидаскал зобов'язаний був доповідати про успішність учнів і стан їхнього здоров'я самому кошовому отаманові, а той, зі свого боку, завжди радив, як учинити в тому чи іншому випадку.

Безпосереднє управління належало начальнику «світської освіти дітей», тобто вибраному на цю посаду запорозькому старшині, якому надавалося звання «військового служителя».

Кошовий дбав, щоб ті демократичні й гуманні принципи, які склалися в системі освіти на Запорозжжі, не порушувалися, оберігав національний характер школи, дух глибокої любові до рідного народу, його культури, віри, звичаїв. Покарання різкими засуджувалося, цінувалося умовляння, роз'яснення, «самовільне каяття», «словесне катування».

Кошовий отаман дбав, щоб школи мали відповідні умови для навчання й життя, своєчасно забезпечувалися приміщенням, харчами, книгами. Вся справа освіти була взята «на кошти війська». За традицією при розподілі платні, провіанту, прибутків

із торгівлі, промислів, воєнної здобичі видавали «звичаєм узаконену» частину на школу. Скарбниця січової школи поповнювалась пожертвуваннями парафіян, а також від колядування та поздоровлення його на свята Різдва Христового, Нового Року і Христового Воскресіння чи читання псалтира та продажі ладану в церкві, за що також отримували плату як продуктами, так і грошима. Деякі школярі частково були на утриманні тих козаків, які цих школярів привезли на Січ.

Освіта Запорізької Січі досягла найвищого рівня розвитку у XVIII ст. Видатний дослідник українського козацтва Д. Яворницький описує один з прийомів делегації запорозьких козаків Катериною II, де з вітальними промовами виступило кілька чоловік, причому один французькою, другий англійською, третій італійською, четвертий німецькою, а п'ятий – латинською мовами [8, с. 1].

Треба зазначити, що в Україні протягом XVI–XVIII ст. сформувалася освітня галузь, де міцно поєднувалися принципи навчання та виховання і яка була перервана Московією, починаючи з XVIII ст. Як Запорозька Січ була унікальним явищем у світовій історії, так і козацька педагогіка – феноменальне явище і складова української етнопедагогіки. Вона в усній формі зберегла, передаючи з покоління до покоління, найкращі духовні цінності народу, досвід виховання, формування і навчання особистості, неписані закони кодексу лицарської честі, що передбачали:

- любов до батьків, рідної мови, вірність у коханні, дружбі, побратимстві, віддане ставленні до Батьківщини – України;
- готовність захищати слабших, молодших, зокрема дітей;
- шляхетне ставлення до дівчини, Жінки, Матері, Бабусі;
- непохитна відданість ідеям, принципам народної моралі, духовності (правдивість і справедливість, скромність і працьовитість тощо);
- відстоювання повної свободи і незалежності особистості, народу, держави;

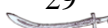

- турбота про розвиток національних традицій, звичаїв і обрядів, бережливе ставлення до рідної природи, землі;
- прагнення до жертвовності та меценатства;
- цілеспрямований розвиток власних фізичних і духовних сил, волі, можливостей свого організму;
- вміння скрізь і всюди чинити шляхетно, виявляти інші чесноти;
- героїзм, готовність боротися до загибелі за волю, честь і славу України;
- нехтування небезпекою, коли справа стосується нещастя рідних, друзів, побратимів;
- подвижництво у праці в ім'я свободи і незалежності України.

Ці духовні скрижалі становлять стрижень педагогіки сьогодення, зокрема виконання навчальної програми гуртка козацько-лицарського виховання «Джура», де головною метою є формування та розвиток повноцінної особистості, гармонійної людини, патріота Батьківщини. Виховання підростаючого покоління фізично здоровим, міцним, загартованим, формування почуття патріотизму, свідомого ставлення до питань особистої та громадянської безпеки, засвоєння теоретичних знань та розвиток практичних навичок поведінки в екстремальних ситуаціях, творчого потенціалу та соціальної активності особистості, розумових і фізичних якостей, готовності до виконання громадянського та конституційного обов'язку – особистої відповідальності щодо захисту Вітчизни – головне завдання усіх ланок освіти.

В закладах освіти Тернопільської області у минулому році навчання функціонувало майже 50 % гуртків «Сокіл» («Джура»), більше 20 % – «Юний рятувальник» та «Школа безпеки», а решту гуртків військово-патріотичного профілю складають «Сучасний воїн», «Прицільний вогонь», «Вогнева міць», «Дієвий вогонь», «Основи медичних знань і допомоги» тощо.

Хорошим закріпленням практичних знань, умінь і навичок стали Всеукраїнська військово-патріотична дитячо-юнацька гра «Сокіл» («Джура»), її поширення за рахунок молодшої вікової групи, змагання юних рятувальників «Школи безпеки», обласна теренова гра «Легенда УПА»; спартакіада допризовників, «Нащадки козацької слави», вишкільний табір «Лисоня», змагання зі стрільби з пневмозброї, одноденні навчально-тренувальні збори для учнів 11 класів закладів загальної середньої освіти I–III ступенів, вишколи, вишкільна співпраця з патріотичною організацією «Тернопільський обласний молодіжний методичний центр» та ін.

Завдяки співпраці освітян, територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, військових частин здобувачі середньої освіти змогли познайомитися з військовою технікою, потренуватися в роззбиранні і збиранні АК, пістолета ПМ, ознайомитися з чатовою службою, службою за контрактом, відбувалась міжшкільна взаємодія закладів освіти з Коропецьким ліцеєм з посиленою військово-фізичною підготовкою і ДНЗ «Тернопільський професійний коледж з посиленою військово-фізичною підготовкою».

У закладах освіти планується окремим розділом робота протягом року навчання з військово-патріотичного виховання та «Захисту України» в заходах місячника військово-патріотичного виховання (21.01–21.02), тижня Незалежності (1.09–7.09), декади Захисника України (7.10–17.10), тижня Збройних Сил України (6.12–13.12), пам'ятних історичних дат календаря українця. В рамках цієї роботи проводяться зустрічі з воїнами АТО (ООС), курсантами військових училищ, волонтерами; проходять години пам'яті загиблих воїнів у російсько-українській війні, впорядковуються могили та пам'ятні знаки Героїв Небесної Сотні та учасників антитерористичної операції, проводиться акція «Пам'ятаймо героїв» з покладанням квітів до могил загиблих воїнів АТО та до пам'ятних дощок; проводяться уроки мужності, тематичні лінійки, патріотичні квести; посвяти в козачата, джури,

«Сокільський доріст», «Львінець»; екскурсії шляхами військової звитяги від козацьких часів до сьогодення; Дні цивільного захисту, козацькі забави, «А, нумо, хлопці!», фестивалі патріотичної пісні, прози і поезії «Свята Покрова» та «Молитва за Україну», концерти, флешмоби, перегляд фільмів військово-патріотичного спрямування, відвідання музеїв тощо.

Учасники освітнього процесу плели маскувальні сітки, проводили ярмарки, акції «Лист воїну», збирали гуманітарну допомогу, подарунки та книги для воїнів ООС, взяли участь у щорічному обласному «Марші патріотів», у факельному поході пам'яті Героїв Крут, поминальних панахидах героїв боротьби за незалежність та територіальну цілісність України.

Поряд з цим особлива увага спрямована на викладання предмета згідно відповідної програми «Захисту України», удосконалення освітнього процесу, підвищення методичного рівня вчителів, поповнення навчально-матеріальної бази і головною метою викладання предмета «Захист України» було надання теоретичної, практичної, фізичної і морально-психологічної підготовки учням до захисту Батьківщини та проходження військової служби у Збройних Силах України чи інших військових формуваннях України, створення умов для формування та удосконалення життєво необхідних знань, умінь і навичок, розвитку національної свідомості, патріотизму. Відповідно до щорічних спільних наказів управління освіти обласної адміністрації та обласного територіального центру комплектування та соціальної підтримки заклади освіти області вивчають предмет «Захист України» у форматі 140 годин (2 тижневі години протягом 10–11 класів), вивчаються курси за вибором у 9 (8) класах «Захисник України» чи «Початкова військова підготовка», у закладах освіти III ступеня виділяються 0,5 ставки керівника гуртка на гуртки військово-патріотичного та спортивного профілю. «Для порівняння візьмемо, наприклад, Францію, де на вивчення військової підготовки відводиться 300 годин» [10].

Державний курс України на євроатлантичну інтеграцію, реформування Збройних Сил України згідно стандартів країн НАТО, виклики щодо збереження цілісності і державності України, військова та інформаційна агресія з боку Російської Федерації, завдання консолідації суспільства – фактори, що обумовлюють запит суспільства на виховання громадянина-патріота, захисника України, готового зі зброєю в руках надійно боронити країну від агресора. У зв'язку з цим зросла потреба у підвищенні ефективності підготовки української молоді у закладах загальної середньої освіти до служби у Збройних Силах України, Міністерства внутрішніх справ, інших військових формувань.

Надзвичайно гостра і не вирішена на сьогодні в Україні і на Тернопіллі зокрема проблема забезпечення фахівцями викладання предмета «Захист України» в закладах освіти. Їх переважна більшість – вчителі-сумісники. Пропозиції науковців щодо залучення до викладання патріотично налаштованих військовослужбовців з досвідом служби у Збройних Силах України чи залучення бійців з досвідом в АТО (ООС) терплять поразку через фінансовий (зарплатний) стан, адже працювати потрібно тоді, фактично, на волонтерських засадах або за сумісництвом.

На наш погляд, для розв'язання викликів сьогодення необхідно:

1) ввести в штатний розклад закладів освіти III ст. посаду військового керівника в залежності від кількості здобувачів освіти, розробивши посадову інструкцію та включивши у неї завдання патріотичного виховання;

2) забезпечити укомплектування кабінетів військової підготовки відповідно до оснащення майном кабінетів для підготовки учнів з предмета «Захист України» та табеля майна для проведення занять з домедичної підготовки (на першому етапі – опорних закладів освіти в ОТГ);

3) впровадити цілісну національно-патріотичну виховну систему у роботу кожного закладу освіти для всіх вікових груп;

4) збагатити зміст навчальних програм і зокрема нової із «Захисту України» історією боротьби учасників революційних подій в Україні у ХХІ ст., Героїв Небесної Сотні, учасників АТО (ООС), спротиву окупації та анексії Криму з метою формування образу героя України, патріота і захисника держави, стійкого до ворожої пропаганди і готового боронити зі зброєю в руках свій край – Україну;

5) удосконалити навчальну програму предмета «Захист України» розділом «Основи туризму з елементами альпінізму».

Треба зазначити, що в Україні протягом ХVІ–ХVІІІ ст. сформувалася освітня галузь, де у навчанні і вихованні молоді була задіяна уся козацька громада. У козацькій педагогіці головний акцент ставився на неписані закони, які склали кодекси лицарської честі та звитяги. Вихована на основі цих законів молодь була високодуховною, що відзначали усі, кому доводилося бувати на Січі. Історичний досвід розвитку козацької педагогіки переконує в тому, що вона має високу ефективність, коли діти з раннього віку виховуються на козацько-лицарських традиціях. Творчо враховуючи історичний досвід козацького виховання, необхідно, щоб сучасні діти виховувалися на прикладах борців за волю України (українських козаків, січових стрільців, воїнів УПА, бійців АТО (ООС), добровольців), знали про їхнє життя і героїчну боротьбу з чужоземними загарбниками. Щоб у ХХІ ст. не повторити помилки, кожен українець має стати воїном, який боронитиме своє суспільство, українську державу, свою сім'ю та родину, себе самого. Боронити своє, щоб потім не помирати за чуже. Слава Україні! Героям Слава!

Джерела та література

1. Антонович В. Про козацькі часи на Україні. – Київ: Дніпро, 1991. – 238 с.
2. Бондарчук О. Навчальна програма гуртка козацько-лицарського виховання «Джура». – Київ, 2017. – 26 с.
3. Гарасимів І. М. Захист Вітчизни: підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти Рівень стандарту // І. М. Гарасимів, К. О. Пашко, М. М. Фука, Ю. П. Щирба. – Тернопіль: Астон, 2018. – 256с.

4. Гудима А. А. Захист Вітчизни. Рівень стандарту: підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти/А. А. Гудима, К. О. Пашко, І. М. Гарасимів, М. М. Фука, Ю. П. Щирба. – Тернопіль: Астон, 2019. – 256 с.
5. Захист України. Рівень стандарту. Навчальна програма для 10–11 класів закладів загальної середньої освіти / Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2018-2019/2020/11/Zakhyst%20Ukrayiny%2010-11%20klas%20Standart.pdf>
6. Кащенко А. Оповідання про славне Військо Запорозьке низове: Оповідання. – Дніпропетровськ: Січ, 1991. – 494 с.
7. Кравець В. Історія Української школи і педагогіки. Курс лекцій. – Тернопіль, 1994. – 359 с.
8. Недосекіна Т. Система освіти в Україні у XVI–XVIII століттях / Т. Недосекіна // Козацька спадщина. – 2006. – Вип. 3. – С. 217–221.
9. Остапенко О. Методичне забезпечення викладання курсу «Захист України» / Режм доступу: https://www.youtube.com/watch?v=Xi3hNfx8SW4&list=PLKryum2977DGDRwRV6lUsg_70mSt6b_sW&index=18
10. Яворницький Д. Історія запорізьких козаків. Том 1. – Київ: Наукова думка, 1991. – 592 с.
11. Яворницький Д. Історія запорізьких козаків. Т. 3. – Львів: Світ, 1992. – 456 с.

УДК 015:027.54(477.82)

Олена ГАПОНЮК,
головний бібліотекар відділу краєзнавчої роботи
Волинської ДОУНБ імені Олени Пчілки, м. Луцьк

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК «ЛІТЕРАТУРА ПРО ВОЛИНСЬКУ ОБЛАСТЬ» – ВАЖЛИВЕ КРАЄЗНАВЧЕ ІНФОРМАЦІЙНЕ ДЖЕРЕЛО ДЛЯ КОРИСТУВАЧІВ ВОЛИНСЬКОЇ ДОУНБ ІМЕНІ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

Проаналізовано поточний бібліографічний покажчик «Література про Волинську область».

Ключові слова: бібліографія, біобібліографія, бібліографічний покажчик, Волинська область, краєзнавство, література, історія.

Важливу роль в забезпеченні інформаційних потреб різних груп користувачів виконує краєзнавча бібліографія. Це єдиний

вид бібліографії, в посібниках якого максимально повно і широко представлені документи, що вміщують різноманітні відомості про окремі території в середині країни.

Відділ краєзнавчої роботи формує краєзнавчий фонд та фонд місцевих видань, веде зведений краєзнавчий каталог. Видає щорічний «Календар знаменних і пам'ятних дат Волині», щоквартальний поточний бібліографічний покажчик «Література про Волинську область», інші бібліографічні та біобібліографічні покажчики. Організовує електронні бази даних «Краєзнавство» та «Історична Волинь». У відділі зосереджена інформація з усіх аспектів життєдіяльності Волинської області – з історії, економіки, освіти, етнографії, фольклору, культури, мистецтва, літератури, відомості про відомих людей краю.

Найкраще задовільнити потреби читачів і дослідників Волинського краю у пошуку потрібної літератури чи джерел для більш детального вивчення історії Волинської області допомагають бібліографічні покажчики. Вони – документально зафіксований результат бібліографічної діяльності, а також засіб доведення бібліографічної інформації до її споживачів. При цьому саме поняття «бібліографічний посібник» розуміється дуже розгорнуто – бібліографічна інформація в документальній формі, наприклад, картковий каталог бібліотеки, покажчик літератури, письмова довідка.

Особливості роботи над бібліографічними покажчиками, принцип відбору літератури, бібліографічна характеристика залежить від його типу, виду, жанру. Тому до їх визначення підходимо дуже ретельно. Незмінним залишилося інформування населення через щоквартальний бібліографічний посібник «Література про Волинську область». У пропонованій праці розглянуто найважливіші процеси підготовки бібліографічного видання.

Щоквартальний бібліографічний покажчик «Література про Волинську область» видається у книгозбірні з 1984 року. До 1991 року покажчик виходив раз у два роки, пізніше – щоквартально.

У бібліографічному виданні відображено книги, брошури, статті із збірників та періодичних видань, які всебічно висвітлюють життя області і групуються згідно схеми класифікації краєзнавчої літератури. Бібліографічний опис доповнюють довідкові анотації. Анотування – обов’язкова складова процесу роботи над краєзнавчим покажчиком, воно значно складніше, ніж анотування літератури.

Матеріали у покажчику згруповано в розділах. Кожний розділ має підрозділи з відповідним списком літератури за квартал. Ретельно підбирається література із зведеного краєзнавчого каталогу та ЕБД (електронної бази даних «Краєзнавство»). Завдяки цьому полегшується робота над створенням покажчика «Література про Волинську область», що пришвидшує пошук необхідної інформації для користувачів бібліотеки.

Структура основних розділів покажчика:

– **«Область в цілому»** – в ньому містяться загальні праці про адміністративно-територіальний поділ Волині, населення, та населені пункти, демографію, пам’ятники і пам’ятні місця краю.

– **«Історія області»** – містить підрозділи про історію нашої області з найдавніших часів до сьогодення, та археологію, етнографію, краєзнавство і видатних діячів.

– **«Природа і природні ресурси області»** – екологія Волинської області, заказники, водні ресурси, рослинний і тваринний світ, метеорологічна і кліматична характеристика області, рекреаційна сфера області, Чорнобильська катастрофа і Волинь та ін.

– **«Народне господарство»** – включає в себе: літературу про будівництво, житлово-комунальне господарство, газифікацію на Волині. Транспорт, зв’язок, торгівлю, побутове обслуговування та громадське харчування.

– **«Сільське і лісове господарство»** – це загальні матеріали про сільськогосподарські підприємства, рослинництво, тваринництво, лісове господарство, мисливство і рибальство.

– **«Охорона здоров'я»** – розділ про медичні установи на Волині, про лікарів та народну медицину.

– **«Фізична культура і спорт. Туризм»** – розділ про організацію фізкультурної і спортивної роботи, містяться відомості про окремі види спорту.

– **«Суспільно-політичне та релігійне життя області»** – містить інформацію про політичні та громадські рухи, профспілковий рух, добровільні товариства та релігійне життя на Волині.

– **«Державна влада і управління в області»** – в якому зібрана література про обласні, районні адміністрації, об'єднані територіальні громади, органи соціального забезпечення, охорона громадського порядку, система судових органів, служба безпеки, митниці.

– **«Військова справа. Волонтерський рух»** – інформує про загальні матеріали з військової справи, про наших учасників Операції Об'єднаних Сил та волонтерську діяльність.

– **«Наука і освіта в області»** – цей розділ має список літератури загальних матеріалів про освіту, історію освіти, науку і освіту в області, дошкільні установи, початкові і середні школи, школи-ліцеї, позакласна та позашкільна робота, школи-інтернати, дитячі будинки. Відображені відомості про середні спеціальні та вищі заклади освіти, та післядипломна освіта на Волині.

– **«Засоби масової інформації. Книжкова справа»** – розділ про історію преси та друку, про журналістів і пропагандистів літератури, видавничу і книжкову справу, радіомовлення, телебачення та кіномистецтво.

– **«Культурно-мистецьке життя області»** – входять підрозділи з питань музейної справи, соціокультурна робота у сфері дозвілля, клубна справа, художня самодіяльність, бібліотечна справа в області.

– **«Мистецтво в області»** – містить підрозділи з архітектури, образотворчого мистецтва, музики, театру, декоративно-прикладного мистецтва, видовищні мистецтва.

– «Літературне життя області» – в цьому розділі можна знайти інформацію про життя і творчість місцевих письменників, про літературні конкурси та вікторини, область у творах художньої літератури, літературну критику та багато цікавого з літературного життя краю.

Поточний показчик «Література про Волинську область» розрахований на працівників органів державної влади і управління, спеціалістів народного господарства, науковців, вчителів, культосвітніх працівників, всіх, хто цікавиться краєзнавством.

Краєзнавство – наука, яка має величезний патріотичний зміст, наука, яка виховує, тож перевага краєзнавчих документів гуманітарного змісту полягає, насамперед, у тому, що саме людина є одним із головних суб'єктів і об'єктів краєзнавчої діяльності, пізнання і розвитку краю.

Отже, цінність бібліографічних показчиків і довідкових видань біографічного характеру у представлений в них широкій бібліографічній базі, яка є основою переважної більшості попередніх робіт і водночас фундаментом для написання нових наукових досліджень. Вона сприяє дослідникам у пошуку додаткової інформації з різноманітних галузей і напрямів знань, полегшує їм цей процес, а тому має бути різноплановою й вичерпною у джерелознавчому й історіографічному аспектах, а також відповідно оформленою.

Джерела і література

1. Бібліотечне краєзнавство у культурному просторі України : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. / ред.: Т. С. Кудласевич, І. В. Чеховська. – Київ : Виниченко, 2011. – 228 с.
2. Краєзнавча діяльність бібліотек : метод. посіб. / відпов. за вип. А. М. Комська. – Київ, 2002. – 197 с.
3. Краєзнавча робота в бібліотеках України : інформ. бюлетень. – Київ : Арістей, 2007. – 72 с.
4. Краєзнавчі бібліографічні видання України 1986–1990 : бібліогр. показчик / ред. В. П. Кисельова ; відпов. за вип. Л. Л. Макаренко. – Київ. – 1992. – 86 с.
5. Кушнарєнко Н. М. Наукова обробка документів : підруч. / Н. М. Кушнарєнко, В. К. Удалова. – Київ : Знання, 2006. – 334 с.

6. Література про Волинську область за 1981–1982 рр. : бібліогр. покажчик / ред. Е. С. Боремчук ; відпов. за вип. Л. С. Лелявська. – Луцьк, 1984. – 69 с.
7. Література про Волинську область : поточ. бібліогр. покажчик за I квартал 2021 р. / уклад. О. В. Гапонюк ; відпов. за вип. А. А. Понагайба. – Луцьк, 2021. – 36 с.
8. Методичні рекомендації бібліотекам на допомогу виданню бібліографічних посібників краєзнавчої тематики / ред. А. М. Комська ; відпов. за вип. Л. Л. Макаренко. – Київ, 1990. – 26 с.
9. Методичні рекомендації по складанню покажчиків краєзнавчих бібліографічних посібників / ред. А. М. Комська ; відпов. за вип. Л. Л. Макаренко. – Київ, 1993. – 19 с.
10. Складання бібліографічних посібників : інф.-метод. матеріали / уклад. О. Галганова ; наук. ред. В. Кононенко. – Київ, 2015. – 80 с.
11. Швецова-Водка Г. М. Загальне бібліографознавство. Бібліографічні ресурси України / Г. М. Швецова-Водка. – Київ : Кондор, 2017. – 220 с.
12. Література про Волинську область. [Електронний ресурс] // Волинська державна обласна універсальна наукова бібліотека імені Олени Пчілки : сайт. – Режим доступу: <http://ounb.lutsk.ua/vol-lit.html>. – Назва з екрану.

УДК 94(477.82) ”16”

Геннадій ГУЛЬКО,

Заслужений працівник культури України,

Волинська обласна організація ветеранів України, м. Луцьк

ПОЛКОВНИК ІВАН БОГУН ПІД СТІНАМИ ОЛИЦЬКОГО ЗАМКУ

Предметом дослідження стало питання щодо маловідомих військових дій загону козацьких військ на чолі з полковником Іваном Богунем біля Олицького замку Радзивілів 12–15 червня 1651 року. Подані коротка характеристика тогочасних укріплень містечка Олика, порівняльний склад військ обох воюючих сторін та реконструйовано можливий хід бойових дій.

Ключові слова: *Олицький замок, Альбрехт Радзивілл, Іван Богун, військові дії, козацький загін, оборона замку.*

З історичних джерел відомо, що під час національно-визвольної війни за утворення української держави в середині XVII століття склалося справжнє сузір'я талановитих

полководців. Серед них був ряд таких, що за впливовістю та авторитетом серед своїх підлеглих могли конкурувати навіть з самим гетьманом Богданом Хмельницьким [6, с. 188]. Тут можна згадати полковників Данила Нечая, Максима Кривоноса, Мартина Пушкаря, Івана Виговського та ряд інших. Але у пам'яті українського народу окреме місце займає один з них – полковник Іван Федорович Богун (1596 ? – 1664). У тій дійсно жорстокій круговерті політичної боротьби, кровопролитних битв із зовнішніми ворогами під час визвольної війни та й під час внутрішніх усобиць і зрад в добу відомої «Руїни», ряд дослідників тієї доби вважають Івана Богуна «однією з найчистіших постатей в козацькій історії» [9, с. 93].

Разом з тим, в його житті, зокрема й військовій діяльності, є ряд «білих плям», які не знайшли свого достатнього відображення в документальних джерелах XVII ст., або їх з різних причин обминули дослідники минулих та наших часів.

У цьому дослідженні звернута увага на маловідомий факт військових дій очолюваного полковником Іваном Богуном козацького загону під міськими укріпленнями містечка та замку польсько-литовських магнатів Радзивіллів у Олиці. Враховуючи, що цей багатий на військові звитяги епізод його життя у сьогоденні піддається окремим тенденційним судженням, то все ж варто ще раз більш повно висвітлити перебіг тих далеких подій [7, с. 11]. Хронологічно його можна визначити чотирма днями, між 12 та 15 червня 1651 року, тобто, напередодні знаменитої Берестецької битви. Як відомо, козацько-селянські полки на чолі з Богданом Хмельницьким, прямуючи з Білої Церкви назустріч військам польського короля Яна-Казимира, через Паволоч – Ружин – Козятин – Хмільник – Староконстянтинів, наприкінці травня досягли Колодного на території сучасної Тернопільщини. Вже звідси значний загін козацької кінноти та піхотинців (можливо гужовим транспортом), а також підрозділ в кількасот кримських татар – союзників під загальним командуванням

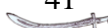

полковника Івана Богуна був спрямований спочатку до зайнятих польськими гарнізонами м. Кам'янець–Подільського, а потім м. Олики. Захоплення цих міст вважалося необхідним, щоби досягти більшої безпеки на південному та північному флангах під час майбутніх більш масштабних військових дій. Проте, з різних причин, це не було досягнуто [3, с. 53].

Після невдачі під Кам'янець-Подільськом основні сили загону цей вже досить відомий козацький полководець спрямував швидкими переходами до містечка Олики, основного родового маєтку відомого польсько-литовських магнатів князів Радзивіллів на Волині. У Івана Богуна було достатньо військ щоб вже 12 червня 1651 року оточити з трьох сторін міські укріплення. Зокрема, про цей історичний факт конкретно повідомляє в щоденнику тодішній власник замку Альбрехт Станіслав Радзивілл, канцлер Великого князівства Литовського (1595–1656 рр.) [19, с. 39–40]. Тут необхідно наголосити, що згадане містечко Олика на той час вже мало досить міцні фортифікаційні укріплення. Відомо, що згадуваний тогочасний власник містечка у другій половині 1630-х років значно зміцнив споруджені століття тому оборонні можливості свого тутешнього замку. У тодішньому вигляді укріплення замку мали вигляд дещо витягнутого квадрату розміром 120 на 100 метрів, що й складав старовинну основу замку, утвореного насипними валами, кількома будівлями з комплексу палацу та чотирма мурованими «новоіталійськими» бастіонами на кутах [21, с. 9].

Обороздатність замку доповнювали глибокі, облицьовані цеглою рови з трьох сторін, що при потребі заповнювалися водою з фактично оточуючого замок ставка. Як вбачається з архівного документа, ще й наприкінці 18 століття, територія замку, площею 2,7 га, виглядала як рукотворний острів з усіх сторін оточений водою, з більш як 10-ти метровими стрімкими схилами біля стін та бастіонів. Оборонні можливості замку доповнював гарнізон, що, як правило, складався з досвідчених

вояків-іноземців, до яких в разі небезпеки, приєднувалося ополчення з числа місцевої шляхти та міщан. У розпорядженні сучасних дослідників є небагато архівних документів та збережених тогочасних оборонних будівель, щоб описати й укріплення передмістя, які, згідно окремих історичних джерел частково мали семиметрової височини муровані стіни з бійницями [18, с. 13].

Як зазначалося вище, в середині червня 1651 року козацькі війська в черговий раз взяли в облогу містечко Олику, але зустрілися з значним супротивом польського гарнізону, який мав у замку штатну артилерію, і хоч незначний, але мобільний загін з досвідчених іноземних найманих жовнірів. Оборonoю міста керував комендант Стефан Лясоцький, а гарнізон, що перебував в Олиці, за свідченнями самого магната, складався з 200 угорських піхотинців та німецьких драгунів [19, с. 39]. Крім цього, на той час на озброєнні гарнізону замку було 28 гармат. Хоча вони були різноманітного походження, але це була важка артилерія 22–24 калібрів [1, с. 49].

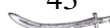
Тут варто також з'ясувати, з якими ж військами підійшов до Олики полковник Іван Богун. Жодних достовірних архівних відомостей про цей фактор не виявлено. Проте у своєму щоденнику А. Радзивілл, який, щоправда, на цей час в замку не був й тому міг перебільшувати, повідомляє що 12 червня 18 тис. козаків і кількасот татар облягли Олику. Показово, що він зовсім не згадує кількості козацької артилерії й тому, вірогідно її було небагато. І все ж, за його словами, після першого штурму козаки та кримчаки захопили передмістя [19, с. 39]. Як стає зрозуміло, що згадані вище семиметрові стіни передмістя не стримали досвідчених вояків І.Богуну. Та й, швидше всього, цей оборонний рубіж утримували місцеві шляхтичі і, як наголосив у щоденнику А. Радзивілл, озброєні міщани, переважно торгівці, які, зрозуміло, пам'ятали бурхливі події осені 1648 року. Обороноздатність цих укріплень, також, могли підсилити й дорослі чоловіки з 150–160 єврейських

сімей, які у ті роки проживали у передмістях [27, с. 27]. А гарнізон іноземних вояків із замку на чолі з комендантом, маючи конкретне завдання зберегти майно магната, вірогідно, у повному складі не брав участь у цій частині боїв. І все ж А. Радзивілл повідомляє про те, що козаки під час взяття передмістя «втратили багато своїх». Наступного дня знову точилися бої, цього разу «менш успішні для атакуючих», ймовірно, за окремі великі муровані будівлі міщан, де мала б відіграти свою роль артилерія, якої у козацького війська достатньо не було. Аби покласти край цій жорстокій боротьбі, комендант С. Лясоцький наказав підпалити передмістя. Це, як відомо, була звична тактика військових дій тих часів, хоча окремі польські джерела приписують цю справу в Олиці саме І. Богуну [7, с. 11]. Крім цього, такі його дії засвідчували про розуміння комендантом того, що відсидітися від козацької облоги він зможе лише в замку, захищеного вже достатньою артилерією, досвідченими іноземними жовнірами та заможними міщанами [19, с. 39].

І все ж 14 червня козаки в черговий раз пішли на штурм, на цей раз, вже стін замку. В історичних джерелах немає спогадів про перебіг цього, дійсно, кровопролитного бою, повним мужнього козацького завзяття й твердості духу оборонців. Автор цього матеріалу має всі підстави стверджувати, що навіть у наш час піднятися стрімкими, 12–15-ти метровими ухилами на стіни бастіонів є дуже непростою справою. В той же час, козакам та їх союзникам це довелося чинити під сильним, майже впритул, обстрілом оборонців. Надалі автор щоденника А. Радзивілл повідомляє, що зазнавши істотних втрат повстанці відступили від міста та почали переговори за викуп [19, с. 40]. У ті часи після невдачі збройної осади міста, для нападників це було звичайною справою. Як наголошує автор щоденника, «...козаки просили 600 тисяч злотих, наші запропонували три, кінець кінцем зійшлися на семи тисячах». Звичайно, що автор цих рядків, А. Радзивілл, писав їх тоді, коли все давно минуло та й він радів

за успіхи військ свого коменданта, відзначеного навіть королем, тому й, мабуть, загострив розповідь про розміри викупу. У будь-якому випадку, наступного дня, тобто 15 червня, перед світанком козаки з татарами зненацька атакували місто ще раз і «...битва точилася до полудня». Хоча в щоденнику зазначено, що бої йшли за «місто», але ж можна стверджувати, що основні події відбувалися на валах та бастіонах замку, інакше, як пояснити, що оборонці у наступаючих «...захопили дві хоругви й татарський знак». Навряд чи нечисленні жовніри та міщани з замку могли контратакувати значно переважаючих нападників у передмісті, а ось козацькі та татарські відзнаки, цілком могли бути захоплені супротивником вже стінах замку, куди все ж дійшли героїчні богунівці. Як вбачається з подальшої розповіді А. Радзивілла під час чергового невдалого штурму свою ефективну роль відіграли згадувані три десятки гармат на стінах замку, так як багатьох козаків й татар «...розірвали гармати (точніше, ядра гармат – *Авт.*) і поранили їх ватажка» [19, с. 40]. Це все, нібито, змусило союзників у паніці відступити від містечка Олика.

Звичайно, що невідомою залишається кількість загиблих в кількоденних боях перед мурами передмістя та замку, але дійсно вони могли бути суттєвими. В одному з джерел оповідається, що війська І. Богуна тут втратили «три хоругви козаків», тобто кількасот чоловік, але ж з щоденника А. Радзивілла вбачається, що мова йшла лише про три військові відзнаки козаків та татар. Упередженим є також вислів згадуваного А. Радзивілла, й про те що загін І. Богуна «кинувся навтьоки» від мурів Олики. Втікати від зовсім незначного, послабленого в боях гарнізону міста козакам зовсім потреби не було. Інша справа, що на допомогу перебуваючому в осаді гарнізону містечка, вже вийшла допомога кількох загонів кінних шляхтичів, один з яких вже перебував біля Дубно. Тому маючи конкретне завдання від гетьмана Богдана Хмельницького не втягуватися в затяжні бої, вміло маневруючи від небезпеки оточення військами польських воєначальників

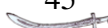

М. Калиновського та О. Конєцпольського, Іван Богун уже в 20-х числах червня приєднався до головних сил козацько-селянського війська поблизу Берестечка [23, с. 123]. Інша справа, що цю невдачу козацького війська польські джерела активно пропагували серед війська саме напередодні більш масштабної Берестецької битви [6, с. 277]. Загадковим також було повідомлення А. Радзивілла про, нібито, поранення під час боїв під Оликою ватажка козацького загону. Цікавим фактом є те, що окремі з історичних джерел називають командира саме цього загону «Донцем», ймовірно, одним козацьких прозвищ І. Богуну [27, с. 28]. Цілком невідомим лишається різновид його поранення, але цей факт дійсно міг мати місце зважаючи на хоробрість та запальний характер цього українського полководця. Можливо, саме це може пояснити обставину, що прізвище полковника Івана Богуну у перебігу битви під Берестечком згадано в різних джерелах лише під час подій 9–10 липня, тобто через 25 днів після останнього штурму Олики. Одержана там рана вже могла загоїтись, що й дало можливість у вирішальний момент Берестецької битви відіграти полковнику Івану Богуну свою відому роль як наказного гетьмана щодо виводу значної частини елітних козацьких військ з оточеного табору [6, с. 296].

У висновку варто наголосити, що відомих історичних джерел про військові дії під оборонними спорудами містечка Олики 12–15 червня 1651 року автором виявлено не багато, тому ряд моментів у перебігу подій носять реконструктивний характер. Можна вважати, що наступні архівні та археологічні дослідження колишніх укріплень передмістя та замку, за нинішніх обнадійливих задумів реставрації замку та палацу, додадуть більш конкретної інформації, спонукають й молодше покоління краєзнавців на пошуки нових фактів про ті далекі історичні події.

Джерела та література

1. Александрович В. Інвентарі Олицького замку XVII–XVIII століть. Луцьк, 2007. 276 с.

2. Бачинський В., Гром В., Цибульський В. Волинь у XVI–XVIII століттях. Київ, 1997. 266 с.
3. Бантыш-Каменський Д. Н. История Малой России. Киев, 1993. 600 с.
4. Величко С. Літопис. Том перший. Переклад В. Шевчука. Київ, 1991. 369 с.
5. Войтюк О. Характеристика розвитку оборонних систем Волині на прикладі замків в Острозі і Олиці. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки військової історії краю. Наук. зб. Вип. 30. Луцьк, 2009. С. 110–114.
6. Грушевський М. Історія України-Руси: в 12 т. Київ, 1996. Т. IX-1. Роки 1650–1654. 869 с.
7. Гупало С. Олика і Радзивілли. Історичний нарис. Луцьк, 2020. 168 с.
8. Гуртовий Г. Волинь – край козацький. Луцьк, 2009. 388 с.
9. Гуржій О., Чухліб Т. Історія козацтва. Держава – військо – битви. Київ, 2011. 462 с.
10. Граб'янка Г. Літопис Гадяцького полковника Григорія Граб'янки. Київ, 1992. 192 с.
11. Гулько Г., Томчук М. Комплекс костелу колегіатів у смт. Олика – унікальна пам'ятка сакральної архітектури. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ківерцівщина та Олика в історії України та Волині. Наук. зб. Вип. 62. Луцьк, 2017. С. 288–294.
12. Бондаренко Г., Гулько Г., Дем'янюк О. Подорож волинськими стежками козацького полковника Івана Богуна. 2-ге вид., виправл., доповн. Луцьк, 2021. 56 с.
13. Дем'янюк О., Пасюк І. Воєнна історія Волині. Луцьк, 2013. Том 1. Давня доба – кінець XVIII ст. 232 с.
14. Златогорський О., Баюк Г., Вашета М. Дослідження пам'яток козацької доби на Волині (за матеріалами робіт ДП «Волинські старожитності»). Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Зб. наук. пр. Вип. 2. ч. 1. Київ, 2013. С. 23–33.
15. Колосок Б. Оборонні комплекси Олики, Берестечка та Володимир-Волинського. М-ли конф. з проблем охорони фортифікаційних споруд України. Кам'янець-Подільський, 1993. С. 130–139.
16. Кривошея В. Українська козацька старшина. Ч. 1. Урядники гетьманської адміністрації. Київ, 2005. 792 с.
17. Історія міст і сіл УРСР. Волинська область. Київ, 1970. 748 с.
18. Осадчий Є. Олика крізь віки. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Радзивіли та Олика в історії Волині та України. Наук. зб. Вип. 18. Луцьк, 2006. С. 155–157.
19. Русина О. Українські сторінки біографії Альберта Станіслава Радзивілла. Український історичний журнал. 2014. № 14. – С. 27–49.
20. Рожко В., Пришляк В. та ін. Національний пантеон «Козацькі могили». Луцьк, 2003. 541 с.

21. Ричков П. Еволюція оборонної архітектури Олики: спроба періодизації. Радзивіли та Олика в історії Волині та України. Наук. зб. Вип. 18. Луцьк, 2006. С. 7–12.
22. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет. Київ, 1996. 624 с.
23. Сендульський П. Местечко Олыка. Волынские епархиальные ведомости. 1878. № 11. С. 564.
24. Стороженко І. Богдан Хмельницький і воєнне мистецтво у визвольній війні українського народу середини 17 століття. Дніпропетровськ, 1996. Т. 1. 315 с.
25. Свєшніков І. К. Битва під Берестечком. Львів, 1993. 301 с.
26. Сухих Л., Страшко В. Національно-визвольна війна в Україні 1648–1657 рр. Зб. за докум. актових книг. Київ, 2008. 1010 с.
27. Терський С. Олика. Історичний нарис. Львів, 2001. 52 с.
28. Місцями козацької слави аб історія одіє подорожі. URL: <http://www.tour.un.ua/miscymi-kozackoi-slavi-abo-istoria-odniei-podorosi>

УДК: 94(477): 929.6

Олександр ДЕМ'ЯНЮК,
доктор історичних наук, професор, заступник директора
з науково-педагогічної діяльності, Волинський інститут
післядипломної педагогічної освіти, м. Луцьк

ОСОБЛИВОСТІ РОДОВОЇ ГЕРАЛЬДИКИ КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ

Козацька доба й до сьогодні викликає зацікавлення в широкого кола дослідників цього періоду вітчизняної історії, дослідників середньовічного лицарства, краєзнавців. Цікавою сторінкою періоду козацтва є родові знаки, що використовувалися козацькою старшиною, українськими шляхтичами, а пізніше й частиною простих козаків чи городян на гербах, печатках, інших предметах візуальної фіксації. Навіть побічне знайомство з цією проблемою дозволяє говорити про значну сфрагістичну й геральдичну спадщину II половини XVII – першої половини XVIII століть.

Ключові слова: геральдика, родовий герб, шляхта, козацтво, козацька доба.

Козацька доба, без перебільшення, стала автентичним і самобутнім періодом становлення української національної

цивілізації. В ті роки багато що було вперше. Тому часто дослідники, пишучи про події тієї епохи, наділяють її різноманітними епітетами. Натомість спроби романтизувати козацьку добу не завжди сприяють її об'єктивному сприйняттю теперішнім поколінням.

Однак, говорячи про козацьку геральдику, можемо впевнено стверджувати, що цей феномен – самотутнє явище, яке не схоже на середньовічну руську традицію, як і на будь-яку іншу тогочасну геральдичну систему. Із попередньої геральдичної традиції козацька геральдика взяла лише окремі елементи. Відсоток її самотутності в окремих випадках сягає 90 %.

Фундамент тогочасної геральдичної традиції покладено Городельською унією (1413), внаслідок якої було здійснено нобілітацію шляхтянських родів із польських, литовських, руських (українських) земель.

За основу було взято герби кількох чеських і польських типів, які мали давнішу історію та певні традиції. Серед таких: Корчак (три паралельні шпали), Абданк (схожий на латинську букву W), Драгосас (місяць з двома зірками на вершинах і стрілою посередині), Погоня (вершник на коні), Яструбець (підкова з хрестом в середині), Побуч (над підковою хрест), Огоньчик (стріла оперта на місяць), Остоя (два місяці буквою X, на які опертий хрест) тощо.

Ними й користувалися майбутні представники козацьких родів понад століття – від II половини XV до I половини XVI століть.

У другій половині XVI століття поступово починає формуватися власна геральдична орнаментика. Родові знаки з'являються на персональних печатках козацьких ватажків різних рівнів. Одними з перших козацьких печаток сьогодні прийнято датувати 60–70 роками XVI століття. Матеріальні, а пізніше й письмові свідчення цьому були віднайдені на території сучасної Білорусі, куди козацькі загони з України на чолі зі своїми

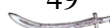

отаманами запрошувалися воювати на боці Великого Литовського князівства проти Московського царства. Так, білоруський дослідник Олександр Довнар відтворює печатки отаманів Війська Запорозького, які обороняли замки в Чечерську і Пропойську – Івана Турчина (1570), Петра Бубеля (1572), Івана Радковича (1573).

Серед найдавніших родових гербів козацької доби – герб Корнила Онисимовича Перевальського (нобілітаційний привілей 1581), ротмістр, активний учасник звільнення Полоцька від московської окупації військом Стефана-Баторія. На гербі К. Перевальського – срібний лук зі стрілою на червоному полі. Фактично його вигляд підтверджує тогочасну нобілітаційну традицію – перезатвердження попередніх гербів дрібної руської (козацької) шляхти. Відтак нобілітації на українських землях набули поширення наприкінці XVI – на початку XVII століть.

Відомий сьогодні сюжет козака почав використовуватися в козацькій геральдиці наприкінці XVI століття. Козак зображувався в щиті, на відміну герба Війська Запорозького, де він промальовувався без щита. Це зображення поступово почало домінувати на печатках козацьких гетьманів Богдана Хмельницького, Петра Дорошенка та інших. Однак це зображення не стало у жодного з козацьких ватажків родовим. Воно завжди носило територіальну чи державну ознаку.

Загалом дослідникам сьогодні відомо про майже дві тисячі гербів козацької старшини. Щоправда більшість збережених родових гербів обіймає невеликий за часовим проміжком період – від правління Богдана Хмельницького й до початку періоду Руїни (до Гадяцької унії, 1658). Саме тоді в козацькій геральдиці з'являються й масово поширюються самостійні риси. Насамперед, фігурки з козацькою зброєю – лук, стріла/стріли, шабля. Активно продовжують використовуватися зірка/зірки, місяць. Крім того, на козацьких гербах використовуються родові знаки шляхти, яка долучилася до козацької верстви під час доби

національно-визвольної боротьби (з гербів, які вже раніше згадувалися). Наприклад, герб гетьмана Івана Виговського – з буквою W (тип – Абданк), відомий з початку XVI століття.

Після Гадяцької унії було нобілітовано кілька сотень козацьких старшин. Паралельно з затвердженням родових гербів козацької старшини відбувалося надання нобілітаційних привілеїв. Тобто формувався прошарок козацької старшини, лояльної до польської королівської адміністрації.

Поряд із цим, можемо констатувати, що після Гадяцької унії внесено останні штрихи у формування козацької геральдичної системи.

Наприклад, герб козацького гетьмана Якіма Сомка – рука мечем (погоня польська), яскравий приклад набутого герба. За тогочасною традицією польські королі надавали такі герби для новонобілітованих. Нагадаємо, що Яким Сомко походив із міщан. У представників іншого козацького роду Лизогубів схожий сюжет – погоня польська. Єдина відмінність – рука на ньому зображена з шаблею.

З 60-х років XVII століття до середини XVIII століття козацька гербова система існувала в сталому вигляді. Домінували зображення козацької зброї, елементи, які підкреслювали звитяжність, мужність, доблесть козацької старшини.

Так, у Михайла Скоропадського, який нобілітувався у 1745 році на гербі було вміщено лук і три стріли, вістрям спрямовані донизу. У козацьких старшин Артема Мартиновича – лук зі стрілою доверху та дві зірки, у Гаврила Кашенка – лук зі стрілою донизу.

Герби кальницького полковника Івана Богуна відображав кращі традиції козацької геральдики середини XVII століття – лук зі стрілою, направленою донизу і двома зірками по кутах щита. Сюжет герба свідчив про шляхетне походження власника.

Також у родовій козацькій геральдиці цього часу часто зустрічалися поєднання хрестів, півмісяців, зірок. Наприклад,

у Григорія Шишкевича – хрест, півмісяць, дві зірки; у Василя Гладкого – хрест із півмісяцем; у Івана Ширяя – зірка з хрестом; у Андрія Дорошенка – зірка, хрест, півмісяць з козацькою зброєю (перехрещені стріла і шабля).

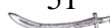
Оригінальним є герб старшинського роду Чернишів – козак без голови і без ніг рубає ворога (символізує звитяжність і непереможність цього роду). Вірш із текстом-поясненням знайдено на лафеті гармати.

Використання генеалогічних програм на козацьких гербах відоме, але не поширене явище для тогочасної української геральдики. Прикладом може бути герб Івана Мазепи – щит поділений на чотири частини, поверх них ще герб самого гетьмана. Поєднання гербу Корчак, гербів батька, матері та бабусь.

Цікаво, що герб Корчак використовував рід Степана Косача (родовід від хорватських герцогів Косачів, які були одними з затятих опонентів османській агресії в XV столітті). Після перемоги османів вони перебралися в Угорське королівство, а згодом розселися в суміжних землях. Герб хорватських Косачів – три паралельні срібні шпали на червоному полі.

Від середини XVIII століття частина гербів козацької старшини змінювалася, втрачаючи свою самобутність та оригінальність. Вони починають наслідувати геральдичні традиції Речі Посполитої, сконцентровані в гербовниках. На підтвердження російського дворянства значна частина колишньої козацької старшини подавала саме такі герби, без козацької символіки.

Таким чином, можемо стверджувати, що геральдична спадщина козацької доби надзвичайно репрезентабельна та об'ємна. Переконані, що детальна систематизація, опис та пояснення окремих елементів родових гербів ще попереду.

УДК: 378.016:33(477)+94(477)

*Неля КІНАХ,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та психології ВІППО, м. Луцьк*

ЕКОНОМІЧНА ОСВІТА В УКРАЇНІ ЗА ЧАСІВ КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ

Козацька доба – одна із найдивовижніших сторінок багатомістової історії українського народу. Вона бентежить розум людей, які не байдужі до чаруючої слави козацтва і, зокрема, гетьманів України. Цей феномен так і залишається, на нашу думку, до кінця не розгаданий ні вітчизняними, ні зарубіжними дослідниками: істориками, археологами, педагогами, економістами, мандрівниками, дипломатами, письменниками. Вони розпочали свої перші розвідки ще в XIII ст., однак і сьогодні проводяться дослідження козацької доби.

Комплексний характер проблеми зумовив її розробку в різних теоретичних аспектах. Окремо розробкою питань української економічної історії XVI–XVIII ст. та економічної політики гетьманів займалися К. Гальський, В. Голобуцький, О. Гуржій, О. Оглоблін, Д. Яворницький та ін. У публікаціях Л. Корнійчук, І. Рознера та А. Смолки було висвітлено економічні вимоги козацтва в контексті розвитку української економічної думки.

Окреслену проблему досліджували також В. Андрущенко, О. Апанович, І. Борщак, М. Василенко, Я. Дзира, П. Ігнатенко, М. Драгоманов, І. Крип'якевич, Б. Крупницький, П. Куліш, М. Максимович, Ю. Мушкетик, Д. Наливайко, Г. Нудьга, Е. Перший, Н. Полонська-Василенко, Ю. Руденко, В. Січинський, М. Слабченко, Л. Смолка, М. Стельмахович, О. Субтельний, В. Федосов, Ю. Хорунжий, Г. Хоткевич, А. Чайковський, Ю. Чиженюк, І. Швидько, Д. Яворницький та інші.

Вищезазначені дослідники розкривали лише окремі аспекти економічних поглядів Б. Хмельницького. Аналіз історико-педагогічної, наукової та бібліографічної літератури свідчить, що таке питання, як економічна освіта, спеціального дослідження не мало.

В умовах розбудови незалежної України неабиякий інтерес викликає формування економічної думки гетьманами, зокрема Богданом Хмельницьким, та її зв'язок з розвитком національної освіти і, в першу чергу, економічної. Економічні погляди Б. Хмельницького відбивали інтереси українських феодалів – дрібної шляхти, козацької старшини і духовенства. Він виступав не проти феодальної власності як економічної основи виробничих відносин, а проти великої феодальної власності польських та українських магнатів, католицьких монастирів і короля [3, с. 52].

Козацтво мало такі привілеї: дозволялось вести торгівлю, виробляти горілку, мати самоврядування. Військова служба надавала козакам право на землеволодіння, звільняла від податків. Єдине, що заборонялося козакам, – це змушувати селян відробляти панщину. Протягом визвольної війни в Україні, фактично, виокремилася дві групи населення: «товариство» (козаки) і «поспільство» (міщани, селяни). Міщани і селяни набули всієї повноти громадянських прав і, зокрема, стали повними власниками своїх ділянок [2].

В економічних поглядах часів козацької доби почесне місце належить аграрному питанню. Воно було реалізоване під час проведення аграрної політики. Основною формою господарювання стало вільне дрібне та середнє землеволодіння. Селянсько-козацьке мале землеволодіння перетворилося на основний тип господарства на Наддніпрянщині і його, на нашу думку, можна вважати прообразом фермерства. Воно базувалося на власній і частково найманій праці. Рента, яку сплачували селяни на користь гетьмансько-старшинської держави, була

значно менша, ніж та, яку одержували феодали напередодні визвольної війни. Б. Хмельницький намагався вдосконалити рентні відносини. В універсалах 1648 р. він вимагав ліквідації панщини (відробіткової ренти). У 1651 р. він уже запропонував замінити відробіткову ренту оброком (чиншем), тобто означилася тенденція переходу до натуральної і навіть грошової ренти. Безумовно, це був прогресивний крок у формуванні нових економічних поглядів гетьмана. Ставлення Б. Хмельницького до феодального землеволодіння було чітко визначено у численних універсалах, виданих ним для різних соціальних груп українських феодалів. Основна частина землі, яка звільнилася після вигнання польських феодалів, перейшла у власність Війська Запорозького і стала державною. З цього фонду гетьманське управління наділяло маєтками за службу та інші заслуги козацьку старшину, українську дрібну шляхту, православні монастирі; частина землі продавалася тим же соціальним групам. Крім того, за українською шляхтою, що перейшла на бік визвольної армії, закріплювалися її колишні земельні володіння, дозволялося користуватися всіма прибутками від успадкованих маєтків незалежно від їх географічного розташування. За нею на все життя зберігалися ленні права, довічні пожалування, які потім підлягали поверненню гетьманському управлінню. Виняток складали королівські (державні) та інші землі, що належали казні й вилучалися з користування шляхти. Протягом 1648–1654 років гетьманська канцелярія видала 17 універсалів на підтвердження прав власності шляхти на маєтки і лише 4 універсали про пожалування їй нових володінь.

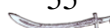
Економічні погляди Б. Хмельницького отримали втілення в його економічній політиці. Велику увагу гетьман приділяв розвитку ремесла, промислів, торгівлі. Товарне виробництво в основному зосереджувалося в містах. Тільки в Київському і Брацлавському воєводствах у 1649 р. нараховувалось близько 90 міст. 1654 р. Київ домігся від царського уряду затвердження

магдебурзького права з вільним вибором міської старшини; звільнення міста від військової служби та виконання робіт для Київського замку, від забезпечення підводами, сплачення мита по всій країні та на 10 років – від податків; свободи ярмарків, права на вільну організацію хутряних ремесел, виробництво спиртних напоїв, вільне рибальство в окремих містах тощо. Крім того, Київ досяг затвердження землеволодіння міста й окремих міщан. Міське ремесло в той час набуло значної диференціації. Так, у харчовій промисловості були різники, м'ясники, сальники, ковбасники, мельники, мірошники, крупники тощо. Досить високого розвитку досягло млинарство. Наприклад, в Острі був 21 млин, у Києві – 17. Зазначений промисел було підтримано низкою універсалів Б. Хмельницького. Гетьман всіляко сприяв розвитку гарматного, рубного, рибного та звіроловного промислів. Відомо, що гарматний промисел був однією з перших форм державної мануфактури, в якій працювали «робітні люди». Гарматні, селітряні й порохові підприємства базувалися на технічному поділі праці. Вони знайшли підтримку з боку Богдана Хмельницького. Завдяки універсалу від 17 січня 1654 р. вводилася монополія на виробництво і продаж спиртних напоїв, їх виробництво стало виключно державною монополією. Військовий скарб надавав цей промисел в оренду заможним міщанам. У Києві магістрат орендував виробництво горілки і водночас переслідував свавільників, які тримали свої шинки.

Важливе місце в економічній політиці часів козацтва посідала торгівля, найрепрезентативнішими формами якої у той час були торги та ярмарки. Кожне місто мало свій торговий день. Так, у Переяславі торги відбувалися у понеділок і п'ятницю. Б. Хмельницький стимулював розвиток торгівлі, звільнивши купців і міщан від внутрішніх мит. Крім того, гетьман задовольнив вимоги українських купців на право контролю за діяльністю іноземних купців і сплату ними митного збору. Водночас Б. Хмельницький заохочував іноземних купців до торгівлі з Україною і дозволяв

їм після сплати 2 % ввізного мита вільно торгувати. Вивізне мито також дорівнювало 2 % від вартості товарів. Різні товари, золото, срібло, алмази та інші цінності, що вивозилися з України, відповідно мали зовнішньо-торпвельне мито – дзвінку монету. Привізні цінні метали і камені не обкладалися митом. Свої товари в Україну привозили купці з Туреччини, Криму, Вірменії, Угорщини, Греції. Частина товарів ішла транзитом до Росії, за що іноземні купці сплачували провізне мито.

Економічна політика, яку проводив Б. Хмельницький, створила сприятливі умови для нагромадження первісного капіталу і розвитку мануфактурного виробництва. Значну увагу у своїй економічній діяльності гетьман приділяв фінансовій політиці. Було створено фінансовий апарат. Фінансами безпосередньо відав гетьманський підскарбій, у якого був помічник, котрий займався орендами. В українській фінансовій системі існувало три основні ланки управління: генеральний, полковий і сотенний уряди, кожен з яких здійснював керівництво фінансами. В деяких полках були свої підскарбії. Фінансова та торгово-промислова політика Б. Хмельницького забезпечувала створення економічних основ Української козацької держави. Пріоритетними завданнями Богдана Хмельницького у галузі економіки за козацької доби були: ліквідація панщини і кріпацтва, визнання приватної власності на землю і майно, вільне підприємництво і конкуренція, формування третього стану (козаки, міщани), необхідність соціального захисту та сприяння розвитку культури та освіти.

Отже, у XVIII ст. в Україні сформувалась економічна система з рисами буржуазного способу виробництва, що зумовлювало нові підходи до освіти та виховання підростаючого покоління. Поступовий розвиток економіки країни спричинював зміни у формуванні економічних поглядів молоді. Традиційно початки економічних знань і певні навички молодь отримувала в родині, беручи посильну участь у господарській діяльності. Отже, вже

за козацької доби в Україні почали розвиватися капіталістичні відносини, які знайшли відображення в економічних поглядах Богдана Хмельницького і викликали потребу в нових економічних знаннях. Першим кроком щодо запровадження економічної освіти стало відкриття економічного класу в Київській академії.

Джерела та література

1. Грицак, Я. Нарис історії України: Формування української модерної нації XIX–XX ст. К., 2019. 656 с.
2. Світленко, Сергій. Українське XIX століття: етнонаціональні, інтелектуальні та історіософські контексти: зб. наук. праць. Д., 2018. 480 с.
3. Український Гетьманат: нариси історії національного державотворення XVII–XVIII ст., кн. 1–2. К., 2018.

УДК:930.25(477.82)

Любов КОЦЬ,

начальник відділу інформації та використання Документів Національного архівного фонду Державного архіву Волинської області, м. Луцьк

МОДЕСТ ЛЕВИЦЬКИЙ І ВОЛИНЬ (13 (25) ЛИПНЯ 1866 РОКУ – 16 ЧЕРВНЯ 1932 РОКУ)

Стаття присвячена діяльності педагогу, лікарю, мовознавцю, письменнику, публіцисту, дипломату, громадському і політичному діячу Модесту Левицькому в м. Луцьку в 1927–1932 роках.

Ключові слова: Державний архів Волинської області, фонд, Модест Левицький, Луцьк, освіта, гімназія.

Державний архів Волинської області у своїх сховищах зберігає документи 4 879 фондів, це більше 1 мільйона 200 тисяч справ, які мають наукову, культурну та історичну цінність і віднесені до Національного архівного фонду. Серед цього масиву документів 423 фонди це фонди періоду до 1939 року.

Про розвиток краю, про життя та діяльність видатних особистостей, про суспільно-політичний і економічний стан, культурне життя, розвиток освіти м. Луцька у міжвоєнний період можна дізнатися з архівних документів зосереджених

у 297 фондах. Це фонди підприємств, установ та організацій, які діяли на теренах Волинського воєводства утвореного відповідно до Ризького мирного договору 1921 року.

Власне про стан освіти, діяльність та педагогічний склад навчальних закладів Волинського воєводства розповідаються частково збережені документи 32 фондів архіву [1, с. 1–392].

У 2021 році виповнюється 155 років з дня народження дипломата, педагога, лікаря, письменника, публіциста, перекладача-політолога, мовознавця, композитора, громадського і політичного діяча Модеста Пилиповича Левицького. Доля якого двічі закидала на Волинь, де він проживав і працював. Вперше у 1894–1898 роках, коли служив повітовим лікарем Ковеля. Став другом і лікарем сім'ї Петра Косача. У друге в 1927–1932 роках, коли був учителем і лікарем в Луцькій приватній чоловічій українській гімназії (з 1928 року – Луцька приватна змішана українська гімназія, з 1929 року – Луцька приватна змішана українська гімназія товариства імені Лесі Українки, з 1931 року і по 1939 рік – Луцька приватна українська гімназія товариства імені Лесі Українки). Власне з 1929 року обов'язки з ведення та утримання гімназії взяло на себе товариство імені Лесі Українки, яке діяло на теренах Волинського воєводства. Управа товариства знаходилася у м. Луцьку. Мета діяльності Товариства імені Лесі Українки «...дбати про розвиток середнього і початкового шкільництва, як загальноосвітнього, так і фахового, посеред українського народу на терені діяльності Т-ва» [17, с. 7].

У фондї Ф. 454 «Кураторіум Волинського шкільного округу м. Ровно Ровенського повіту Волинського воєводства», документи якого зберігаються в Державному архіві Волинської області є надзвичайної ваги документ. Це «Виписка з персонального листу Лектора Української Господарської Академії в Ч.С.Р. М.П. Левицького». Виданий документ 25 червня 1927 року в м. Подєбради, засвідчений управителем канцелярії Української Господарської Академії Григорієм

Шиянів (Григорій Шиянів був директором канцелярії Української Господарської в Подєбрадах заснованої українською еміграцією (УГА) та викладав право).

У цьому документі є наступна біографічна інформація Модеста Левицького. Модест Пилипович Левицький народився 13 (25) липня 1866 року в с. Вихилівка Проскурівського повіту на Поділлі (нині село Ярмолинецької селищної територіальної громади Хмельницької області). Навчався в Кам'янець-Подільській гімназії, яку закінчив у 1884 році. Далі було навчання в Київському університеті. У 1888 році закінчив історико-філологічний, а у 1893 році – медичний факультети. З 1894 по 1907 рік був земським лікарем на Поділлі, Волині, Київщині. З 1907 по 1917 рік був залізничним лікарем на Правобережній залізниці. З 1917 по 1918 рік був директором і вчителем української мови в Білоцерківській українській гімназії, по виборі педагогічної ради гімназії затвердженому Міністерством освіти. Потім, до 1919 року завідував шкільною та санітарною управою Міністерства Шляхів. У 1919–1920 роках був головою дипломатичної місії у Греції. З 1921 року перебував на еміграції. З цього ж року і по 1927 рік був головою Українського Червоного Хреста. З 1925 року був директором гімназійних курсів в Подєбрадах і вчителем української і французької мови.

Наукові праці: «Українська граматика для самонавчання» /3 вид./, «Порівнююча граматика моск. і укр. мови», «Дещо про українську літературну мову», «Паки і паки» – розвідки про українську мову. Ряд статей в «Літ.Наук.Віст.», «Світлі», «Раді» та «Укр. Трибуні» з питань української мови. На жаль, документів, які підтверджували б зазначені відомості не було. Причина – «залишились у Києві під большевицькою окупацією» [2, с. 17].

У фондах Державного архіву Волинської області є надзвичайно цінний документ – лист Модеста Пилиповича Левицького до адвоката Григора Калістартовича Степури, який

знаходиться на зберіганні у фонді Ф. 522 «Степура Григорій, адвокат, м. Луцьк Волинське воєводство». Лист написаний 11 червня 1927 року в Подєбрадах. В листі Модест Левицький повідомляє, що він, на разі, читає українську мову і теорію письменства на 1 та 2 семестрі Української Господарської Академії в м. Подєбради Чехословацької Республіки. Академія переживає дуже складні часи і у випадку ліквідації виникне необхідність звільнення. Тому він хоче знати чи зможе він претендувати на посаду вчителя в Луцькій гімназії.

Цікавою є біографічна інформація подана у листі. «Мені 60 літ, родом з Поділля, скінчив два факультети в Київському університеті: історично-філологічний (по словесному відділу) у 1888 році і медичний у 1893 році. Потім служив земським лікарем на Правобережжі; у 1904-07 був директором Київськ.Губ.Земської фельдшерської школи, де викладав латинську мову і фізіологію. Потім був (1907-17) залізничним лікарем в Радзивілові і в Білій Церкві, де 5 літ викладав гігієну в чоловічій і жіночій гімназіях. Після революції там таки був учителем української мови і директором української гімназії імені Т.Грінченка (1917-18) по виборі педагогічної ради і по затвердженню Генер. Секретаріату Освіти.

В січні 1909, через тяжку хворобу дружини виїхав до Греції, як радник укр. дипломатичної місії в Атенах, а по смерті голови місії Ф. Матушевського став головою тої місії. В осені р. 1920 переїхав у Польщу до нашого уряду, але попав саме на той нещасний відступ і опинився в Тарнові, а потім у Ченснохові і був головою Укр. Червого Хреста в Польщі, де й познайомився з Вами, коли пам'ятаєте. З р. 1922 і по нині обіймаю посаду лектора української мови і теорії письменства в Педєбрадській Академії, а також лікаря тої-ж Академії. на жаль дипломи мої залишилися в Києві й добути їх звідти ніяк не можу; єдиний мій документ це залізничний білет лікаря 12 участка Південно-Західних залізниць.

Маю праці по мові: Укр.Граматику для самонавчання (4 видання), Порівнюча граматики московської і української мови і менші статті: «Паки і паки» (про хиби сучасної нашої літературної мови), «Особливості української звучні» – доклад на українському науковому з'їзді, друкований в Академічному збірнику. Оце моє curriculum vitae.

Міг би викладати українську і латинську мову в нижчих класах (I-IV) і гігієну, від біди і французьку мову, яку знаю добре і балакаю нею вільно. Я не хотів би брати більше 12-15 годин у тиждень, бо це мені було-б тяжко і не лишало-б часу для писання хоч-би спогадів своїх, яких не можу ніяк закінчити.

Тепер друге питання (інвентуально, коли перше може бути розв'язане позитивно): чи підійде ця посада для мене? Тут для мене в сам-перед саме матер'яльна сторона: я маю при собі внука, який вчиться в укр.гімназії в Подебрадах (оце-на: забув додати, що в цій маленькій гімназії я викладаю українську і французьку мову і іменуюся директором). Внук у 3-й класі, має 14-й рік. Отож треба мені знати, яка була-б мені платня в Луцьку і чи вистачить її, щоб прожити удвох з онуком? (жінку свою я поховав у Греції). Далі: чи досить певна і постійна ця служба? Від кого вона залежить? І чи має та гімназія права, тоб-то чи зможе мій онук по скінченні її вступити в університет чи іншу високу школу?

За відповіді на ці питання я буду вам дуже вдячний і дуже жалкую, що не можу послати вам на неї марку, бо чеська марка вам ні до чого.

З правдивим поваженням

Модест Левицький

P.S. Мій син, батько мого внука, теж скінчив Луцьку гімназію р. 1912. Центр.Комітет у Варшаві дасть за мене добру рекомендацію.» [3, с. 103–104]

На скільки важливою була кандидатура Модеста Левицького для української гімназії чудово видно з листа

адвоката Григора Степури до М. Левицького написаного 23 червня 1927 року.

«... Ваша кандидатура для нас дорогоцінна. Негайно висилайте офіційне подання до Директора нашої Гімназії з курикулум віте, маючи на увазі, що матеріали ті підуть до Кураторра Шкільної Округи. Одночасно зверніться до Українського Центрального Комітету у Варшаві, аби зараз же приступити до клопотань перед МНО в справі надання вам прав учителя української мови та літератури в нашій Гімназії. Що до браку документів, то про це одверто напишіть до УЦК – хай що хтять тим фантом і роблять, і ... зроблять ... Віза на проїзд, право побуту, обивательство польське – нічого не маєте!? Усе це питання світового значіння. І усе це має залагоджуватись почасти – УЦК, почасти – ВП Модест Пилипович зі – мною, автором цього листа. Але – чи відповідний для цього момент з огляду на усякі заверушливі можливості!? А втім, – Ви та онук, цілих двоє – не велика заморока. Платня яко гімназіальн. лікар – 100 злотих, а за 20 лекцій – 160, а разом: до 300 злотих. На проживання для двох завжди вистачить. Зрештою у цій справі забере у свій час голос п. Директор. Пишіть і до мете, репрезентанта Батьків. Ми Вам дуже раді!!!... З правдивою до Вас пошаною, в послугах – щирий.» [18, с. 105]

Питання щодо документів та дозволу на проживання вирішилося. І М. Левицький в межах 25 серпня планував виїхати. По дорозі мав заїхати в Радзівілів, «де прожив 5 літ і залишив там приятелів, з якими не бачився вже літ сім. Мав я там колись і хатку свою але продав її після революції. Тепер жалкую але тоді й не думав, що може доведеться віку доживати на Волині.» [4, с. 123 зв.]

На жаль, слова «може доведеться віку доживати на Волині» стали для М. Левицького пророчими.

8 серпня 1927 року Григорій Степура пише: «Високошановний Модест Пилипович! дуже і дуже радий,

що хоч у вас не буде перешкод візово-паспортних. Бо з абсолювентами нашими, що вступають до Вашої Академії – гірше і приходиться інтервенювати у Воєводстві.

Ждемо Вас. Прошу писати про час вашого виїзду і приїзду. ВАЖНЕ тому, аби я знав з якого часу припинить з Вами листуватися і коли будемо мати за честь Вас бачити у Луцьку. Бажано аби Ви приїхали не пізніше 25 серпня і взяли участь у іспитах. Так мені казав заступник директора, п. Федоренко. Хоч я вважаю, що і 27 не буде пізно. Будемо мати тарапану з квартирою. Але і тут я за Вас подбав. Отже пан Концесіонер, Євген Іванович ПЕТРИКІВСЬКИЙ, радо згодився уділити Вам один осібний покій у своєму домі. А живе він, як «ЗІМОГОР», на так званій «ЕЛЕНІВЦІ»: полустанок перед Луцьком, 7 верст /абонемент коштує щось кілька злотих, а для онука – зовсім пустки. / Можна сказати що уся наша шляхта зараз мешкає на «літниськах» – «Жабці», «Еленівці» – Ківерцях. отже і Ви використаєте вересень...

Прошу написати в цій справі до п. Петриківського /адреса: Луцьк, «ПРОСВІТА»/, покликуючись на мій лист.

Майте на увазі, що у Гімназії нашій доведено обов'язковий однострій /кольору маренго: штанці «на випуск», френчик з одкладним комірцем, з двома кишеньками на грудях і без хлистіка ззаду. На комірчику, як у січових Стрільців – на синьому бархаті – римська цифра кляси – срібна/.

Подання п. Солонянки отримано; попру хоч і конкурент; на жаль, Директор поїхав у ліс подихати ... багном!

Дякую за Ваші побажання. Іменно, як лікар Вас буду експлуатувати, бо хто нині здоровий?!!!...

ПИШІТЬ. ВАШ ЩИРИЙ СЛУГА

8.VIII.1927. Луцьк. Пілсуд. 25.» [5, с. 124]

Модест Левицький був прийнятий на роботу. Викладав українську мову і працював лікарем Луцької Української гімназії.

Вже 20 жовтня 1927 року до нього, як до лікаря Луцької Української Гімназії, було офіційне звернення Батьківського

комітету Луцької Української Гімназії. В якому йшлося: «З огляду на випадки захворювання епідемічного серед учнів Луцької Української Гімназії, Батьківський комітет просить Вас, пане Лікарю, в разі Ви признаєте пропозицію Комітету за слушну, – прищепити вихованця Нашої Школи протишкарлятинову «вакцину», на яку ціль грошові засоби отримать у п. Концесіонера Гімназії. З правдивою до Вас пошаною.» [6, с. 146]

Олександр Левчанівський, який у цей же період був викладачем в Луцькій Українській гімназії, так згадує Модеста Левицького: «З Модестом Пилиповичем Левицьким я зустрівся і познайомився в Луцькій Українській гімназії 1927 року. Я викладав математику, він українську мову і був лікарем гімназії. За уроки в гімназії він отримував, як і всі ми вчителі по два з половиною злотих за годину, в той час, як вчителі польської мови і польської історії по десять злотих за годину. Але наша українська приватна гімназія, яка утримувалися виключно з платні учнів за навчання, більше платити вчителям не могла, а лікарську працю Модест Пилипович виконував напевно задурно. Він мав 61 рік, але був дуже короткозорий, окуляри йому мало допомагали і він був змушений поволі рухатись, повертатися. Це, разом з тихою мовою, без різних підвищень голосу, з лагідною вдачею, робило його значно старшим. І діти, і молодші і старші звали його «Дідусем», а молодші так і звертались до нього. І ми всі: вчителі і українське громадянство Луцька звали його «Дідусем». ... Модест Пилипович був людиною освіченою, розумною, дотепною. Ми, зустрічаючись з ним, дарували один одному наші вигадки – перекручені російські відомі приказки, як наприклад: «не пей из колодца – наплевать придется», «обжогся на молоке – и куста боится», «пуганная ворона и на воду дует» і т.п. З ним приємно було розмовляти: вмів другого вислухати і вмів висловити свою думку зрозуміло, точно і коротко. ... В гімназії діти горнулися до нього: він придумав зібрати колекцію великодніх писанок з різни кутків Волині – з різних гмін, містечок, сіл. Діти зібрали. Він з ними її впорядкував.

Він з'організував і вивчив гурток бандуристів в гімназії. ... Він – чоловік з вищою освітою (історико-філологічний і медичний факультети), зі знанням восьми чи десяти мов, з природним хистом педагога, від природи розумний, з музикальним обдарованням, з широким світоглядом письменника, чоловік глибокої культури – справжній український інтелігент...» [7, с. 3–5]

В архівних документах є посвідка засвідчена лікарем Луцької Української гімназії М. Левицьким 05 квітня 1928 про те, що учень 7 класу Луцької Української Гімназії Юрко Турчанівський «має на руці позитивні ознаки прищепленої віспи» засвідчена лікарем Луцької Української гімназії М. Левицьким 05 квітня 1928 [8, с. 8].

М. Левицький проживав в м. Луцьку за адресою вул. Краковська, 13. Станом на 30 червня 1930 року був включений у список лікарів, які здійснюють лікарську практику на теренах Луцького повіту [9, с. 7–8].

27 березня 1931 року Товариство Лесі Українки видало постанову про звільнення з 1 липня 1931 року ряду викладачів гімназії, які не одержали до цього часу «кваліфікацій чи дозволу Кураторії на навчання на 1931/1932 рік». Серед 12 викладачів був і Модест Левицький. 31 березня 1927 року викладачі звернулися до пана Директора Луцької Української Гімназії, з проханням розібратися у цій ситуації [10, с. 5].

30 травня 1931 року на виконання розпорядження Кураторії від 18 травня 1931 року № 0-7330/31 та в зв'язку проведенням тижня дитини, в приміщенні Української Гімназії імені Лесі Українки доктор Модест Левицький прочитав лекцію на тему: «Раціональна опіка над дітьми». На лекцію запрошувалися батьки і вихователі учнів [11, с. 22–22 зв.].

Помер Модест Левицький в ніч з 15 на 16 червня 1932 року в м. Луцьку у віці 66 років.

О 5 год. вечора 16 червня 1932 року в помешканні Українського клубу «Рідна хата» в Луцьку розпочалися збори

по улаштуванню похорон. Засідання зборів відкрив посол Петро Певний. Проінформував присутніх, що о 3 годині ранку 16 червня 1932 року в Луцьку помер доктор Модест Левицький. На зборах були присутні посол Петро Певний, сенатор М. Маслів, посол М. Тележинський, дир. Є. Петриківський, професор О. Редько, інженер Ю. Константи́нів, М. Савицький, Т. Ловецький, В. Ігнатович, Е. Долудо, Л. Ловецька, Ів. Крамаренко, М. Тиравський, інж. С. Тимошенко, дир. М. Певний, Р. Вербицький, професор В. Басів, Ів. Глуховський, інженер О. Алмазів, В. Арцабака, М. Гнатченко, А. Гнатченко, професор М. Михайлова, Л. Михайлів, Марія Квасницька, О. Леонів, інженер М. Сувчинський і Ю. Шафарчук. Після хвилини мовчання посол П. Певний довів до відома присутніх, що він знайшов розуміння і підтримку з інституціями м. Луцька такими як Товариство імені Лесі Українки, Педагогічна рада Української гімназії, Батьківський комітет Української гімназії, Управа Українського клубу «Рідна хата» в Луцьку, Головна управа ВУО, Управа товариства імені Петра Могили, Рада Луцького Чесно-Хресного братства, Управа Українського кредитного банку на Волині, Дирекція Українського банку, Управа театрального Волинського товариства та Управа Волинського об'єднання праці. Вибрали господарську комісію. Ів. Крамаренко провів перемовини з родиною покійного і родина покійного висловила своє бажання аби ініціатива в справі похорону була в руках Громадського Комітету створеного при Українському комітеті «Рідна хата» в Луцьку. Директор Української Гімназії Б. Білецький інформував, що вже вивішені жалібні оголошення від Українського Громадського Комітету, Педагогічної Ради Української гімназії, Батьківського комітету Української Гімназії та родини покійного. Замовили труну за 180 злотих, жалібний катафалк. Доручено п. Чирко порозумітися з родиною покійного аби вказали місце поховання на цвинтарі аби Громадський комітет міг завчасно

упорядкувати могилу, замовити вінки і т.п. Засідання завершилося о 6 год. вечора [12, с. 227, 228, 229].

17 червня 1932 року про засідання було повідомлено Луцьке повітове староство [13, с. 230].

17 червня 1932 року протоієрей Павел Пашчевський у Братській Чесно-Хресній церкві м. Луцька відслужив чин похорону за Модестом Левицьким [14; с. 86зв.–87].

19 червня 1932 року в газеті «PRZEGLAD WOŁYŃSKI» опубліковано повідомлення про смерть Модеста Левицького [15, с. 22–22 зв.].

Яким залишився у спогадах своїх учнів М. Левицький?

«... Це була людина виняткової доброти і лагідності. В той час, як до старих, ще дореволюційних вчителів ми зверталися: Олено Прокопівно, чи Володимире Кириловичу, а до молодих (Кобилянський, Галан, Жегалович) – «пане професоре», то Модесту Пилиповичу можна було сказати просто: «Дідусю», хоч і було йому лише 60 років був він у нас також «професором», як називали тоді вчителів. В нашій гімназії вчилися в основному діти селян, а заможних селян було на Волині не багато. Отже часто Модест Пилипович, як лікар шкільний, купував хворим учням ліки за власні гроші. Поліклінік тоді не було. І лікарям і медсестрам треба було платити, тому це вражало, що Модест Пилипович за власні гроші купував уколи і сам їх робив... він організовував лекції громадської етики, на яких розвивав у слухачів повагу до людської гідності кожної людини, вміння співчувати людям, любити їх. Він був від природи розумний, з широким світоглядом письменника, з хистом педагога, зі знанням багатьох, здається восьми мов, з музичним обдаруванням – людина глибокої культури, справжній інтелігент. Модест Пилипович багато оповідав на про Лесю Українку, про яку ми тоді нічого не знали, знали лише кілька її віршів. А Модест Пилипович в кінці минулого століття чотири роки працював лікарем у Ковелі, бував у Косачів, у Колодяжному, лікував Лесю Українку. А потім жив одночасно

з нею в Києві. За участь у протесті проти розгону соціал-демократичної фракції першої Думи він був заарештований разом з Л. Українкою, її сестрою, Б. Грінченком та іншими. Через Косачів він познайомився з Драгомановим, Старицьким, Лисенком. ... В 1896 році в одному з російських журналів була надрукована його перша літературна праця, стаття «Про сільську медицину». А в 1901 р. на сторінках журналу «Киевская старина» з'явилося його перше оповідання «За Коліївщини» Відтоді постійно друкуються різні його твори в українській періодиці. Писав Модест Пилипович Левицький під псевдонімами: Макогоненко, Виборний, М. Пилипович, Дід Модест. Він писав оповідання, гуморески, статті про мову, робив переклади творів класиків світової літератури, видав багато дрібних книжечок на медичні теми українською мовою в яких у найпростішій формі пояснювалися головні ознаки різних хвороб та найелементарніші методи їх лікування та профілактики. ... Гуманність одна з основних рис в його творах. Центром його уваги є «маленька людина».

Левицький, як лікар мав можливість пізнати життя селян, ремісників, трудової інтелігенції. І про цих людей скривджених, знедолених письменник говорить з сердечною теплотою. Однаковою задушевністю зігріті українці, росіяни, євреї, грузини. В 1918 р. вийшла його «Граматика для самонавчання», перевидана в 1926 році.

... Помер письменник 16 червня 1932 року в Луцьку і тут похований. Зараз могила його на Гараджі. 28.XI.1988 р. І. Левчанівська.» [16, с. 7–9]

Джерела та література

1. Державний архів Волинської області: Анотований реєстр описів: Фонди періоду до 1939 року. – Луцьк: Надстир'я, 2008. – 392 с.
2. Личные карточки учителей гимназий воеводства за 1924–1933 года. Державний архів Волинської області. Ф. 454. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 17.
3. Лист Модеста Пилиповича Левицького до Григора Степури. 11 квітня 1927 рік. Подебради. Державний архів Волинської області. Ф. 522. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 103–104.

4. Лист Модеста Пилиповича Левицького до Григора Степури. 04 серпня 1927 рік. Подебради. Державний архів Волинської області. Ф.522. Оп.1. Спр.6. Арк. 123–123 зв.
5. Лист адвоката Григора Степури до Модеста Пилиповича Левицького. 08 серпня 1927 рік. Подебради. Державний архів Волинської області. Ф. 522. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 124.
6. Звернення Батьківського комітету Луцької Української Гімназій до Модеста Левицького щодо вакцинації учнів. 20 жовтня 1927 року. Ф. 522. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 146.
7. Спогади Олександра Левчанівського про письменника Модеста Пилиповича Левицького. 06 квітня 1967 року. Державний архів Волинської області. Р-3190. Оп. 12. Спр. 10. Арк. 3–5.
8. Посвідка про те, що учень 7 класу Луцької української Гімназії. Юрко Турчанівський «має на руці позитивні ознаки прищепленої віспи» засвідчена лікарем Луцької Української гімназії М. Левицьким. 05 квітня 1928. Державний архів Волинської області. Ф. 190. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 8.
9. Список лікарів, які здійснюють лікарську практику на теренах Луцького повіту станом на 30 червня 1930 року. Державний архів Волинської області. Ф. 36. Оп. 18. Спр. 4. Арк. 7–8.
10. Лист викладачів Луцької Української гімназії імені Лесі Українки. 31 березня 1931 року. Державний архів Волинської області. Ф-73. Оп. 1. Спр. 35. Арк. 5.
11. Повідомлення про лекцію доктора Модеста Левицького на тему: «Рациональна опіка над дітьми». 18 травня 1931 року. Державний архів Волинської області. Ф-190. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 22–22 зв.
12. Протокол жалібних зборів по улаштуванню похорон по докторові Модестові Левицькому. Збори відбулися о 5 год. вечора 16 червня 1932 року в помешканні Українського клубу «Рідна хата» в Луцьку. Державний архів Волинської області. Ф. 198. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 227–229.
13. Лист до Луцького повітового староства щодо надсилання для відома протоколу засідання по улаштуванню похорон М. Левицького. 17 червня 1932 року. Державний архів Волинської області. Ф. 198. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 230.
14. Актівий запис про смерть Модеста Левицького. 17 червня 1932 рік. Державний архів Волинської області. Ф-35. Оп. 9. Спр. 2704. Арк. 86 зв.–87.
15. PRZEGLAD WOŁYŃSKI, 1932, 19 czerwca, № 25. – с. 1.
16. Спогади Ірини Левчанівської про вчителя, лікаря Модеста Пилиповича Левицького. 08 листопада 1988 року. Державний архів Волинської області. Р-3190. Оп. 12. Спр. 10. Арк. 7–9.
17. Статут товариства імені Лесі Українки. 16 травня 1934 року. Державний архів Волинської області. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 7.

18. Лист Григора Степури до Модеста Пилиповича Левицького. 11 квітня 1927 рік. Подебради. Державний архів Волинської області. Ф. 522. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 105.

Перелік копій

1. Виписка з персонального листа лектора Української Господарської Академії в Чехословацькій республіці Модеста Пилиповича Левицького від 25 червня 1927 року. Державний архів Волинської області Ф-454, оп. 2, спр. 45, арк. 17. – скан 00060.

2. Звернення Батьківського комітету Луцької Української Гімназій до Модеста Левицького щодо вакцинації учнів. 20 жовтня 1927 року. Державний архів Волинської області. Ф. 522. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 146. – скан 01040.

3. Посвідка про те, що учень 7 класу Луцької української Гімназії Юрко Турчанівський «має на руці позитивні ознаки прищепленої віспи» засвідчена лікарем Луцької Української гімназії М. Левицьким. 05 квітня 1928 року. Державний архів Волинської області. Ф. 190. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 8. – скан 00560.

4. Повідомлення про лекцію доктора Модеста Левицького на тему: «Раціональна опіка над дітьми». 18 травня 1931 року. Державний архів Волинської області. Ф-190. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 22–22 зв. – скан 00540, 00550.

5. Метрична книга Братської Чесно-Хресної церкви м. Луцька. Актівий запис про смерть Модеста Левицького. 17 червня 1932 рік. Державний архів Волинської області. Ф-35. Оп. 9. Спр. 2704. Арк. 86 зв.-87. – скан 00020, 00040, 00050.

УДК 94(477) «1648/179»:061-053(477.82)

Анатолій КРАВЕЦЬ,

викладач-методист КЗВО «Луцький педагогічний коледж», м. Луцьк

СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ДИТЯЧО-ЮНАЦЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ОСНОВІ КОЗАЦЬКИХ ТРАДИЦІЙ

У статті висвітлено актуальність питання створення та діяльність дитячо-юнацьких організацій на основі козацьких традицій.

Ключові слова: козацько-лицарська духовність, українське козацтво, козацьке виховання, козацько-лицарська звитяга, молодіжні організації – «Луг», «Соколи», «Пласт», Молода Січ.

Наша держава обрала шлях самостійного розвитку, і тепер, коли є посягання іншої держави на нашу незалежність, перед

вітчизняною системою освіти постало завдання надзвичайної ваги: домогтися того, щоб учні, студенти зростали не лише здоровими і освіченими людьми, але й свідомими, творчими особистостями і справжніми патріотами України.

Формування особистості нового типу – національно свідомої, вільної, ініціативної – можливе лише за умови цілеспрямованого й систематичного виховання молоді на основі української культури, мови, національно-патріотичних традицій.

В українській історії є явище, до якого позитивно ставиться усе населення, в усіх регіонах України, усі політичні сили. Це – Українське козацтво. У найтяжчі часи лихоліть і занепаду української державності народ плекав надію на національне визволення та пов'язував свої сподівання з українським козацтвом. Починаючи з XVII-го століття й донині наше суспільство зберігало в собі державотворчі національні козацькі традиції, які стали одними з найважливіших чинників здобуття державної незалежності України у 1991 році. Відтак Україна фактом свого виникнення та існування була і є козацькою державою.

Українська козацька система виховання – глибоко самобутнє явище, аналогів якій не було в усьому світі. Вона мала кілька ступенів:

- дошкільне родинне виховання, яке утверджувало високий статус батька та матері;
- родинно-шкільне, спрямоване на одержання систематичного фізичного, психофізичного, морального, естетичного і трудового загартування, національно – патріотичної підготовки, спортивно – військового вишколу [15].

Українська молодь має глибоко усвідомлювати, що козацько – лицарська духовність – одна з найвищих вершин національної духовності, яка була рятівним феноменом в історії рідного народу. Тому справедливим, історично об'єктивним є твердження багатьох вітчизняних і зарубіжних учених: доки Україна була козацькою, доти вона була незалежною

чи автономною. Козацько-лицарські ідеї, подвижництво й героїка рятували нашу націю й у пізніші часи панування на нашій території чужоземної мови, культури, шовіністично – пригноблюючої ідеології сусідніх агресивних держав.

У XIX і XX століттях козацько-лицарська ідейність, духовність жили в серцях і душах нашого народу, його інтелігенції, еліти. Козацька ідеологія й лицарський дух у тій чи іншій формі завжди були притаманні національно свідомим українцям, набували нових життєво важливих, національно – державницьких форм. Українська молодь, яка об'єднувала у своїх лавах також багатьох поляків, євреїв, білорусів, росіян, представників інших національностей України, завжди продовжувала різноманітні форми, традиції козацько – лицарської життєдіяльності.

Новітні молодіжні козацькі братства й товариства, курені, коші й Січі виникали, наприклад, ще в другій половині XIX століття. Одну з перших Січей нового часу створили українські студенти у Відні (1868), почесними членами якої були відомі українські вчені, громадські й політичні діячі, наприклад, М. П. Драгоманов. Масовий національно-визвольний січовий рух серед дорослих і молоді розгортався наприкінці XIX – у перші десятиліття XX століття [17].

Перша Січ як спортивно – руханкова організація була заснована в умовах панування Австро-Угорської імперії, наперекір волі польсько – шовіністичних властей, видатним українським просвітником, громадським і політичним діячем Кирилом Трильовським 5 травня 1900 року в селі Завалля Снятинського повіту в Галичині.

Невдовзі Січі густою мережею як суто національна форма об'єднання дорослих і молоді, вкривали територію Галичини, Буковини й Закарпаття. Всупереч колоніальним властям, в інтересах звільнення українського народу в згаданих регіонах нараховувалося 1500 Січей, які ставали осередками формування

національної свідомості й самосвідомості, козацько-лицарської духовності молоді. На козацько-лицарських традиціях працювали також численні молодіжні організації – «Луг», «Соколи», «Пласт» [14].

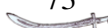
Розгорталася активна діяльність Молодої Січі ім. І. Виговського, Молодої Січі ім. І. Богуна, Молодої Січі ім. І. Сірка, Молодої Січі ім. П. Полуботка, Молодої Січі ім. І. Мазепи, Молодої Січі ім. Б. Хмельницького [16].

Завдяки високій виховній ефективності козацько – лицарських традицій лави борців за незалежну Україну поповнили українські січові стрільці, які отримали міцне національно – державницьке загартування в Січах і вкрили себе невмирущою славою в боях із ворогами нашої держави, яка народжувалася в 1917–1920 рр. Молодіжні організації, які діяли на козацько – лицарських традиціях, функціонували в Галичині, Буковині й Закарпатті аж до II світової війни, приходу військ СРСР на західноукраїнські землі [18].

В наш час державної незалежності створилися сприятливі умови для творчого відродження дитячих і молодіжних козацьких організацій, впровадження традицій, ідей і засобів козацької педагогіки, лицарського загартування в родинне, шкільне й позашкільне виховання дітей та юнацтва.

У 1991 році створено Українське козацтво – міжнародну добровільну незалежну Всеукраїнську національно-патріотичну й оборонно-спортивну громадську організацію козацтва України та діаспори.

Успішно діють дитячі і юнацькі організації, об'єднання «Джура», «Козацька республіка», «Січ», «Дивоцвіт». В останні роки почав розгортати свою діяльність Всеукраїнський добродійний фонд лицарського виховання ім. П. Сагайдачного [19]. Новий період розвитку вітчизняного козацького молодіжного руху, козацько-лицарських традицій виховання дітей і молоді розпочався в січні 1996 року, коли Президент України Л. Кучма

видав Указ «Про відродження історико-культурних та господарських традицій Українського козацтва». У цьому документі вказується на необхідність державної підтримки як самого процесу відродження козацтва, так і козацько-лицарських виховних традицій. В указі підкреслюється необхідність зміцнення державотворчої духовності Українського козацтва, «поетапного відродження його історичних, патріотичних, господарських та культурних традицій» [1]. Наголошується на тому, що «Міністерству культури України, Міністерству в справах молоді та спорту здійснювати заходи щодо проведення фестивалів козацької творчості, спортивних змагань, створення козацьких художніх самодіяльних колективів та фізкультурно-спортивних секцій» [1, 2, 3].

У багатьох регіонах, містах і селах, школах та інших навчально-виховних закладах уже створені дитячі й молодіжні козацькі осередки, структури (курені, коші, братства й товариства, десятки й сотні, рої й чоти). Діють також первинні осередки «Молодої (Юної) Січі». У столиці України Києві успішно працюють первинні осередки «Молодої Січі». Тут розгортає свою діяльність Шкільна академія козацько – лицарського виховання учнів, яка об'єднує кілька десятків шкіл, численні родини. Вона організована з ініціативи Інституту українознавства, Національного університету ім. Т. Шевченка й Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Створено також «Педагогічну Січ», до складу якої входять керівники високих державних науково – освітніх установ, професори, доктори наук та інші науковці [11].

Основні завдання «Педагогічної Січі» – розвивати дитячий і юнацький рух на козацько – лицарських традиціях, козацьку педагогіку, лицарське виховання учнівської і студентської молоді, сприяти оволодінню нею ідеями українознавства, надати з цих фундаментальних проблем науково – методичну допомогу школярам, іншим навчально – виховним закладам.

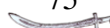

Представники української молоді глибоко усвідомлюють те, що об'єктивні обставини й суб'єктивні чинники мільйонів людей – співвітчизників, умови нашого життя кардинально змінилися в останнє десятиліття. Необхідність розв'язати життєво важливі проблеми, залишені нам у спадок, входження України в коло цивілізованих держав вимагають від кожного юнака й дівчини рішуче змінити своє ставлення до світу, до гальмуючих наш національний, політичний, духовний поступ чинників. Зниження якості наших чорноземів, зіпсованість ґрунтів, отруєння хімікатами й радіонуклідами життєдайних річок, озер, інших водойм, найбільша у світі атомна Чорнобильська катастрофа, загострення екологічної кризи вимагають від кожної особистості, усього народу потужної енергії, практично – дійової, продуктивно – творчої, активно-перетворюючої діяльності, спрямованості характеру і світогляду.

Історична потреба боротьби за утвердження нашої державності, необхідність подолання зовнішньополітичних і внутрішніх сил антиукраїнського спрямування вимагають нарощення кожної особисті своїх психофізичних і духовних сил, власної енергії. Козацько-лицарські традиції сприяють пробудженню і формуванню потужних емоційно-почуттєвих, інтелектуально-духовних сил патріотичного спрямування з метою кардинального впливу на дійсність і зміни її в інтересах усіх громадян України, зміцнення її державності.

Отже, історія переконливо свідчить про те, що національна свідомість, енергія діяння, героїчного чину стають глибокими і могутніми й непереможними тоді, коли вони мають міцні культурно-історичні, ідейно-моральні корені, коли витокі, шляхи й механізми формування їх зрозумілі для найширших верств народу. Такими могутніми традиціями нашого народу є ідейні, політичні, економічні, духовні, державницькі традиції Українського козацтва, запорізького лицарства.

Вишневецький і Наливайко, Сагайдачний і Сірко, Хмельницький і Мазепа, Нечай і Кривоніс, Богун і Виговський, Дорошенко й Морозенко, Полуботок і Головатий, Гонта й Залізняк, Орлик і Калнишевський та багато інших козацьких гетьманів, кошових отаманів, полководців є високим взірцем Людини – Лицаря, ідеалом вірного служіння неньці Україні, національному державотворенню.

Формування в молоді національно-патріотичної цілеспрямованості, організованості, мужності, дисциплінованості допоможе багатьом позбутися відчуття національної меншовартості, невіри у свої сили й можливості.

Джерела та література

1. Про відродження історико-культурних та господарських традицій Українського козацтва. Указ Президента України від 4 січня 1995 року № 14/1995.
2. Про день Українського козацтва. Указ Президента України від 7 серпня 1999 року № 966/1999.
3. Про державну підтримку козацтва. Закон України. Проект. Освіта, № 40, 18–25 серпня 1999.
4. Про Координаційну раду з питань розвитку Українського козацтва. Указ Президента України від 6 жовтня 1999 року № 1283/1999.
5. Положення про дитячо-юнацьку військово-спортивну патріотичну гри «Сокіл» («Джура») Українського козацтва. Затверджено наказом Міністра освіти і науки України від 25.12.2003 року № 855.
6. Александрова В. Наша цілісна система виховання. Досвід виховання учнів на ідеях козацької педагогіки СШ № 93 м. Києва. Освіта, № 41, 21–28 серпня 2002.
7. Алексюк А. Реабілітоване слово «лицар». Освіта, № 34, 30 серпня 1995.
8. Біленька Г. Методичні матеріали до програми «Сучасне козацько-лицарське виховання дітей і юнацтва України». Освіта, № 40, 18–25 серпня 1999.
9. Бурлака Я. Лицарська духовність. Освіта, № 50/51, 6 грудня 1995.
10. Галактіонова О. З Україною – в серці. Досвід виховання на козацько-лицарських традиціях у СШ № 21 м. Кіровограда. Освіта, № 44, 15–22 серпня 2001.
11. Губко О. Осередок однодумців. Козацькі клуби м. Києва. Освіта, № 21, 21–28.08.2002.
12. Гурова О., Українська козацька педагогіка про духовний розвиток особистості. Козацька педагогіка // Освіта. – 2007. – № 32. – Спец. вип.

13. Денисенко О. І б'ють джерела у козацькій державі. Дитячо-юнацька асоціація в м. Ізмаїлі, Одеської області. Освіта, № 16, 2–9 квітня 2003.
14. Залізко В. Молоді – лицарську духовність. Виховання молоді на традиціях Українського козацтва. Освіта, № 44, 15–22 серпня 2001.
15. Каюков В. Животворящий дух козацького виховання. Освіта, № 23/24, 18–25.04.2001.
16. Кононенко П. Українське козацтво: шляхи розвитку, традиції виховання молоді. Освіта, № 41, 21–28 серпня 2003.
17. Марченко Р. Дітям – історичну пам'ять, лицарську духовність. Козацько-лицарські традиції виховання у СТТТ № 9 м. Києва. Освіта, № 40, 18–25 серпня 1999.
18. Охрімович А. Січовий рух в Галичині. Відродження козацько-лицарських традицій виховання молоді. Освіта, № 44, 15–22 серпня 2001.
19. Підлубний П. Від «козацької родини» – до козацької України. Козацькі організації. Освіта, № 41, 21–28 серпня 2002.
20. Потапов С. Наукові основи лицарського гарту. Освіта, № 41, 21–28 серпня 2001.

УДК: 378.013(477)

*Анатолій ЛУЦЮК,
доцент, кандидат педагогічних наук,
завідувач кафедри педагогіки і психології,
Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти, м. Луцьк*

КОЗАЦЬКА ПЕДАГОГІКА

Розглядаються історичні аспекти виникнення козацької педагогіки, значення її для національно-патріотичного виховання молоді в умовах сьогодення, використання в освітньому середовищі навчальних закладів козацьких ідеалів і цінностей, піднесення духовності, культивування історичної пам'яті, формування особистої гідності й національної свідомості громадян України.

***Ключові слова:** козацька педагогіка, козак, національно-патріотичне виховання, освітнє середовище, краєзнавство.*

Козацька педагогіка – один з витоків вітчизняної педагогіки, невід'ємна складова української етнопедагогіки. Мала значний вплив на становлення та розвиток національної системи виховання. Козацька педагогіка акумулювала в собі вироблені віками та апробовані часом традиції виховання молоді. Широко

практиковані методи навчання і виховання козацьких дітей мали дуже багато національно самобутнього (в цілях, завданнях, традиціях, засобах впливу на особистість тощо). Їх відрізняли цілісність, багатство ідей і настанов козацької виховної мудрості, що становили собою і теоретичну, і практичну частини специфічної та самобутньої козацької педагогіки [5].

Термін «козацька педагогіка» охоплює зміст, ідейну спрямованість, національні виховні традиції українського народу, які він виплекав упродовж століть з метою ефективнішого захисту рідної землі від постійних чужоземних навал, для гартування підростаючих поколінь у дусі непокори ворогам, подвижництва і героїзму.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства козацька педагогіка є джерелом ідей, наснаги та досвіду для формування нової генерації українців – громадян та патріотів. Козацька педагогіка виплекала ідеал козака-лицаря, звитязного воїна та високоосвіченого інтелектуала, дбайливого господаря та щедрого мецената, ревного християнина й людину із загостреним почуттям особистої та національної гідності.

Сьогодні пріоритети козацької педагогіки набувають виняткової актуальності, відбувається її впровадження у національну систему виховання. У сучасній українській державі відродилося козацтво, створені молодіжні козацькі осередки («Пласт», «СУМ», «Джура», «Січ»). Серед інших напрямів сучасної козацької педагогіки – пізнання історії козацького визвольного руху, поширення козацьких традицій у закладах загальної середньої освіти [3].

Педагогічні ідеї козацтва також увійшли до питань відродження історико-культурних традицій українського народу. Варто відзначити, що створена козаками педагогіка ввібрала в себе позитивні здобутки українського народу від часів Київської Русі. Це – система виховання, яка максимально враховує риси і самобутність українського народу. Усім відомо, що козацтво

є яскравим прикладом боротьби за державну незалежність. Козаки були всебічно розвинені – воїни, вільнолюбні громадяни, політичні і державні діячі, хлібороби, творчі особистості, мудрі вихователі дітей.

За часів козаччини в Україні відбувалося становлення та розвиток національного шкільництва, що охоплювало початкову (полкові, сотенні, січові, парафіяльні, монастирські, школи мандрівних дяків), заклади професійної освіти (цехові, музичні, співацькі, художні), середню (колегіуми, семінарії) і вищу ланки (Києво-Могилянська академія, Канцелярський курінь); причому колегіуми мали реальну перспективу перетворення в заклади вищої освіти.

Козацька педагогіка виникала як частина народної педагогіки, вона формувала в підростаючих поколіннях українців синівську вірність рідній землі, Батьківщині, народу, виховувала в них незламну силу духу, стійку волю і високу козацьку мораль, лицарські якості.

Основні завдання козацької педагогіки:

- готувати фізично загартованих воїнів-захисників рідного народу від чужоземного поневолення, ворожої агресії;
- виховувати в підростаючих поколіннях український козацький характер, світогляд, ідеали та інші національні і загальнолюдські духовні цінності;
- формувати високі лицарські якості, глибокий український патріотизм, інші моральні чесноти, гуманізм, почуття милосердя;
- виробляти непримиренність і ненависть до всього лихого, потворного, ворожого гуманній сутності людини, уміння боротися з такими явищами і перемагати їх;
- виховувати здатність до альтруїзму, надання пріоритетності громадським обов'язкам, інтересам української нації, Батьківщини [4, с. 202].

Перед керівниками шкіл, вчителями та вихователями, батьками відкриваються світлі перспективи докорінного

поліпшення патріотичного, громадянського виховання дітей та молоді шляхом застосування у виховній діяльності героїчних, політичних, національно-державницьких, економічних і морально-духовних традицій українського козацтва. Патріоти завжди виховували дітей, підлітків і юнаків на історичному, культурному і мистецькому матеріалі, який розкриває героїчне життя і подвижницьку діяльність С. Наливайка, К. Косинського, П. Сагайдачного, Т. Федоровича (Трясила), Б. Хмельницького, Д. Нечая, І. Богуна, І. Виговського, І. Мазепи, П. Орлика, І. Сірка та багатьох інших провідників українського козацтва.

Творчо враховуючи історичний досвід козацького виховання, необхідно домагатися, щоб сучасні діти ще в дошкільні ознайомлювалися з історичними оповіданнями, легендами про українських козаків, запорізьких лицарів, їхнє життя і героїчну боротьбу з чужоземними загарбниками. Діти мають вивчати вірші, пісні про любов козаків до рідної землі.

У початкових класах значно глибше і докладніше діти повинні знати не про кількох видатних героїв, наприклад, козаків, лицарів-запорожців чи їхніх гетьманів, як це здебільшого має бути в дошкільні, а про багатьох визначних синів і дочок рідного народу. Діти починають дедалі глибше усвідомлювати, що Добро, Правда і Справедливість, Воля і Свобода народу, Батьківщини є найвищими моральними, духовними цінностями, які втілювали в життя козаки.

Учні середніх і старших класів доходять висновків про те, що козацтво заклало основи демократичного ладу, передового національного державного устрою. Козацький героїзм, міркують учні, спрямовувався на вигнання ворогів із рідної землі, зміцнення народовладдя та побудову національної держави – самостійної України. Величезними фізичними і духовними зусиллями козаки стримували агресію сусідніх держав, прагнули забезпечити перемогу над ворогами Вітчизни і будували дві форми української демократичної державності – Землі

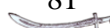
вольностей Війська Запорізького і Гетьманщину. Тому багато учнів середніх і старших класів вбачають у козаках – історичних діячах і персонажах художніх творів – лицарів українського духу, національних героїв, ідеал людини – українця і прагнуть бути схожими на них. Учні розвивають у собі якості, якими їх захопили улюблені герої-козаки.

Сучасна козацька педагогіка як частина української наукової педагогіки дає однозначну, чітку і конкретну, науково виважену відповідь, що метою виховання є ідеали справжнього українця – людини-козака, людини-лицаря, українського патріота, громадянина, людини певної професії з яскраво вираженими якостями українського характеру та світогляду.

Багато що пов'язує людину з місцем, де вона народилася і виросла. Рідний край, його люди, природа, історія, а особливо козацтва, пройшовши через свідомість, стають частиною людської долі. Де б ми не жили, на якій мові не говорили, Україна – наша загальна, велика, єдина Батьківщина. Проте у кожного є ще і свій, милий серцю кусочок землі, де він побачив світло сонця, зробив перші кроки, отримав путівку в життя – Мала Батьківщина.

Патріотичне виховання має бути пізнанням і усвідомленням учнями своєї Малої Батьківщини. Саме предметом уваги краєзнавців – істориків є історія міст, селищ, видатних особистостей, соціальних процесів і явищ на основі історії козацтва. Волинський край має історично багатий матеріал для сучасної педагогіки козацтва, найбільш відома Битва під Берестечком. Основними джерелами для педагогічної козацької краєзнавчої роботи в освітніх закладах Волині є: художня література, фонди музеїв, різні плани і карти, періодичний друк, архівні матеріали, культурологічні джерела (скульптура, живопис, архітектура).

Висновок. Як галузь науки про виховання, козацька педагогіка значно розширює засоби та можливості національно-

патріотичного загартування характеру людини, формування світогляду та виховання в неї лицарської духовності, стійкої громадянської позиції, здатності зміцнювати й захищати незалежну Україну.

Джерела та література

1. Ворожбіт-Горбатюк В. Козацька педагогіка – характерні ознаки / В. Ворожбіт-Горбатюк, Н. Борисенко // Новий Колегіум. – 2020. – С. 40–44.
2. Козацька педагогіка і навчально-виховний процес у закладах освіти : наук.-метод. зб. / Укладачі: В. Є. Берега, І. К. Гіджеліцький, Н. М. Орловська. – Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2018. – 472 с.
3. Падалка О. Козацька педагогіка / О. Падалка // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремін. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 403–404.
4. Руденко, Юрій. Українська козацька педагогіка: витоки, духовні цінності, сучасність / Ю. Руденко, О. Губко. – К. : МАУП, 2007. – 384 с.
5. https://uk.wikipedia.org/wiki/Козацька_педагогіка

УДК: 378.013:908(477.82)+069

Петро ОЛЕШКО,

*кандидат історичних наук, професор, директор,
Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти, м. Луцьк*

Г. О. ГУРТОВИЙ – ЗАЧИНATEЛЬ ПЕДАГОГІЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА ТА МУЗЕЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ НА ВОЛИНІ

Аналізується роль Григорія Олександровича Гуртового в розвитку педагогічного краєзнавства на теренах Волинської області. Його особистий внесок у становлення музейництва та музейної педагогіки в закладах освіти краю; описуються форми роботи вчителя із залучення учнів до дослідницько-пошукової роботи тощо.

Ключові слова: *Григорій Олександрович Гуртовий, педагогічне краєзнавство, музейна педагогіка, науково-дослідницька діяльність, наукова школа Г. О. Гуртового, Торчинська середня школа, Торчинський історичний музей імені Г. Гуртового.*

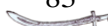

Відомою постаттю в освітньому просторі Волині Григорій Олександрович Гуртовий став ще працюючи журналістом Торчинської, пізніше Луцької районних газет «Вільна Україна» і «Колгоспна правда» у 1947–1962 роках. Адже чимала кількість його матеріалів у них і в обласній газеті «Радянська Волинь», активним дописувачем якої він був, присвячена актуальним питанням освіти регіону. Зв'язки із пресою він підтримував упродовж усього життя.

Саме в ці роки у його інформативних та аналітичних матеріалах відслідковується початок теоретичного обґрунтування педагогічного краєзнавства і музейної педагогіки та їх практичного значення у навчанні та вихованні учнівської молоді, впливу на розвиток національної свідомості суспільства. Він пропагував ідею створення краєзнавчого музею і в багатьох матеріалах закликав населення району до бережного ставлення до знахідок старовини і поповнення ними майбутнього музею [7; 13–18]. Саме зусиллями Григорія Олександровича редакція газети «Колгоспна правда» акумулювала все цінне, що вдавалося віднайти [5]. І в газеті з'являлись різнопланові повідомлення про майбутні експонати музею і людей, які їх передають: «Самодіяльний художник Анатолій Щербик зараз працює над створенням картин на теми з історичного минулого нашого району. На одній з них зображений Торчак – засновник нашого міста, на другій – єпископ Кирило Терлецький, якого торчинці в 1596 році за запроданство римському папі і введення унії не пустили через градські торчинські ворота і з глузуванням прогнали від міських стін. Ці картини будуть експонуватись у районному музеї» [18]; «Дуже часто в редакцію «Колгоспної правди» заходять молоді і літні громадяни, приносять кам'яні знаряддя, старовинні записи, монети і інше для краєзнавчого музею.

– Ось римська монета. Знайдена в Боратині під час копання погребя, – говорить колгоспник артілі імені Ватутіна Ф. Р. Лень. – Візьміть її в музей. Цій римській монеті біля двох тисяч років.

А Сократ Калінчук із села Одереди приніс цілий скарб монет. Музеєві передані викопана дерев'яна соха, зернотерка, багато старовинних книжок, рукописи більш як 250-річної давності та ін.

Але найчастіше заходять сюди школярі. Ці всюдисущі аматори краєзнавства знаходять найрізноманітніші речі і знаряддя.

– Дядя, запишіть у музей, – говорить Володя Воїна, учень Торчинської СШ. – Ось бачите – черп'яна люлька. А це... Володя не знає, що це, але бачить, що цей камінь обробляли люди в найдавніші часи. Це звичайний нуклеус – великий крем'яний галиш, від якого люди кам'яної доби робили відколи і використовували як ріжучі знаряддя.

Учень Льоня Левчук приніс знайдений ним на Садівській вулиці Торчина кам'яний молоток, Коля Кухарук – кам'яне рубило, Толя Босий – давню медаль, Коля Сахневич – зуб викопного коня, Вітя Черпак – залишки гвинтівки Першої світової війни, Валерій Кологривий – давню шаблю, Володя Кревський – французький штик і т. д.» [17]. Упродовж усього життя Григорій Олександрович активно популяризував участь у краєзнавчому пошуку представників різних груп населення Торчинського, Луцького району, чиїми зусиллями збагачувався музей.

Ще зовсім молодий журналіст втілює в практику своєї роботи основні форми та методи роботи педагогічного краєзнавства. Працюючи в газеті, Григорій Олександрович організував краєзнавчий гурток, який охоче відвідувало чимало хлопчиків [5]. Переважна більшість з них були віддані краєзнавству протягом усього свого життя і присвячують свій час йому і нині. Гордився Гуртовий своїми учнями, для яких він був провідником у світ краєзнавчого пошуку, ще не будучи учителем за фахом. Особливі відносини склалися у Григорія Олександровича з Петром Заклектою, відомим на Волині краєзнавцем і музейником (з 1967 року більше 20 років він – громадський директор і організатор музею у м. Володимирі-Волинському). І формувалися вони в шкільні роки Петра: «Ще в дитинстві приходив він до мене,

маючи завжди в кишені якісь черепки, монети. Все це були знахідки із знаком питання, на які ми разом шукали відповіді» [17]. Саме про Петра, випускника Торчинської середньої школи, який щойно отримав атестат зрілості, Гуртовий писав як кореспондент «Колгоспної правди»: «...в Петра, як і в кожного є захоплення, якому він чи не найбільше віддає своєї юної енергії. Це – історія, археологія, краєзнавство. [...] У торчинському краєзнавчому музеї експонуються кілька знахідок Петра Заклекти. Тут і ножевидні крем'яні пластинки, і ретушер неолітичної людини, і шнурова кераміка ... Знайшов чимало документів недавнього минулого... Записує легенди, перекази» [11].

З відкриттям музею Григорій Олександрович друкує у «Колгоспній правді» серію матеріалів про його експозицію «Краю рідний мій...» з тим, щоби якомога більше жителів району дізналися про музей та його багатства. Розкриває історію краю через долі людей [14]. Олюднення історії було однією із головних особливостей історичних досліджень Г. О. Гуртового. Він ввів до наукового обігу багато імен краян, які були окрасою і гордістю Волині.

У статті Гуртового про зліт юних краєзнавців середніх і восьмирічних шкіл Торчинського району, який відбувся 21 травня 1961 року, глибоко проаналізовано основні напрями краєзнавчої роботи в закладах освіти та акцентовано увагу читачів на головних аспектах організації такої діяльності педагогами [12]. Це – виготовлення різноманітних макетів та карт: «оці цікаві, дбайливо зроблені самими учнями унаочнення стали невід'ємною частиною уроків, позакласних занять»; альбомів «Люби і знай рідний край», які розповідають про туристичні походи і широку дослідницьку роботу; активне залучення учнів до збору матеріалів до краєзнавчих куточків і шкільних музеїв, ідея створення яких широко пропагувалась Григорієм Олександровичем: «дуже добре, що всюди почато створення своїх краєзнавчих куточків, що діти й вчителі прагнуть поповнити районний музей – навчальну базу

усіх шкіл»; підготовка школярів до проведення екскурсій тощо. Зокрема, він наголосив також на значимості написання історій закладів освіти, відзначивши, що «дуже корисну справу зробили учні Боратинської школи на чолі з вчителем Л. М. Левчук. Вони написали цікаву історію своєї школи, ілюструючи її численними фотографіями. У багатьох старожилів, односельчан побували діти, розмовляли з тими, хто ще пам'ятає кріпаччину, хто був учасником багатьох подій в далекому й близькому минулому. Зроблені записи вміло, по-науковому узагальнені в цьому колективному творі краєзнавців» [12].

Понад 30 років (1962–1996 рр) Григорій Олександрович пропрацював учителем історія та малювання Торчинської середньої школи. Своє педагогічне кредо як учителя історії в розмові із журналісткою «Радянської Волині» К. Зубчук розкрив так: «Я переконаний, що про кожен етап історії потрібно розповідати так, ніби ти сам жив в далеку добу неоліту, палеоліту чи залізного віку, середньовіччя. Ніби ти сам бачив, знаєш, як тяжко жило селянам-кріпакам, ніби ти був серед тих, хто писав листівки...» [6, с. 12]. Експонати музею використовувались ним як наочність на уроках: «Бере дитина в руки якусь давню річ – свідка історії, і це допомагає їй за книжним рядком побачити реальність, ніби відчуті подих далекої епохи» [6, с. 12].

«І, звичайно, особлива для мене радість, – підкреслював педагог, – це те, що ось такі уроки в музеї чи в класі з музейними експонатами допомогли заронити в серця багатьох вихованців зерна любові до краєзнавства» [6, с. 12].

Активно використовував Григорій Олександрович у своїй учительській роботі краєзнавчі експедиції, про одну із яких розповів у жанрі репортажу в газеті «Радянська Волинь». Розробляючи маршрут експедиції, педагог передбачив зустрічі дітей з видатними людьми різних періодів історії, що дозволило «на їх очах розкритися минулому, сьогоднішньому і майбутньому рідного краю» [10].

Роки вчителювання Григорія Олександровича наповнені різноманітними інноваційними формами краєзнавчої роботи, до якої долучались учні та педагоги не лише Луцького району, а й усієї області шляхом активної участі педагога в освітньому процесі та науково-методичних заходах Волинського інституту удосконалення кваліфікації вчителів, консультування та надання практичної допомоги закладам освіти області та організації практичних занять з музеєзнавства на базі Торчинського музею тощо [19].

Можна з упевненістю констатувати, що Григорій Олександрович стояв біля витоків нового напрямку в музеєзнавстві Волині – музейної педагогіки. Якщо взяти до уваги, що концепцію музейної педагогіки всебічно обґрунтовано німецькими вченими Й. Аве та К. Шрайнером у 60-х роках ХХ століття, то у цей же час у напрямі практичного розвитку музейної педагогіки активно працює Г. О. Гуртовий. У його статтях наголошено: «... ніякі посібники не замінять постійної пошукової роботи самого вчителя, дослідницької роботи вчителів і учнів, одним із результатів якої є створення музею, музейної кімнати. Музей – навчальна база школи, могутній засіб виховання молоді, глибокого розкриття змісту історичних явищ, переконання фактами, документами. Це видно з досвіду роботи Торчинського музею» [8]; «Наше завдання, справа краєзнавців кожної школи, [...] – знайти, записати, науково опрацювати те, що ще не зібрано, відтворити все відоме в експозиції музеїв. Кожна сім'я є хранителькою якихось музейних скарбів [...]. Значить краєзнавцям треба йти «в люди» [9]. Багато спогадів краян, записаних рукою Григорія Олександровича, було надруковано у районній газеті, більшість з них в оригіналах зберігається у фондах Торчинського народного історичного музею імені Григорія Гуртового [20].

Освітня функція музею як освітньої системи виведена Г. О. Гуртовим на перший план музейних інтересів при формуванні ним авторського експозиційного плану та оформленні

експозиції Торчинського музею, а також в організації інших форм діяльності музею. Ним створені найсприятливіші умови для спілкування відвідувачів з культурним спадком, зосередженим у музейних залах і фондах.

Працюючи з краєзнавцями, які відвідували його музей і щоразу прагнули досягнути його досвід, Григорій Олександрович щиро і відверто консультував їх, ділився родзинками своїх напрацювань у різних напрямках волинезнавства і музеєзнавства. Багато уваги приділяв вихованню культури наукового пошуку, бережливого ставлення до документів, постійно наголошував на необхідності розвитку історичної пам'яті. Про це згадують і пишуть усі, хто вчився у Гуртового, хто працював з ним, хто просто був на екскурсії у його музеї та слухав його захоплюючі, глибокі, наукові і доступні у сприйнятті розповіді: «Мене вражала його невтомність, якість внутрішнє переконання, що він обов'язково мусить це зробити, бо з кожним днем не тільки час спливає, а може й загинути яка-небудь річ.

В кожен мій приїзд ми завжди довго розмовляли, бо я також захопилася музейною справою. Довгих 30 років я збирала речі і возила в м. Клайпеду, що в Литві, щоб зробити музей України. Григорій Олександрович став моїм вчителем і порадиником в цій справі. Він детально радив, як оформити стенди, в якій послідовності, як використовувати історичний матеріал. Він жив музеєм, своєю роботою, яка була в нього на першому місці» [1, с. 3]; «Григорій Олександрович був завжди безвідмовним і надійним лектором, який радо ділився своїми знахідками, досвідом пошукової та музейної роботи. Він міг запалити людей, підтримати оту іскру-бажання продовжувати пошук у ентузіастів, які іноді зневірювалися без підтримки держави та чиновників різних мастей. Григорій Олександрович вмів дохідливо і терпляче пояснювати і переконувати, що краєзнавча робота необхідна для суспільства, для майбутнього нашої України. Він дуже любив нашу Волинь і цю любов передавав усім слухачам – і дорослим,

і дітям. Саме тому багато його учнів стали знаменитими ентузіастами краєзнавства, науковцями, дослідниками історії нашого краю. А його дорослі слухачі-краєзнавці вважають його своїм учителем – наставником» [4, с. 9]; «Справу, яку зробив Г. О. Гуртовий можна назвати громадянським подвигом. Творив він його тихо, скромно, не афішуючи. Це приклад для нашого покоління як треба і можна виконувати громадянський обов'язок перед народом і державою» [3, с. 9].

Назавжди залишаться у нашій пам'яті зустрічі з Григорієм Олександровичем, розмови щодо перспектив розвитку краєзнавства, які завершувалися конкретними діями на ниві краєзнавчого пошуку, створенням дитячих козацьких організацій в закладах освіти, практичною допомогою щодо формування, розвитку та збагачення шкільних музеїв; його настанови педагогам області, що лише на основі глибокого проникнення школярів в історію, культуру та традиції виховується любов до рідного краю.

Джерела та література

1. Анохіна Л. Мої спогади про Григорія Олександровича Гуртового (Спогади з Клайпедського музею слов'янської культури). *Другі Всеукраїнські краєзнавчі читання, присвячені пам'яті Григорія Гуртового*: наук. зб. / упоряд. А. Силюк, О. Мельник. Луцьк, 2016. С. 1.
2. Бондарук Л. Вкладав душу в музей і своїх учнів. *Волинь-нова*. 2015. 20 січ. С. 8.
3. Бондарчук А. Коли минуле – це твоє життя. *Другі Всеукраїнські краєзнавчі читання, присвячені пам'яті Григорія Гуртового*: наук. зб. / упоряд. А. Силюк, О. Мельник. Луцьк, 2016. С. 8–10.
4. Грабинська Л., Хмелярська Л. Спогади про Григорія Олександровича Гуртового – учителя з великої літери, світоча краєзнавства, подвижника музейництва. *I Волинські обласні краєзнавчі читання, присвячені пам'яті Григорія Гуртового*: наук. зб. / упоряд. А. Силюк. Луцьк, 2014. С. 9–11.
5. Зозуля С. Музей почався із газети. *Волинь-нова*. 2012. 7 черв. С. 8.
6. Гуртовий Г. Вибрані краєзнавчі статті та бібліографія. Луцьк, 1994. 155 с.
7. Гуртовий Г. Покоління – поколінням. *Слава праці*. 1977. 11 січ. С. 3.
8. Гуртовий Г. Музей і школа. *Слава праці*. 1970. 25 серп. С. 2.
10. Гуртовий Г. Мандрівка у світ героїчний. *Рад. Волинь*. 1964. 4 липня. С. 4.

12. Гуртовий Г. Перший зліт юних краєзнавців. *Колгоспна правда*. 1961. 23 трав. С. 3.
13. Гуртовий Г. Силою громадськості розширимо музей. *Колгоспна правда*. 1961. 23 берез. С. 4.
14. Гуртовий Г. Краю рідний мій...: з стендів Торчинського краєзнавчого музею. *Колгоспна правда*. 1960. 24 листоп. С. 4; 1960. 9 груд. С. 4; 1961. 19 січ. С. 4.
15. Гуртовий Г. Щоб краще знати рідний край. *Колгоспна правда*. 1960. 19 берез. С. 4.
16. Гуртовий Г. До славного ювілею. *Рад. Волинь*. 1959. 25 січ. С. 3.
17. Гуртовий Г. Активісти краєзнавчої роботи. *Колгоспна правда*. 1958. 21 листоп. С. 2.
18. Гуртовий Г. Картини для районного музею. *Колгоспна правда*. 1957. 29 серп. С. 2.
19. Олешко П. Життя в пошуку, горінні й творчості. *Другі Всеукраїнські краєзнавчі читання, присвячені пам'яті Григорія Гуртового*: наук. зб. / упоряд. А. Силук, О. Мельник. Луцьк, 2016. С. 45–49.
19. Прапор волі. Спогади колишнього члена КПЗУ, нині голови колгоспу ім. Калініна Івана Терентійовича Леонтєєва записав Г. Гуртовий. *Колгоспна правда*. 1959. 1 трав. С. 4.
20. Торчинський народний історичний музей імені Григорія Гуртового. URL: http://volyn-museum.com.ua/index/torchinskij_narodnij_kraeznavchij_muzej/0-25
21. Шевченко В. У Торчині відкрито краєзнавчий музей на громадських засадах. *Рад. Волинь*. 1960. 23 верес. С. 3.

УДК: 378.013(477,82):94(477,82)

Олександр ОСТАПІОВСЬКИЙ,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогіки і психології,
Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти, м. Луцьк

ДОСЛІДЖЕННЯ УЯВЛЕННЯ ПРО КОЗАКІВ У ВОЛИНСЬКИХ ПЕДАГОГІВ

Здійснено теоретичний та практичний аналіз уявлень про козаків. За допомогою теоретичного аналізу уявлень про «козацьку педагогіку» виділено основні риси які вона має формувати. Проведено психосемантичне дослідження серед педагогів та сформовано їхнє семантичне поле, визначено уявлення про слово «Козак». Здійснено порівняльний аналіз теоретичного та практичного аспекту.

Ключові слова: Асоціація, психосемантика, козак, козацька педагогіка.

Процес становлення державності неможливий без своєї історії та своїх героїв. Надзвичайно цікавим в аспекті історії та епосу є особистість козаків. Одним з інструментів цього становлення є козацька педагогіка.

В своїй книзі Юрій Руденко визначає головну мету козацької педагогіки – формування в сім'ї, школі та громадському житті козака-лицаря, мужнього громадянина, захисника рідної землі з яскраво вираженою українською національною свідомістю і самосвідомістю, дійовим патріотизмом, високим рівнем духовності [1]. Фактично формування в свідомості особистості певного образу козака.

Аналізуючи педагогічну літературу можна зробити наступний висновок про загальні вимоги до того яким має бути козак, або людина вихована на основах козацької педагогіки: любов до Бога і синівська відданість Україні, рідному народу, готовність і вміння боротися за його волю і свободу, національні інтереси; систематичне вдосконалення тіла і душі, саморозвиток і самореалізація всіх фізичних, душевних і духовних сил, можливостей; плекання глибокої поваги до етнічних предків, вдячності їм за жертвовну боротьбу з ворогами України; оволодіння здатністю бути володарем становища, господарем на рідній землі, “і воїном у полі, і хазяїном удома”; формування в собі і в інших почуттів честі, шляхетності, інших лицарських чеснот, державотворчих якостей; плекання в кожній особистості національної гідності і гордості, національної свідомості і самосвідомості, готовності шанувати представників інших народів; утвердження в житті вітчизняного самоврядування, демократичних засад, українського козацького способу життя; здатність постійно виконувати обов'язки перед Україною, гармонійне поєднання особистих і загальнонаціональних потреб та інтересів, готовність до жертвовності в ім'я перемоги українських ідеалів; вірність волелюбним заповідям борців за свободу України, плекання високих лицарських якостей людини-українця шевченківського

типу; готовність боротися з антиукраїнськими, антидержавними явищами в житті, реалізовувати українську національну ідеологію, козацьку філософію, лицарську мораль.

Для вивчення як уяляють козаків у своїй свідомості вчителі було використано прямий асоціативний експеримент. Асоціація (від лат. *associatio* – з'єднання) є зв'язком між психічними явищами (переживання, образ, думка), при якому актуалізація одного з них викликає актуалізацію іншого. Встановлення асоціативних зв'язків зумовлене діяльністю особистості, культурним середовищем та набуттям нею досвіду.

Участь у ньому взяли 30 слухачів курсів підвищення кваліфікації вчителів на базі Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти.

Організуючи дослідження, виходили з того, що неконтрольовані асоціації є символічною або прямою проекцією внутрішнього, часто неусвідомлюваного змісту свідомості.

Використання у класичному варіанті методу вільних асоціацій вимагає від досліджуваного дати якнайшвидшу відповідь, що спала на думку (реакція), на пред'явлене слово (стимул). Будь-яка незвична реакція (пауза, сміх, бурмотання, скарга, поведінкові і вегетативні прояви і т.п.) розглядається як зв'язок з афектним комплексом. Сукупність таких реакцій дає змогу описати афектний комплекс. Асоціативні норми мають здатність швидко змінюватися під впливом перетворень у культурі, моді, технологіях, тематиці у засобах масової інформації.

Сукупність асоціацій, яку проявляє людина на певний стимул, є його семантичним полем. З метою дослідження семантичного поля вчителів, було проведено спрямований асоціативний експеримент. Для зручності його проведення було використано онлайн ресурс mentimetr.com де досліджувані за допомогою своїх телефонів надавали асоціації.

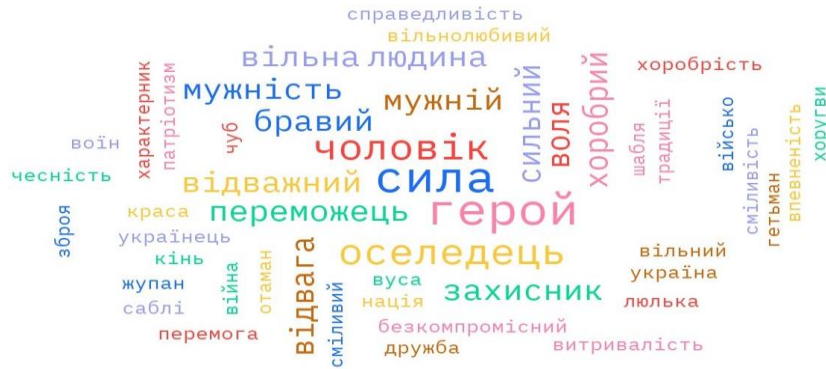

Рисунок 1. Результати асоціативного експерименту на слово стимул «Козак»

Аналізуючи отримані (див. рис. 1) результати ми бачимо перелік основних ключових слів. Такі, як: сила, чоловік, герой, відважний, переможець, бравий, оселедець, сильний, воля, мужність, вільна людина, хоробрый, захисник

Отже, можна вважати, що дані асоціації є асоціативною семантичною універсаллю стимулу для досліджуваної групи.

Провівши дане дослідження можна зробити висновки про те, що уявлення педагогів відповідають рисам які пропонують формувати в козацькій педагогіці. Козаки в свідомості вчителів окрім певних особистісно-моральних позитивних якостей надають значення зовнішнім ознакам.

Джерела та література

1. Руденко Юрій Українська козацька педагогіка: витоки, духовні цінності, сучасність / Ю. Руденко, О. Губко. – К. : МАУП, 2007. – 384 с.

УДК 069.4/5(477)

Ніна ПАТРАЙ,

Відокремлений структурний підрозділ «Волинський фаховий коледж НУХТ», м. Луцьк

РОЛЬ МУЗЕЮ У ВИВЧЕННІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Висвітлено роль музею для вирішення актуальних питань формування громадянськості студентської молоді, розкриття різноманітних форм та методів наукової, просвітницької та виховної діяльності музею в підготовці майбутніх спеціалістів.

Ключові слова: музей, студент, виховання, експонат.

Сучасні умови в житті українського суспільства потребують докорінного вдосконалення виховної роботи серед молоді, зокрема студентської. Вимоги до її форм і методів зростають, актуалізуються нові проблеми, які раніше були менш значущими. Це стосується і нового бачення багатьох аспектів патріотичного виховання, вивчення історичного минулого, поглиблення змісту досліджень подій, явищ і процесів попередніх періодів, років.

Дуже важливо, щоб ми, що живуть нині, і ті, хто прийде нам на зміну не шукали ідеалів і зразків десь далеко за межами країни, на згарищах воєн, а починали з того, щоб пам'ятали про свої витoki, про спадкоємність поколінь, нерозривний зв'язок часів, і нас не покидала гордість кожної людини за свою Малу Батьківщину, за свій край, за навчальний заклад, в якому навчався або працюєш. І щоб всі кращі людські якості, успадковані нами за багато сторіч, проростали міцними і надійними паростками в душах і характерах сучасників, в їх повсякденних справах.

Таку унікальну можливість надає музей, який допомагає дослідити духовну спадщину шляхом інтерпретації джерел матеріальної та нематеріальної культури, «занурення» в історичне минуле для розуміння повсякденного життя, дій, вчинків, намірів людей, які жили у минулому. Адже музеї – це хранителі пам'яті, які акумулюють історію у різних формах і проявах, допомагають сучасникам відчувати зв'язок часів, народів, поколінь. В них оживає історія рідної землі, творчий пошук вітчизняних талантів. Повноцінне життя музею як вогнища духовності, його ефективна діяльність залежать від багатьох факторів. І перш за все, від усвідомлення суспільством, державою, всіма владними структурами всіх можливостей музею, як організму, який концентрує пам'ятки історії та культури, зберігає їх, вивчає, передає людям інформацію, що є своєрідним камертоном духовності, моральності, вартим всілякого захисту, збереження, зміцнення.

Локальні музейні збірки, які існують у природних умовах та відображають історію своєї місцевості, якнайкраще сприяють відтворенню минулого крізь призму соціокультурного розвитку, що розширює можливості не лише реконструкції та інтерпретації давніх подій, а й сприяє застосуванню відповідних навчальних технологій [1].

Актуальні проблеми збереження та популяризації вітчизняної музейної спадщини зумовлюють неабиякий інтерес до різноманітних наукових, науково-популярних та методичних досліджень у цій галузі. Вони удосконалюють сучасне розуміння локальної історії, процесів комунікації в музеї та дають змогу вирішити актуальні проблеми взаємодії освітнього закладу з музейним середовищем, що є надзвичайно актуально в умовах сьогодення.

Сучасні музеї зі своїми різноманітними колекціями являють важливі культурні й освітні центри, які не лише подають зміст колекцій, а й виступають потужним виховним чинником у формуванні різноманітних особистісних якостей людини. Виконуючи роль історичних джерел певної місцевості, музейні експонати становлять неабиякий інтерес для дослідника, а також забезпечують «нове пробудження» інтересу до культурної спадщини. Пам'ятки минулого, зосереджені у музеях, становлять цінний матеріал для вивчення різними спеціалістами. У контексті локальної історії вони сприяють формуванню історичної пам'яті та ідентичності, у психологічному – виступають важливим чинником розвитку пізнавальних процесів особистості, у музейно-педагогічному – забезпечують цілісне сприйняття певної епохи відвідувачами музеїв.

Коли йде мова про локальну історію, завжди надзвичайно цікаво прослідкувати: як саме, з яких джерел ця історія мала змогу з часом ставати елементом глобальної історії. Таке розуміння надзвичайно сприяє розвитку історичної свідомості, реалізації причинно-наслідкових зв'язків, умінні бачити проблему

або суперечність там, де вона можлива тільки у перспективі. Будь-яка пам'ятка, будь-який музейний експонат, музейна реліквія являє собою маленьку таємницю, розгадати і описати яку може тільки справжній фахівець, що володіє не лише історичними знаннями, а й має майстерність педагога, вчителя, здатного заволодіти увагою слухачів настільки, наскільки є цікавою та глибокою інформація, почерпнута з музейного джерела. Порухнені проблеми дають змогу зрозуміти, як саме найкраще «помістити історію до музею» в умовах локальної спільноти, громади, містечка, села.

Студенти Волинського фахового коледжу НУХТ теж є постійними відвідувачами Волинського краєзнавчого музею, головного музею Волинської області, найбільшого і найдавнішого з нині діючих музеїв Волині (відкритий 16 червня 1929 року у м. Луцьку) Саме тут вони пізнають історичне минуле країни та свого краю. Студенти коледжу є активними гостями відділу новітньої історії Волині, який представлений експозиціями «Волинь у 1939–1941 роках», «Напад фашистської Німеччини на СРСР», «Рух Опору на Волині (1941–1944 рр.)», «Вигнання з Волині німецько-фашистських загарбників» і постійнодіючими виставками «Волинь: історія, політика, економіка, культура (1945–2016)» та «Шевченківська світлиця Миколи Куделі». Експозиція відділу розміщена у 8 залах. Саме така форма вивчення предмету історії України є надзвичайно ефективною.

Проте загальне враження від заняття у музеї багато у чому залежить від особистості музейного педагога, який повинен володіти широким світоглядом, вміти передавати свої знання іншим, зацікавити усіх своєю темою на основі яскравого, образного мовлення та навичок комунікативної культури.

У сучасних умовах дедалі більше зростає роль музеїв, які свідомо підсилюють інтерактивність своєї експозиції. Таке підсилення досягається різними шляхами, які одночасно відображають й етапи розширення комунікативної сфери у музеї, зокрема:

- шляхом організації безпосереднього доступу експоната для відвідувача;
- завдяки створенню експозиції «живої історії»;
- у процесі організації інтерактивних навчальних занять на базі музеїв;
- під час безпосереднього залучення відвідувачів до діяльності музею;
- шляхом застосування в експозиції аудіовізуальних і комп'ютерних інтерактивних приладів [2, 15].

Сукупним минулим досвідом виступає історична пам'ять, яка забезпечує єдність й спадкоємність культурно-історичного процесу. Кожне наступне покоління звертається й буде звертатися до соціальної пам'яті і у різних формах, сконцентрованих у документах й матеріалах різних епох, що зберігаються у архівах, бібліотеках, музеях. Саме ці структури й виступають як інститути соціальної пам'яті, необхідні для накопичення та поширення інформації про минуле у різних сферах суспільного життя. Музейна експозиція як джерело гуманітарного знання має безліч різноманітних аспектів, що стимулює пошук нових шляхів наукового використання речових джерел для ефективного аналізу предметів та інтерпретації даних цього аналізу.

Важливо, що підходи, запропоновані «ною локальною історією», орієнтують дослідників на вивчення місцевої історії у взаємозв'язку з історичною антропологією та історією повсякденності. Це дає змогу комбінувати на експозиції як «офіційні історичні матеріали», так і предмети повсякденного життя, а відтак, ширше використовувати можливості музею [3].

Вивчення великого пласту «усної історії» певної локальної спільноти у музеї також становить особливий інтерес з педагогічної точки зору. У комплексі з музейними предметами джерела усної історії уможливають виявлення нових історичних контекстів, як з позицій дослідження, так і методології викладання у середовищі музею.

Отже, музей є своєрідною «лабораторією» виховання студентської молоді, у якому на основі застосування різноманітних форм і методів освітньої, наукової та виховної діяльності музею успішно здійснюється формування професійної гідності та усвідомлення студентством соціальної значущості.

Джерела та література

1. Караманов О. В. Роль музейної педагогіки у процесі соціалізації особистості // Вісник Львівського університету. – Серія педагогічна. – Львів, 2007. – Вип. 22 – С. 58–64.
2. Караманов О. В. Шкільний музей як джерело культурного матеріалу для забезпечення навчально-виховного процесу // Вісник Львівського університету. – Серія педагогічна. – Львів, 2005. – Вип. 20. – С. 185–192.
3. <http://www.newlocalhistory.com/ustnaya/> [01.06.09]
4. Український музей при навчальному закладі: історія і сучасність // Матеріали обласної науково-методичної конференції. – Кіровоград, 2008. – 148 с.

УДК 355.1

Людмила САЛАГАЦЬКА,

спеціаліст вищої категорії, викладач історії

Відокремленого структурного підрозділу «Волинський фаховий коледж

Національного університету харчових технологій», м. Луцьк

ІСТОРІЯ МУЖНОСТІ СТУДЕНТІВ КОЛЕДЖУ

Подано матеріал про мужність студентів – випускників коледжу, їх нагороди та шанування пам'яті; відзначено, що українські воїни та добровольці зруйнували міф про непереможність російської армії. Від 2014 року уособленням захисників України стали Герої Небесної Сотні, вірні присязі військові з анексованого Кримського півострова, учасники Антитерористичної операції та Операції Об'єднаних Сил на Сході України.

Ключові слова: герої, мужність, нагороди, Антитерористична операція (АТО), Операції Об'єднаних Сил (ООС).

Боротьба українського народу за незалежність триває багато століть. Національна пам'ять українців зберігає спомини про подвиги та жертвність наших пращурів на цьому важкому

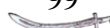

шляху, що лише наприкінці ХХ ст. призвів до проголошення незалежності України і створення власної самостійної держави. Звитяга українського вояцтва під час російсько-української війни дала країні нових героїв – чоловіків та жінок української армії і силових структур, що воюють на Сході.

Спланована збройна агресія Росії проти України розпочалася 20 лютого 2014 року з військової операції Збройних Сил РФ із захоплення частини території України – Кримського півострова, що стало лише першим кроком Росії, спрямованим на підрив незалежності та суверенітету України. Наступним етапом російської агресії стала спроба дестабілізації ситуації у східних та південних регіонах України з метою утворення на цій території квазідержави «Новоросія». Повній реалізації цих планів вдалося перешкодити, але російські регулярні війська та керовані РФ НЗФ окупували окремі райони Донецької та Луганської областей України [1].

Студентів часто вважають особливою ланкою суспільства, окремим народом, який переймається життям країни та сприяє поліпшенню сучасних умов життя. Їм випадала нагода спостерігати та брати участь у становленні нашої держави. Якщо згадати нещодавні події, то можна сказати, що саме вони відіграли неабияку роль у Революції Гідності. Адже саме підростаюча нація, яка підіймається у відносно молодій країні, є небайдужою до подальшої долі своєї країни. Навчаючись у різних навчальних закладах, студенти неодноразово задумуються про своє майбутнє, про професію, про сім'ю, але рідко хто замислюється про користь для держави. Саме успішна та добре навчена молодь, яка переймається долею своєї держави, буде прагнути вносити щось нове, удосконалювати та примножувати набуте, щоб результат був помітний і схвалений [2].

В незалежній державі народилося і виросло нове покоління, яке має своє бачення та не боїться відстоювати свої переконання – жити у вільній Україні. Протягом останніх років

Волинь, як і вся Україна, втрачала своїх найкращих синів і дочок, прощалася з героями Небесної Сотні та учасниками боротьби на Сході нашої країни.

Одними із таких героїв, які віддали свої життя за благополуччя і спокій українців, є і випускники ВСП «Волинський фаховий коледж НУХТ». Наш навчальний заклад не оминула біль втрати цих молодих патріотів:

Махновець Віталій. Загинув 22 травня 2014 р. під час збройного нападу на блокпості в районі смт. Благодатне, Волноваського району, Донецької області. Указом Президента України «За особисту мужність і високий професіоналізм, виявлені у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, вірність військовій присязі» нагороджений медаллю «Захиснику Вітчизни» (посмертно).

Писарук Сергій. Був розстріляний на блокпосту в с. Орли, Покровський район 4 вересня 2014 р. Указом Президента України «За особисту мужність і високий професіоналізм, виявлені у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, вірність військовій присязі» нагороджений орденом «За мужність» III ступеня (посмертно). Рішенням Луцької районної ради присвоєно звання «Почесний громадянин Луцького району» (посмертно). Військовим комісаром Луцького ОМВК був нагороджений пам'ятною медаллю «Захисник Батьківщини» (посмертно).

Шульга Максим. Загинув 26 серпня 2014 р. в ході ведення бойових дій в районі смт. Новосвітлівка, Краснодонський район, Луганська область. Указом Президента України «За особисту мужність і високий професіоналізм, виявлені у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, вірність військовій присязі» нагороджений орденом «За мужність III ступеня» (посмертно). Нагороджений нагрудним знаком «За оборону Луганського аеропорту» (посмертно).

Горкавчук Олег. Трагічно загинув 22 березня 2016 р. поблизу селища Піски (Ясинуватський район) під Донецьком.

Климюк Ігор. Загинув 10 січня 2017 р. від смертельного поранення у голову внаслідок обстрілу позицій поблизу с. Новозванівка – Троїцьке (Попаснянський район) Луганської області.

Єлістратов Андрій. Загинув 8 серпня 2018 року під час бою під містом Золоте Луганської області. 11 серпня 2018 року похований на Алеї почесних поховань в селі Гаразджа Луцького району. Указом Президента України від 18 квітня 2019 року № 149/2019 «За особисті заслуги у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, мужність і самовіддані дії, виявлені під час виконання службового обов'язку» нагороджений орденом «За мужність» III ступеня (посмертно). За вірність військовій присязі, особисту мужність, самовідданість та героїзм, виявлені під час виконання бойових завдань в зоні проведення антитерористичної операції та операції Об'єднаних сил на Сході України, а також вагомий особистий внесок у забезпечення суверенітету і територіальної цілісності України посмертно присвоєно звання «Почесний громадянин міста Луцька» (рішення Луцької міської ради від 21 серпня 2019 року № 60/90).

З перших днів війни вони виконували бойові завдання на Сході України, обороняли Луганський аеропорт, пройшли пекло котлів. Під час виконання завдань в районі АТО, вони зарекомендували себе виваженими, порядними, доброзичливими і завжди готовими прийти на допомогу товаришам. Хлопці ділилися із побратимами останнім патроном, а з місцевим населенням – останньою крихтою хліба [3].

Колись існував стереотип, що, мовляв, українці живуть за принципом «моя хата з краю». Але після подій на Майдані та війни, ми переконалися, що це не так. І ці юнаки, які загинули, довели це своїм життям. Ми мусимо поводити себе так, щоб родини цих хлопців знали, що вони загинули не даремно.

Саме вони мають стати прикладом, на якому виховуватимуться наступні покоління. Нині, як ніколи, ми повинні об'єднатися, об'єднати громадянське суспільство навколо ідеї збереження нашої державності, територіальної цілісності, суверенітету. Загибель або поранення українських військовослужбовців та добровольців викликають у нас біль і справедливу ненависть до ворога. Тому сьогодні маємо вшановувати пам'ять захисників України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України та формувати в українському суспільстві традиції відзначення Дня пам'яті захисників України.

Джерела та література

1. Інформаційні матеріали до Дня пам'яті захисників України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України. URL: <https://mva.gov.ua/ua/news/informacijni-materiali-do-dnyu-pamyati>
2. Студентський погляд про національно-патріотичне виховання молоді у сучасних умовах. *Всеукраїнська студентська науково-практична конференція «Україна понад усе!»*: матеріали конф. / уклад: І. Я. Губенко, 22–23 вересня 2016 р. Черкаси. 2016. С. 19–25.
3. URL: <https://vcolnuft.volyn.ua/>

УДК: 94(477):373(477)

Олександр СЕРЕДЮК,
*доктор філософії, письменник, дослідник мілітарної культури
Українського козацтва, провідний науковий співробітник
Музею-скансену Волині, смт Рокіні Луцького р-ну*

ФОРМУВАННЯ І ВИХОВАННЯ ВОЇНА В КОЗАЦЬКІЙ УКРАЇНІ

Доброму вчитись навіть у лютого ворога,
а поганому не вчитись навіть у рідного батька.

Українська народна мудрість

В епоху середньовіччя вся Україна була покозачена, в тому числі і Волинь. Писемні джерела засвідчують, що дипломати і політичні діячі тих часів у своїй переписці називали українців – «козацькою нацією». А козак – це воїн.

Як виховували воїна, який був одним з найкращих бійцем у Європі, яких запрошували для вирішення своїх внутрішніх проблем, які впроваджували ініціації, навчання і вишкіл – розкриває пропонована дана стаття.

Козацька громада ввібрала звичаї, які нагромаджувалися віками. Українські січовики не тільки успадкували найкращі традиції вишколу лицарських дружин Київської Русі, а й розвинули їх, створивши цілісну систему виховання молодиків у повноцінних чоловіків – воїнів. Шанувало козацтво освіту й науку, думало й дбало про майбутнє. На думку дослідниці мілітарної культури в Україні Жанни Денисюк, дана система остаточно сформувалася у XVIII столітті [1, с. 4].

Період козаччини відзначався активним розвитком шкільної освіти. На Запоріжжі навіть була посада – отаман січової школи. Вчилися тут на кошти кошового товариства. Загалом тоді намагалися відкрити школу у кожному селі при кожній церкві. Знавець козацької історії Дмитро Яворницький свідчить: «Церква з дзвіницею, з одного боку її шпиталь, з другого – школа, складала необхідну приналежність будь-якого православного приходу в запорізькому краї. На території вольностей запорізьких на 1768 рік налічувалося 44 церкви. Враховуючи, що за запорізькими звичаями при кожній церкві відкривалася і функціонувала школа, можемо припустити широкий розмах підготовки молоді до служби у війську» [2, с. 7]. Поширені були братські школи. У Харкові, Чернігові, Переяславі, інших містах існували середні навчальні заклади – колегіуми. Далеко за межами краю славилася Києво-Могилянська академія – перша вища школа в Україні. Останній гетьман Кирило Розумовський хотів у колишній козацькій столиці Батурині відкрити університет, але суворі обставини завадили цьому.

Постійна боротьба із зовнішніми ворогами – поляками і турками, татарами і московитами вимагала у старшого покоління козаків приділяти особливу увагу підготовці воїнів, яку за вимогливістю прирівнювали до спартанської. На думку

викладачів факультету фізкультури Волинського держуніверситету А. В. Цьося, В. І. Завацького, О. І. Бичука, Л. І. Пономаренка та львівських дослідників Є. Н. Приступи і В. С. Пилата, в Запорозькій Січі, як і в Стародавній Спарті та Древньому Римі, існував **культ фізичного розвитку особистості**. Фізично недосконала людина відчувала свою нерівність [3].

Вікові посвяти

Прагнучи жити за Законами Прави, мусимо налаштуватися до відповідних Космічних та Людських циклів, а також витворити у собі той внутрішній стержень, який дасть сили впорядкувати себе, свою родину, а відтак свій рід. Вікові посвяти виступають тим засобом, який пробуджує у людини нову її якість та здатність освоїтись у нових психологічних умовах суспільства.

Наші предки були переконані, що діти копіюють поведінку батьків. Так і ми згодом приймаємо модель поведінки наших предків.

Боги відповідають таким чоловічим віковим посвятам. Чоловічого прояву Роду: Божич – до 14 років, Ярило – до 22, Перун – до 35, Сварог – до 45 років, Велес – до переходу у Вічність.

Перша ініціація – **пробудження хлопчика** – відбувається у віці три роки.

Саджання хлопчика на коня сприяє формуванню військових навиків, які реалізуються у чоловіка, коли він досягає відповідного віку. Таким чином, волхв може визначити майбутній шлях дитини та її характер.

Батько садить його на коня. Кінь має таку природну особливість: добре відчуває психологічний стан вершника, і коли той боїться, скакун обов'язково намагатиметься його скинути. Для хлопчика це дуже важливо. Дитина переборює страх перед великою твариною; в її психіці відбуваються зміни. Хлопчик зверху на більшій за нього істоті! Він відчуває друге народження, прагне бути сильним, відстоювати себе.

Дуже важливе значення мають думки та емоції батька під час цієї посвяти. Необхідно, аби він створив таку енергетику, щоб дитя, яке стає хлопчиком, відчуло в собі силу; відтак підсвідомо осягнуло, що народжене захищати й охороняти свій рід, націю і державу. Коли ж хлопець не пройде цих посвят, його фізичний ритм не відповідатиме психологічному і, як наслідок, Рід не отримає воїна-захисника та гарного батька для нової родини [4, с. 51].

Цикл чоловіка складається з таких періодів та вікових посвят:

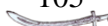
I. Народження – до трьох років – ним опікується мати, як немовлям.

II. Пробудження.

III. Ствердження своєї чоловічої статі (в 7 років). На святі Ярила (21–22 березня), хлопчики показують свою психологічну стійкість та фізичну спритність. Вони переходять у стан **підлітків**, і вже не просто слухають речення-повчання у формі ігор (рок), а беруться до справи.

IV. Доведення чоловічої сили (фізичної та психологічної). Це – в 14 років. До цього підліток готується протягом усіх років. Після даної посвяти його приймають у парубоцьку громаду. Надзвичайно важлива не лише фізична підготовка, але й психічна. В цей час ділові якості мають підтвердитись внутрішньою суттю, зовнішнє має дорівнювати внутрішньому. «ПАНУ-бок» – це «два боки», або два Боги, що означають обов'язкову наявність у хлопчика силових внутрішніх та зовнішніх якостей. Після цієї посвяти він, ставши парубком, отримує право шукати собі ПАНУ.

V. Ствердження чоловічої (ярої) сили – 21 рік. Посвята відбувається лише на великі свята Перуна (21 липня), Парубок стає **легінем**. Обов'язково бере участь у боях. Надалі відбувається нарощування **сили Звіра**. Себто, відродження своєї минулої тваринної сили для її задіяння в життєвій боротьбі, утвердження в собі.

VI. Перехід сили ярої в силу духу. З 28 до 33 років – духовний перелом. Посвята відбувається індивідуально. Майстерність Волхва чи козака-характерника полягала в тому, щоби вивести Звіра з легеня і перетворити його на мужа (того, який набрався відваги в боротьбі). За правильної ініціації нарощена сила Звіра переходить у потужну духовну силу, – творця шлюбу та сім'ї. Духовність починає зростати. До 35 років муж утверджує себе як Чоло-Віка, себто він набирається мудрості (чоло) на Вік (тобто на все своє життя). Парубок, який не пройшов відповідних посвят у 28–33 роки і не вбив у собі Звіра, стає тираном у сім'ї і на роботі.

VII. Ствердження чоловічої духовної сили (41–45 років).

Цю посвяту проводить Волхв, закликаючи Велеса, який є сутністю мудрості і зрілості. Це – закриті індивідуальні посвяти. У чоловіка народжуються онуки (помічники), і лише тоді він відчуває себе справжнім батьком родини.

VIII. Після 70-ти – підготовка у світ Прави. Чоловік, який жив за законами Прави, сам відчуває, коли має наступити восьма ініціація – посвята. Волхви допомагали йому сприймати потойбіччя і побачити там своє місце. Чоловік повинен дбати про свій рід, який має продовжити майбутнє, та про очищення душі. Наші предки відходили у Вирій не раніше, як після 100 років (Віку). Смерть до цього строку вважалась передчасною.

На думку київської дослідниці давніх українських звичаїв Елли Якимів (Лади) [5, с. 55], до 28 років парубок живе духовно відособлено від дружини та дітей. Йому потрібно «народити та вишколити» свого Звіра. Інакше він буде воювати в родині, бо звір може пробудитися, причому невчасно. Справжнє єднання

відбувається після перших трьох посвят, коли Звір уже не керує свідомістю, і чоловік усвідомлює свою єдність із Всесвітом, відповідно з родиною. Саме в цей період **народжується батько для сім'ї!** Саме тому в наших предків оптимальним часом для одруження чоловіків вважався **вік 28 років**.

Подивіться на старі поживклі фото 20-30-х років ХХ ст., і ви побачите живе відображення, що зупинило мить щасливої хвилини для двох наречених. Це – зрілі люди, яким по 30–35 років. Не дивуйтеся. Вони жили за Законами Прави.

Особливо відповідальним моментом у житті юнака була **посвята у стан воїна**. Після важких, виснажливих, а часом і небезпечних тренувань врешті-решт наставав цей святковий і відповідальний час. У Стародавній Індії, наприклад, кожен член варни воїнів-кшатріїв після досягнення одинадцяти років проходив обряд ініціації, атрибутами якої були священний шнур і пояс. Стародавні індоіранці три тисячі років тому посвячували козака у воїни, оперізуючи його поясом зі зброєю. Переломний момент у житті молодого хлопця символізував його перехід до категорії дорослих чоловіків-воїнів і **розцінювався як друге народження** [6, с. 85].

У часи Київської Русі військової підготовці і бойовому вишколу юнаків також приділяли велику увагу. На ранньому етапі свого розвитку в ІХ–ХІ ст. княжа дружина – це типовий комітет стародавніх германців Тацита. До важкого військового життя готували замолоду, почасти з дитячого віку. Так, Святослав Ігоревич, у майбутньому неперевершений войовник, славетний і мужній лицар, почав воювати підлітком. За давньою військовою традицією, перший кидав у бою списа: «Кинув списом Святослав на древлян, і спис полетів поміж вуха коневі й ударив коня в ноги, бо був ще малий», – зображає літописець перші військові кроки майбутнього князя-лицаря, князя-завойовника [7, с. 139].

Українське козацтво, взявши у спадок кращі традиції вишколу лицарсько-дружинної молоді Київської Русі, розвинуло

їх і створило власну систему підготовки воїнів. Ось як про це розповів старий запорожець Микита Корж: «Народився я в Нових Кодаках 30 травня 1731 року й, проживши при батьках у дитинстві до семи літ, був узятий на виховання хрещеним батьком моїм Яковом Омільяновичем Качановим у Січ...» [8, с. 19].

Під захистом воїнів – Гетьманської України і «Козацької християнської республіки» – Запорізької Січі відбувалося **велике українське відродження** (XVI – перша половина XVIII століть). Бурхливо розвивалися економіка, культура, наука, формувалась національна система освіти і виховання. Густа мережа січових, козацьких, братських, монастирських, церковних та інших типів шкіл покрила всю територію України. Виникали навчально-виховні заклади суто європейського зразка, що давали ґрунтовну освіту – колеґіуми, перші вітчизняні академії – Острозька (1576 р.), Києво-Могилянська (1515 р.). У ті часи майже все населення України, навіть дівчата і жінки були грамотні. Козацтво стало незламним осереддям етносу, ядром нації.

Для людей давнини дія і відвага були силою, владою, а знання – **магічною силою влади**. Проводились ритуальні змагання юнаків – ініціації, або **посвячення**, суть яких – перевірити готовність хлопця-недолітка до військового життя, випробувати його чоловічі якості, бо, згідно з тогочасними нормами, **бути повноцінним чоловіком – означало бути воїном: уміло володіти зброєю, не боятись випробувань тощо** [9, с. 4].

До змагальних випробувань належали різновиди боротьби за певними правилами задля здобуття тієї чи іншої нагороди. Таке місце посідала і збройна боротьба з супротивником, – зазначає Жанна Денисюк, дослідниця мілітарної культури України. Це сприймалося як найпевніший спосіб перевірити справжні вояцькі якості учасників.

У повсякчасних війнах, походах і боях витворилася **еліта українського війська – лицарство**. Воно мало неписаний

кодекс норм і звичаїв, які ніхто не міг порушувати.
Найголовніша чеснота лицаря – хоробрість.

Козацька молодь систематично розвивала свої природні задатки, вдосконалювала тіло й душу в іграх, танцях, хороводах, різних видах змагань і боротьби. Та справжнім козаком міг стати тільки той, хто **вивчив козацькі правила і військову науку**. Вишкіл проходили в так званих козацьких школах, перебуваючи на службі у старшого козака, будучи три роки джурую (зброєносцем). Джури разом з іншими обов'язково вчилися у січових школах. В них запровадили суворий курс фізичного і військового виховання, щоб підтримувати бойовий дух. Один із дослідників системи виховання в січових школах С.Сірополко писав: «Молодиків у школі і поза нею вчили: Богу добре молитися, на коні «реп'яхом» сидіти, шаблею рубати й відбиватися, з рушниці влучно стріляти й списом добре колоти» [10, с. 56]. Важливе місце відводилося навчанню учнів плавати, веслувати, добре маскуватися в різних умовах, від чого часто в майбутньому залежало їх життя.

Козацька старшина, досвідчені козаки уважно і прискіпливо перевіряли загартованість і витривалість новобранців. Слід зазначити, що навіть тоді, коли молодика приймали в ряди козацтва, він не припиняв займатися фізичними вправами.

Крім дорослих, які безперервно приходили в Січ, туди потрапляло чимало хлопчаків: одних приводили батьки, щоб навчити їх військового мистецтва; інших козаки підбирали на війні й усиновляли; третіх, особливо круглих сиріт, брали замість дітей; четвертих, найчастіше небожів або синівців, тобто племінників, випрошували у батьків; п'ятих заманювали до себе гостинцями й ласкою, а потім таємно завозили в Січ [11, с. 17].

Відомий український дослідник А. Скальковський вважав, що саме молодики (джури) й були спільною рисою запорізької громади й європейських рицарів чернечих орденів (XII–XVIII ст.). Він писав: «Із багатьох прикладів ми бачимо, що при кошовому,

при головних старшинах на Січі та в походах завжди перебувало від 30 до 50 молодиків, записаних у курені козаків, які виконували при них роль пажів і готувалися таким чином до козачого звання» [12, с. 87].

Розвиток фізичної і духовної культури вояків Запорізької Січі, їх вишкіл, суворе аскетичне життя викликали подив в очевидців. Запорізька Січ асоціювалася зі **школою лицарства, мужності і відваги**.

На Січі випробовування мають давні корені, а рівень складності – досить високий.

Особливу увагу козаки приділяли тренуванню коней: виїздам, повчанню у бою не боятися криків і пострілів, вміло виконувати різні команди, особливо специфічні: «гвинтування», гарцювання тощо. Бо справжній козак вільно володів двома шаблями на коні, що у розпалі бою мчав, несамовито кидаючись у різні боки. Техніка козацького фехтування також передбачала застосування під час бою елементів перекидання шаблі з однієї руки в другу і – навпаки.

У січовій школі великого значення надавали фізичним навантаженням, різним видовищам, іграм. Взимку тренувалися в полюванні на мишей, адже тих у степах було чимало. Тренуючись, козаки билися наповненими соломною мішками, стоячи чи сидячи на колоді; щоб «поставити» удар, шаблею рубали лозу. Практикувалось і фехтування із зав'язаними очима: зробити певну кількість кроків і розрубати шаблею глиняне горнятко, насаджене на тичку. Особливо дбали про набуття навиків орієнтування в темряві – вночі та у сутінках [13, с. 11].

На велику популярність козацької науки вказує і те, що багато бездоганних, але не заможних молодиків з панят на Русі, Поділлі й Польщі їздили на Січ, щоб привчитися до корисного діла, бо там можна було добре вишколитися в лицарському, військовому порядку й чуйності. Право називатися запорозьким козаком вважалося найпочеснішою відзнакою не тільки серед

українців, а й польських шляхтичів, а пізніше і російських дворян, які прагнули здобути «військову освіту на славному Запоріжжі». Так, у майбутньому російський генерал М. І. Кутузов, а на той час підполковник отримав атестат «знатного товариша Щербинівського куреня» Запорізької Січі [14, с. 88].

Запорожці «оказали отличные ответы мужества и храбрости» у російсько-турецькій війні 1768–1774 рр. Російські вельможі були настільки захоплені воєнними подвигами козаків, що почали масово записуватися до січових куренів. Крім генерал-губернатора Новоросії (заснована в 1764 р.) Г. Потьомкіна, який вступив ще раніше козаком до Кущівського куреня під ім'ям **Грицька Нечоси**, до Січі записалися учений зі світовим ім'ям Ейлер, багато генералів царської армії.

Атестати знатних і почесних товаришів Запорізької Січі одержали чимало військових та політичних діячів того часу, а саме: київський генерал-губернатор Глібов, граф Панін, князь Прозоровський, граф Остерман та інші.

Отже, факт існування на Запорізькій Січі відбору і вишколу – незаперечний.

«Знаменним чинником, який дав поштовх до розвитку в рамках загальної просвіти серед козаків та оволодіння ними елементів лицарської премудрості, – зазначають сучасні дослідники Є. Приступа і В. Пилат зі Львова, – була загальноновизнана політика підтримки Запорізькою Січчю справи піднесення рівня освіти на Україні» [15, с. 39].

В результаті такого освітянського сподвижництва реалізувався принцип гармонійного розвитку вояків, особливо в структурі січової школи, де поруч із загальними предметами увага приділялась психофізичному вдосконаленню майбутніх козаків.

Функціонувала ефективна система фізичного виховання, основу якої складала віковічні звичаї українського народу, і тому вона носила виключно національний характер. Молодь найперше вчили шанувати та поважати людей похилого віку [16, с. 67].

Важливою ланкою в ланцюгу підліток – молодий воїн – козак поставав інститут **джурів**. Джура в українських козаків – насамперед вірний слуга (панс), зброєносець, молода людина, що опановує військову професію на прикладі свого пана-учителя, козака. Це було аналогом зброєносця при європейському лицарстві. Молоді джури (цюри) часто фігурують в українському епосі та літературних творах.

Система підготовки джурів виправдала себе як справжня військова школа, де розгортався процес становлення, навчання, змужніння, бойового вишколу козацької молоді, де її представники поступово ставали фаховими захисниками, – вважає Юрій Фігурний – дослідник українського лицарства [17, с. 27].

Про матеріальне становище Січової школи запорожці дбайливо піклувалися. Окрім пожертвувань, розподілу царської платні і провіанту, прибутків від громадського господарства і навіть з похідної здобичі військо одну частину коштів віддавало на церкву, а другу – на школу.

Таким чином, функціональними засадами інституту джурів було клопітке, суворе, комплексне навчання військовій справі з 7–9 до 20–21 року, що відповідало європейській лицарській традиції. Здійснювалося безперервне вдосконалення козацько-лицарської військової майстерності і, передовсім, повне проходження юнаком тернистого і нелегкого шляху – від джури до фахового козака – воїна [18, с. 118].

У козаків-запорозців, – пише в історичній повісті «З Дніпра на Дунай» український прозаїк Адріан Кашенко, – був дуже гарний звичай, щоб біля всякого статечного козака, не кажучи про військову старшину, був один або й більше хлопців-недолітків. Ті хлопці в давні часи звалися **джурами**, а пізніше – **молодиками**. Джура доглядав коня та зброю свого названого батька-запорозця, ходив разом з ним у походи й навіть у бойовищах ставав йому у пригоді, набиваючи рушницю, викрешуючи вогонь на люльку та приносячи пити [19, с. 388].

Таким хлопцям-джурам (молодикам) доводилося під час юнацького життя зазнати всіляких пригод та небезпеки, через те, доходячи парубочих літ, вони набували хисту й ставали найзавзятішими козаками.

Системі фізичного виховання козаків сприяли: здоровий спосіб життя – використання сил природи (водні процедури, сон на свіжому повітрі), поміркованість у харчуванні та вживанні алкоголю; національні методи вишколу (герці, гопак та ін.).

Таким чином, хоч важко було в навчанні, та легше – в бою з часто переважаючими силами противника. А боротьба йшла на смерть. Запорізькі козаки були неперевершеними воїнами, професійними лицарями. В Японії таких називали ніндзями і самураями, у Франції – мушкетерами, у Мексиці й Америці – ковбоями. На Україні – запорозькими козаками!

*У Волинському музеї-скансені
козацькі отамани
О. Середюк, В. Присжнюк,
П. Олешко*

З метою відродження традиційного козацького способу життя, виховання молоді в дусі українського лицарства, багатогранного, тілесного, розумового та духовного гарту, що поєднується згідно приказки древніх римлян: «Men sana in corpore sano», – «в здоровому тілі здоровий дух», – оволодінні технікою двобою, що ґрунтується на традиціях козацьких видів єдиноборств – «Бойовий гопак», на базі Музею історії сільського господарства Волині-скансену, що в селищі Рокині Луцького району (за 12 км. від Луцька), у 2003 році засновано Волинську молодіжну громадську організацію – **«Школу козацького гарту»**.

В ній юнаки та дівчата проходять навчання по програмі психофізичної підготовки воїнів Запорізької Січі, а саме:

- поглиблене вивчення історії України та історії Українського козацтва;
- хоровий спів українських пісень та хореографія;
- виховання лідера і провідника;
- вивчення лицарського козацького бойового мистецтва – «Бойовий Гопак»;
- вміння верхової їзди та історичного фехтування всіма видами холодної зброї;
- оволодіння вогнепальною зброєю та мотозасобами.

Володимир Пилат – засновник Міжнародної федерації Бойового гопака, проводить семінар з шабельного бою у Луцькому військовому ліцеї

Набуті навички закріплюються на змаганнях з контактних видів єдиноборств. Вихованці Школи стали переможцями обласних та республіканських змагань. А двоє юнаків-братів-близнюків – Роман та Богдан Жовтобрухи здобули високі титули – Чемпіонів Європи (2018 р.) та Світу (2019 р.) по середньовічному бою.

Щомісяця вихованці із своїми інструкторами йдуть в походи вихідного дня по місцях козацької слави, де на практиці, на своїй власній «шкурі» набувають також **навичок виживання в екстремальних умовах**. А щороку влітку вони стають учасниками літніх

спортивно-оздоровчих, навчально-вишкільних таборів «Триглав» Характерного козацтва; Міжнародної Федерації Бойового Гопака, що проходять на о. Хортиці, в Холодному Яру, в Карпатах та інших історичних козацьких місцях. Так за останніх 10 років, вихованці Школи разом із своїми батьками, об'їздили майже всю Україну, відвідавши цікаві історичні та сакральні місця.

Вихованці ГО «ШКГ» на екскурсії у музеї

Виступаючи носієм національної культури на Волині, Музей історії сільського господарства, як освітній осередок чинить благородну справу – знайомить відвідувачів з минулим України, пам'ятками духовної спадщини, зберігає архітектурні об'єкти, відновлює забуті традиції, звичаї і обряди для того, щоб сприяти формуванню високих морально-етичних якостей в юнацтва, в усіх мешканців краю, зокрема на прикладі такого вітчизняного феномену як українське козацтво.

Чому саме воїнів виховує Школа козацького гарту, а не інтелігентів чи інтелектуалів?

– Тому що саме Воїнів-лицарів нам треба зараз плекати, як це робили наші славні предки – запорожці. Виховавши силу й відвагу, кмітливість і рішучість, волю й відчайдушність, почуття власної гідності, а також порядність, любов до рідної Батьківщини, до своєї

родини, сім'ї, ми дамо країні достойного громадянина. Такий воїн досягне значних успіхів і в повсякденному житті, і в навчанні, і в праці. І дружина ніколи не нарікатиме на нього, бо він буде її муж – захисник, лідер. За такою спиною вона буде мов, за горою. Такий Муж, а в душі Воїн ніколи не скаже: «Какая разница», а у

важку годину стане на захист своєї Батьківщини.

Продовжив справу ГО «Школи козацького гарту», його вихованець, талановитий і цілеспрямований спортсмен **Роман Ковальчук**. Він заснував свій спортивний клуб «Герць», який розгорнув потужну сітку секцій не тільки у Луцьку, а у районі, де навчають дітей козацьких бойових

мистецтв. Нині СК «Герць» нараховує понад 300 дітей і юнаків віком від 6 до 17 років. Показові виступи в обласному центрі та на околицях, завойовують у глядачів не тільки симпатії, а й гордість за своїх дітей та впевненість, в тому, що майбутнє України буде захищене і від «руського мира», і від любого агресора.

Джерела і література

1. Денисюк Ж. До уваги про мілітарну культуру давньої України. – «Військово-історичний альманах». – № 1(2), 2001. – С. 4.
2. Яворницький Д. Історія запорізьких козаків. – «Жовтень», № 7, 1988. – С. 7.
3. Цьось А. Фізичне виховання в календарній обрядовості українців. – Луцьк, 2000.
4. Приступа Є., Пилат В. Традиції української національної культури. – Львів, 1991.

5. Якимів Е. Вікова посвята. – «Родове вогнище». – № 2, 2003. – С. 51.
6. Там же. – С. 55.
7. Кузьмина Е. Древнейшее скотоводство от Урала до Тянь-Шаня. – Фрунзе: Илим. стр. 207, 1986. – С. 85.
8. Кардини Ф. Истоки средневекового рыцарства. – М., 1987. – С. 139.
9. Скальковський А. Історія Нової Січі або останнього Коша Запорозького. – Дніпропетровськ, 1994. – С. 19.
10. Денисюк Ж. Вказ праця. – С. 4.
11. Сірополко С. Історія освіти на Україні. – Львів, 1937. – С. 56.
12. Мышецкий С. История о казаках запорожских. – Одесса, 1852. – С. 17.
13. Скальковський А. Вказ. праця. – С. 87.
14. Каляндрук Т. Загадки козацьких характерників. – «Україна козацька», – № 13, 2006. – С. 11.
15. Гуслистий К., Апанович О. Запорізька Січ та її прогресивна роль в історії українського народу. – К., 1984. – С. 88.
16. Приступа Є., Пилат В. Традиції української національної фізичної культури. – Львів, 1991. – С. 39.
17. Шерера Ж. Б. Літопис Малоросії, або історія козаків-запорожців. – К., 1994. – С. 67.
18. Фігурний Ю. Історичні витоки українського лицарства. – К., 2004. – С. 27.
19. Скальковський А. Вказ. праця. – С. 118.
20. Кащенко А. Зруйноване гніздо. – К., 1991. – С. 388.

УДК: 371.13:78

Наталія СІРУК,

кандидат історичних наук, викладач історії

Відокремленого структурного підрозділу «Волинський фаховий коледж

Національного університету харчових технологій», м. Луцьк

ОСВІТНЬО-ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ЛУЦЬКОГО КОЛЕГІУМУ

Стаття націлена на аналіз змістовного наповнення історико-культурної пам'ятки – Луцького колегіуму та виявлення його специфічних ознак, значимих як для пересічного волинянина, так і студентства міста Луцька. Адже саме розуміння пам'яток, як соціокультурного феномену, здатне створювати сприятливу суспільну атмосферу для збереження історико-культурної спадщини, визначати соціальну поведінку молоді та бути ефективним засобом

формування світогляду українського суспільства. Волинський фаховий коледж НУХТ має унікальну можливість використовувати архітектурну пам'ятку початку XVII ст. для освітньо-виховної роботи з молоддю.

Ключові слова: освітньо-виховна робота, студентство, Луцький колегіум, історична пам'ятка.

Вивчення історичної спадщини важливе для формування світогляду підростаючого покоління, виховання патріотичного бачення суті тих подій, що відбуваються сьогодні. Архітектурна пам'ятка міста Луцька – Луцький колегіум – соціокультурний феномен, оскільки, виникнувши в минулому, він продовжує існувати у сьогоденні й має здатність впливати на мораль, суспільний світогляд та патріотизм сучасного студентства.

Сьогодні Відокремлений структурний підрозділ «Волинський фаховий коледж Національного університету харчових технологій» є наступником Луцького колегіуму, який ввібрав у себе найкращі традиції освіти й виховання 400-літньої історії закладу. У 1604 році єпископ Мартин Шишковський виступив ініціатором та фундатором заснування спочатку місійної школи, яка у 1608 перетворилася у вищий навчальний заклад – Луцький колегіум. Південно-західне крило існуючого П-подібного корпусу колегіуму замінило частину мурованої стіни Окольного замку. Одним кінцем воно торкається східної (вівтарної) стіни костелу Святих Петра і Павла, а другим до палацу Чарторийських з оборонною вежею [1]. Коридори на всіх трьох поверхах були оздоблені різними творами живопису на релігійну тематику в пишних позолочених рамках. Частину першого поверху, південне й поперечне крило займали різні службові приміщення, серед них кухня, пекарня, трапезна, аптека. Житлові приміщення – келії для професури, бібліотечний зал й власне бібліотека, домові каплиця були розташовані на другому й третьому поверхах. Шкільний тимчасовий корпус прилягав до костелу зі східної сторони. І, звичайно, цікаві

та загадкові підземелля, які розташовані під кафедральним костелом та колегіумом.

Колегіум був одним із перших вищих навчальних закладів середньовічної Європи. Тут вивчали латинську, грецьку, польську і церковнослов'янську мови, риторичку, поетику, граматику, філософію, богослов'я, історію, природничі науки. Значну увагу приділяли музиці, хоровому співу, розвитку салонних манер, різних зовнішніх ознак освіченості, вмінню виголошувати промови. Окремої уваги заслуговує бібліотека, яка була відома своїм достатньо великим фондом (на сьогодні, це 27 аудиторія коледжу). Приміщення бібліотеки вирізнялося настінними розписами й спеціальними, прикрашеними розкішною різьбою шафами для книг. Луцький колегіум славився театральними виставами, які часто влаштовували як студенти своїми силами, так і заїжджі артисти. У закладі навчалися відомі діячі: Бартоломій Навроцький – письменник, теоретик мови, Андреас Гашель – видатний проповідник, вчитель Богдана Хмельницького і посередник в польсько-козацьких переговорах, Адам Станіслав Нарушевич – польський поет та історик [3].

На подвір'ї колегіуму попід західною стіною розташовувався ряд службових приміщень та замикає внутрішнє подвір'я мурована одноповерхова споруда дистиляторію. Для підсобних приміщень було спеціально побудоване триповерхове приміщення між торцем колегіуму і вежами Чарторійських з використанням ділянки оборонної стіни. Таким чином, історичний процес, новітні освітні технології, без сумніву, вносять свої корективи в життя сьогодення коледжу, студентства. Але, водночас, колектив та молодь намагається продовжувати відроджувати та підтримувати кращі традиції Луцького колегіуму. Адже належне використання пам'яток історії та культури вкрай необхідне в сучасній Україні в патріотичному вихованні, формуванні відповідного світогляду суспільства,

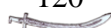

а особливо молодого покоління, в процесах самоідентифікації та підвищення самосвідомості української нації.

Ще в середині 80-х років ХХ ст. було визначено головну важливість пам'яток – їх автентичність, тобто факт фізичного існування як основного доказу реальності історичної дії, яка відбувалася в минулому. Перш за все, пам'ятки були представлені як одна з форм соціогенезу, що істотно впливає на мораль, соціальний стан та економіку суспільства. Нині загально визнано: пам'ятки є першоджерелами автентичних (справжніх) знань, зберігачами історичної, естетичної та технологічної інформації, ефективним засобом формування світогляду суспільства. Інформація, що міститься в пам'ятках, може бути історичною, естетичною та технологічною [2].

Специфічні властивості пам'яток виявляються в процесі візуального ознайомлення з їх ознаками. По-перше, це властивість історичної причетності. Саме пам'ятка, її оригінальна поверхня, архітектурні дані, здатні засвідчити факт історичної події, закарбувати її «сліди», відбити естетичні смаки, що домінували в суспільстві на різних етапах його розвитку. Візуальне пізнання супроводжується також абстрактним осмисленням історичної інформації, огляд пам'яток та їх сприйняття здатні зіставляти побачене з наявними знаннями, розвивати розуміння минулого і проводити аналогії із сучасністю. Однією з найважливіших властивостей пам'яток є здатність своїми формами та закладеною в них інформацією впливати на світогляд людини, змінюючи тим самим її поведінку.

Унікальні властивості пам'яток визначають їх соціальні функції. Так, однією з таких є гносеологічна (пізнавальна) функція, яка полягає у використанні пам'яток історії з метою отримання нової інформації про минулі події та явища, зберігання та передача інформації. Як одну з різновидів гносеологічної функції слід виділити освітню, тобто використання історико-культурної спадщини з метою навчання,

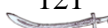
іншими словами, спілкування з пам'яткою в процесі навчання легко знімає одвічну проблему дефіциту предметності та наочності під час вивчення гуманітарних дисциплін. А це, відповідно, впливає на формування поглядів, світогляду, соціальну поведінку студентів.

Завдяки архітектурній спадщині здійснюються певні зв'язки і в студентському середовищі, що є проявом їх комунікативної функції. Вони здійснюються не за допомогою передачі змісту інформації, а через сприйняття зовнішньої форми пам'ятки як знаку, що символізує певні поняття, ідеї. Багато людських витворів, переживши свій час і культуру, що їх створила, продовжують жити другим своїм життям, наповнюючись у нових умовах новим змістом, уособлюючи нові ідеї, явища і таким чином, здійснюючи зв'язок поколінь у часі та висловлюючи погляди сучасників на минуле [2].

Отже, історико-культурна спадщина, зокрема Луцький колегіум XVII ст., використовується з метою освітнього, морального, естетичного, культурного виховання. Реалізація виховної функції здатна сприяти процесам самоідентифікації, самоповаги та консолідації як колективу загалом, так і студентської когорти, що є надзвичайно важливими питаннями для сучасної України. Під час навчального процесу здобувачі освіти знайомляться з пам'яткою архітектури – Луцьким колегіумом та освітніми традиціями середньовічного Луцька, дізнаються про навчання, виховання та відпочинку тогочасного студентства (спудеїв).

Джерела та література

1. Корчук І. В. Роки становлення і поступу. 400-річний шлях від колегіуму до технікуму. – Луцьк, 2006. – 300с.
2. Жукова О. В. Пам'ятки історії та культури України як специфічний вид культурної цінності // Культура України. Збірник наукових праць. – Випуск 33. – Харків, 2011. – 300 с.
3. <https://vcolnuft.volyn.ua/>

УДК: 378.016:91+908

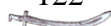
Надія ТКАЧУК,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри економічної
та соціальної географії Волинського національного університету
імені Лесі Українки, м. Луцьк

ФОРМУВАННЯ МЕТОДИЧНОЇ СКЛАДОВОЇ КРАЄЗНАВЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЇ

У тезах вказано на актуальність професійної підготовки майбутніх учителів географії в контексті вимог змісту та мети шкільної краєзнавчої роботи. Відображено загальні змістові підходи формування методичної складової краєзнавчої компетентності в освітньо-професійній програмі «Середня освіта. Географія. Економіка». Описано мету, завдання прогнозовані результати навчання за навчальною програмою дисципліни у закладі вищої освіти «Методика шкільного географічного краєзнавства».

Ключові слова: професійна освіта, професійна підготовка, краєзнавча робота, шкільне географічне краєзнавство, майбутній учитель географії.

Розбудова краєзнавчої освіти уможлиблює оптимальне вирішення стратегічних завдань реформування вітчизняної освіти з урахуванням її національного характеру, осмислення ролі краєзнавства на тлі соціально-економічного й культурного розвитку; опанування багатствами регіональної культури, її невіддільності від національного ґрунту; пошуку автентичності з метою гідної презентації власного історико-культурного надбання перед європейською та світовою спільнотою; органічного взаємозв'язку з практикою навчально-педагогічного досвіду нації й рідного краю. За словами В. Кременя, вивчення географічного краєзнавства важливе для правильної і повної оцінки його сучасного і передбачення майбутнього розвитку, оскільки для учнів найближче соціокультурне оточення є відповідним пунктом на шляху до пізнання природних і економічних особливостей своєї держави, світу в цілому [3].

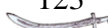

Запровадження системи краєзнавчого навчання у практику освітньо-виховної діяльності сприятиме вияву в перспективі регіонально педагогічної ініціативи з метою вдосконалення націонал-патріотичного виховання. У зв'язку з цим набуває актуальності науково-методичне та змістове забезпечення підготовки у закладів вищої освіти майбутніх учителів географії до здійснення краєзнавчої діяльності у закладі загальної середньої освіти.

Теоретичні засади визначення методологічних підходів до формування краєзнавчої компетентності майбутнього вчителя географії висвітлені у публікаціях науковців В. Бенедюк, О. Бондаренко, О. Браславська, Д. Люта, Н. Письменна, О. Тімець та інші.

У Концепції розвитку педагогічної освіти (2018) визначено необхідність вдосконалення освітніх програм підготовки педагогічних працівників шляхом «впровадження компетентнісного, особистісно-орієнтованого підходу в педагогічній освіті, забезпечення формування загальних (універсальних, ключових тощо) компетентностей, набуття педагогічними працівниками вмінь та досвіду формування компетентностей в учнів, опанування педагогічних технологій, в тому числі, з використанням елементів інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій, посилення практичної складової педагогічної освіти, максимальне наближення психолого-педагогічної та методичної підготовки до умов практичної фахової діяльності» [2]. За вимогами компетентнісного підходу мають бути створені педагогічні умови для трансформації набутих студентами знань у реальну професійну діяльність, що дозволяє їм адекватно й ефективно діяти в специфічних умовах [1].

Саме тому нами було актуалізовано питання формування методичної складової краєзнавчої компетентності майбутніх учителів географії та удосконалено освітньо-професійну

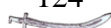
програму підготовки бакалавра галузі знань 01 Освіта / Педагогіка, спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія).

Традиційно освітніми програмами та навчальними планами закладів вищої освіти передбачено викладання студентам-географам типового курсу «Географічне краєзнавство», зміст якого, як правило, зорієнтований на вивчення регіональних особливостей середовища, методології дослідження окремих природних, соціально-економічних об'єктів.

Зважаючи на актуальність цього напрямку роботи в закладах загальної середньої освіти, в межах освітньо-професійної програми «Середня освіта. Географія. Економіка» Волинського національного університету імені Лесі Українки було введено дисципліну «Методика шкільного географічного краєзнавства». Курс розраховано на 120 годин / 4 кредити, з яких 26 годин – лекційні, 30 – практичні заняття, 56 – самостійної роботи та 8 годин – консультацій. Метою викладання дисципліни є формування у студентів організаційно-методичних навичок і вмінь щодо організації в шкільних умовах вивчення рідного краю, використання краєзнавчого матеріалу в освітньому процесі при вивченні географії.

Особлива увага при вивченні курсу спрямована на опанування методичних прийомів та методів проведення краєзнавчої роботи в закладах загальної середньої освіти та організації позакласної краєзнавчої діяльності учнів з географії. Основними цілями дисципліни є формування у студентів чіткого розуміння об'єкта, предмета та завдань курсу як наукового напрямку, формування готовності до застосування різноманітних методів та форм краєзнавчої роботи при вивченні рідного краю у різних класах.

Завданнями вивчення дисципліни є: розкриття теоретичних та методичних засад краєзнавства; висвітлення історичних особливостей розвитку географічного краєзнавства; обґрунтування методичних особливостей використання

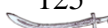

краєзнавчого принципу навчання як елементу дидактичної системи учителя географії; розширення системи знань студентів про природні й соціально-економічні особливості рідного краю та про визначні його пам'ятки; розкриття змісту, форм та методичних особливостей організації краєзнавчих досліджень у закладах загальної середньої освіти; обґрунтування дидактичних умов, які сприяють ефективному використанню краєзнавчих матеріалів при вивченні географії у закладах освіти.

Дисципліна складається із двох змістових модулів: «Краєзнавство як складова географічної науки», «Методика краєзнавчої роботи з учнівською молоддю». Важливим моментом у роботі студентів є підготовка до практичних занять. Як результат, студенти будуть знати і уміти пояснити сутність та педагогічне значення шкільної краєзнавчої роботи; методику краєзнавчого вивчення та дослідження своєї місцевості; основні форми та методи вивчення рідного краю; методи та прийоми впровадження краєзнавчого принципу у викладанні географії; зміст та форми позакласної туристсько-краєзнавчої діяльності; зміст експозиції відділів природи та і господарства шкільних краєзнавчих куточків та музеїв. Вони умітимуть проводити краєзнавчі дослідження своєї місцевості; розробляти зміст та методику проведення подорожей та екскурсій; складати типовий план шкільної туристсько-краєзнавчої роботи; складати план вивчення географії рідного краю; укладати краєзнавчу бібліографію; розробляти річний план роботи шкільного краєзнавчого гуртка; складати положення та розробляти сценарії загальношкільних масових заходів, а також туристсько-краєзнавчих заходів – екскурсій, походів, вечорів, олімпіад тощо.

Результатом професійної підготовки майбутніх учителів географії до краєзнавчої роботи вважатимемо сформованість його методичної складової краєзнавчої компетентності та позитивної установки на здійснення краєзнавчої роботи в середовищі закладу загальної середньої освіти.

Отже, підготовка майбутнього вчителя географії до організації шкільної краєзнавчої роботи обумовлена тим, що у процесі вивчення дисципліни з методики краєзнавства створюються умови для трансформації набутих студентами знань у реальну професійну діяльність.

Джерела та література

1. Браславська О. В., Рожі І. Г. Компетентнісний підхід у контексті професійної підготовки майбутніх учителів географії до краєзнавчо-туристської роботи. *Молодий вчений*. 2019. № 4.1 (68.1). С. 100–104.
2. Концепція розвитку педагогічної освіти. 2018. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-koncepciyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti>
3. Кремень В. Вітчизняне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасної освітньої парадигми. *Краєзнавство*. 2011. № 3. URL: http://history.org.ua/JournALL/kraj/kraj_2011_3/4.pdf

УДК: 378.016:908(477)

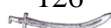
Олександр ТОМАЧЕНКО,
кандидат історичних наук, Департамент освіти Луцької міської ради, м. Луцьк

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ШКІЛЬНОЇ ІСТОРІЇ З КРАЄЗНАВСТВОМ

Розглянуто значення краєзнавства як важливої складової сучасної шкільної історичної освіти, що відкриває різнобічні можливості творчої ініціативи для вчителя і учня. Показані проблеми сучасного історичного краєзнавства та шкільної історії. Наголошено на їх органічному взаємозв'язку, що сприяє підвищенню якості знань учнів з історії.

Ключові слова: освіта, історичне краєзнавство, школа, історія, історія України.

Потреба української нації опертися у сучасному державотворенні на досвід минулого, відчуті причетність до великої історичної спадщини, яка залишилася нам, неможлива без вивчення історії різних регіонів України, їх минулого і сьогодення. У цій справі неоціненна роль належить краєзнавству, зокрема, історичному.

В історії загальноосвітньої школи України ще й досі не всі її проблеми і педагогічні процеси вивчені на достатньому рівні. Серед них – взаємозв'язок краєзнавства з шкільною історією, що було і залишається стійким педагогічним явищем у продовж тривалого часу.

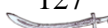
Сьогодні краєзнавство слід розуміти як науку про націю, про людину, в її зв'язках з мовою, історією, культурою. Це один із найважливіших і наймогутніших чинників навчання, виховання й розвитку особистості, очищення суспільства [6, с. 13]. Разом з тим набирає великої ваги питання краєзнавчої освіти в контексті української державності, з огляду на це, починається формування національної самосвідомості в учнів, розуміння України, Європи, світу, а відповідно – історії України та її місця у всесвітній історії [2, с. 74].

Ознайомлення з науковими та науково-популярними публікаціями вітчизняних й зарубіжних дослідників ХХ – початку ХХІ століть переконливо доводить, що краєзнавство – це частина історичної науки, яка здатна органічно поєднати минуле, сучасне та майбутнє, відкривати нове у давно відомому.

В Україні потужний вплив на розгортання краєзнавчих досліджень, узагальнення проблем теорії та методики краєзнавчого руху, накреслення його перспектив мав вихід унікального 26-томного видання – «Історія міст і сіл Української РСР» [7].

Висвітлення основних проблем розвитку краєзнавства на сучасному етапі, а також збереження історико-культурної спадщини українського народу, увічнення його багатовікових традицій, становлення наукових і громадських форм дослідження рідного краю знайшли відображення в опублікованих роботах П. Т. Тронька [15; 16], Г. С. Дем'янчука [5], Г. В. Бондаренка [1].

З часу проголошення незалежності України значення теоретичних основ та ролі краєзнавства в освітньому процесі загальноосвітньої школи відзначили – Г. Бондаренко [2],

М. Костиця [8], В. Мисан [8; 9], Л. Жук [6], Л. Перелигіна [12], Я. Треф'як [14], Н. Харківська [17] та інші науковці.

Одночасно вітчизняні науковці та педагоги вважають, що на сучасному етапі розвитку історична освіта у закладах загальної середньої освіти має певні недоліки та проблеми.

Щоб подолати проблеми і «негарзди» перед шкільною історичною освітою постають нові завдання: розвиток та соціалізація особистості учнів; формування національної самосвідомості, загальної культури, світоглядних орієнтирів; розвиток творчих здібностей, дослідницьких і життєзабезпечувальних навичок; мотивація учнів до саморозвитку й самонавчання в умовах глобальних змін та викликів [11, с. 6].

Як показує практика реалізовувати перелічені завдання сьогодні можливо завдяки залученню до освітнього процесу напрацювань з історичного краєзнавства.

Історик, краєзнавець, засновник Торчинського народного історичного музею Г. О. Гуртовий зазначав, що проникнути в усі таємниці української історії непросто, оскільки є дуже багато спотворених тем. Оскільки багато хто за нас писав історію – поляки, німці, росіяни.... Сьогодні є потреба, щоб писали її самі українці і «...найперше – писати, писати свою історію. Якщо взяти лише нашу Волинь, скільки тут цікавих фактів!» [3]. Разом з тим, краєзнавець був впевнений, що викладати шкільний курс історії необхідно у тісному взаємозв'язку з історією свого краю. Зокрема, він рекомендував педагогам, щоб на уроках історії максимально використовувався краєзнавчий матеріал.

Використання краєзнавчого матеріалу на уроках з одного боку, покращує викладання історії, з іншого, посилює мотивацію навчання учнів, а також залучає молоду зміну до наукового пошуку.

Варто виокремити позиції учня і вчителя щодо технології формування ціннісного ставлення до рідного краю, як на уроках так і на позакласних, позашкільних заняттях. Такими позиціями

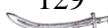
для учня є – творення; не стороннього спостерігача, а зацікавленого дослідника; особистісної відповідальності щодо сьогодення і майбутнього; дбайливого і шанобливого ставлення до культурної спадщини; не репродуктивного, а позицією розуміння й емоційно-етнічної оцінки. Позиція вчителя визначається такими аспектами: створює умови для пізнавальної діяльності дитини; організовує спілкування дитини з реальним світом рідного краю; сприяє розвитку творчих здібностей і формування ціннісного ставлення до рідного краю; високо оцінює оригінальну творчість у всіх її проявах.

Тому сьогодні стали актуальними слова Н. Григор'єва до вчителів, що навчаючи своїх дітей історії, варто зробити її ґрунтом для національного виховання. Тож слід пам'ятати: «історію треба викладати так, щоб дитина з самого початку й до самого кінця курсу відчувала, що вчить вона не про когось, а про себе, про своїх батьків, дідів, прадідів, про свій рід, вчить те, що залишило слід на її сучасному житті, так чи інакше завжди впливає на це життя і вимагає тих чи інших вчинків, тієї чи іншої поведінки» [4, с. 10].

В школах краєзнавчий матеріал використовується на уроках історії шляхом поєднання викладання програмового матеріалу з краєзнавчим.

Зроблений аналіз навчальних програм з історії України, дозволяє зробити висновок – в закладах загальної середньої освіти історія краю вивчається епізодично в окремих темах [13]. Разом з цим практика показує, що години передбачені програмою на вивчення місцевої історії не завжди використовуються учителями за призначенням, оскільки щільність вивчення навчального матеріалу з історії України є об'ємним [9, с. 3].

Не дивлячись на це, учні на уроках історичного краєзнавства все ж таки отримують можливість уявити минуле рідного краю, робити повідомлення краєзнавчого характеру, працювати з різними джерелами. У цьому випадку вони одержують навички їх групування, типології та систематизації.

На цій підставі учні вчать робити висновки, синхронізуючи їх з вивченням історії України та ін.

Обсяг краєзнавчого матеріалу в освітньому процесі залежить від наявності й значення місцевих історичних пам'яток і подій, від умов розвитку краю. Використовуючи інформацію про рідний край на уроках історії вчителю необхідно звернути увагу на: освітньо-виховне значення; місце, зв'язок і співвідношення краєзнавчого матеріалу із загально-історичним матеріалом; зв'язок з навчальною програмою; новизну і актуальність в сучасних умовах; єдність цивілізаційного та культурологічного підходів у викладанні краєзнавчого матеріалу; диференційований підхід до учнів.

Використовувати краєзнавчий матеріал у навчальному процесі можна по-різному: під час викладання вчителем теми уроку; у повідомленні або доповіді учня; на лекції чи бесіді; на екскурсії; на семінарському, практичному занятті; під час роботи з літературою, картою, документами, музейними експонатами тощо.

Разом з тим, сьогодні існують ще проблеми, які зустрічаються при використанні вчителями краєзнавчого матеріалу в освітньому процесі: відбір, наукова оцінка, систематизація й методична обробка відповідного матеріалу з історії краю; встановлення зв'язків між краєзнавчим і загальноісторичним матеріалом; встановлення синхронності подій з історії України з історією краю; підбір методик використання краєзнавчого матеріалу на уроках історії та ін. Тому шкільне краєзнавство в усіх його ланках потребує глибокого наукового підґрунтя.

Таким чином, історичне краєзнавство – важливий засіб забезпечення нерозривного зв'язку минулого нашого краю з вітчизняною і світовою історією.

Вивчення та пропаганда історії рідного краю виховує в учнів почуття прив'язаності до всього того, що визначається

змістом поняття «Батьківщина», формує історичну свідомість та національну гідність.

Джерела та література

1. Бондаренко Г. Історичне краєзнавство: кн. 1. Луцьк: Вежа, 2003. 238 с.
2. Бондаренко Г. Краєзнавча освіта – важливий аспект виховання патріота і громадянина. *Педагогічний пошук*. 2003. № 4 (40). С. 73–76.
3. Григорій Гуртовий, історик, засновник і директор Торчинського народного історичного музею (Волинська область), заслужений працівник культури України // Україна Incognita, щоденна всеукраїнська газета «День». URL: <http://incognita.day.kiev.ua/grigorij-gurtovij.html> (дата звернення: 23.09.2021).
4. Григор'єв-Наш. Про навчання дітей рідній історії. Історія України в народних думках та піснях. Київ: Веселка. 1993. 271 с.
5. Дем'янчук Г. С., Дем'янчук Б. Г., Дем'янчук А. Г. Українське краєзнавство: сторінки історії. Київ: Просвіта, 2006. 294 с.
6. Жук Л. Використання краєзнавчих матеріалів у процесі навчання історії. *Історія України*. 2006. № 37. С. 13–17.
7. Історія міст і сіл Української РСР: у 26 т. / редколег.: М. Бажан та ін. Київ: Голов. ред. Укр. Рад. енциклоп. АН УРСР. 1966–1973.
8. Костриця М. Ю. Товариство дослідників Волині: історія, діяльність, постаті. Житомир: М.А.К., 2001. 360 с.
9. Мисан В. Сучасне шкільне історичне краєзнавство. Стан та перспективи розвитку. *Історія України*. 2008. № 13. С. 1–6.
10. Мисан В. Яким повинен бути шкільний навчальний посібник з історичного краєзнавства? *Історія України*. 2008. № 14. С. 7–10.
11. Навчальні програми для загальноосвітніх програм України + опис ключових змін. 5–9 класи. Київ: Видавничий дію «Освіта», 2017. 88 с.
12. Перелигіна Л. Використання краєзнавчого матеріалу на уроках історії та у виховній роботі *Історія та правознавство*. 2007. № 35. С. 9–11.
13. Про внесення змін до навчальних програм з історії України для 5–9 та 10–11 класів закладів загальної середньої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/nra/pro-vnesennya-zmin-do...> (дата звернення: 23.09.2021).
14. Треф'як Я. Методика краєзнавчої роботи в школі. *Історія в школах України*. 2002. № 1. С. 33–37.
15. Тронько П. Краєзнавство у відродженні духовності та культури. Київ: Рідний край, 1994. 108 с.
16. Тронько П. Краєзнавство України: здобутки і проблеми: (до III з'їзду Всеукр. спілки краєзнавців). Київ: Ін-т історії України НАН України, 2003. 126 с.
17. Харківська Н. Проблеми співвідношення загальної історії та краєзнавства. *Історія та правознавство*. 2007. № 15. С. 2–3.

УДК: 159.923.2:94(477)

Лариса ТУРЧИНА,
старший викладач кафедри педагогіки і психології ВІППО, м. Луцьк;
Наталія КАЗМІРЧУК,
методист відділу практичної психології та соціальної роботи ВІППО, м. Луцьк

РОЛЬ КОЗАЦТВА У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ

Розкриваються особливості трактування поняття національна ідентичність у сучасній психології, аналізуються особливості та суперечності її формування в підростаючого покоління під впливом феномену козацтва, виокремлюються рівні та етапи її розвитку на основі вікових особливостей.

Ключові слова: *Ідентичність, національна ідентичність, українське козацтво, національна самосвідомість, вікові особливості*

Глобалізація, як об'єктивний процес об'єднання в єдиний економічний і культурний організм різних держав, породжує виклик існуванню унікальних національних регіонів на карті сучасного світу. Очевидно, що процеси світової інтеграції не мають руйнувати особливості національних культур, які формувалися впродовж сторіч в окремих країнах, створивши систему культурних надбань і цінностей, без урахування яких неможливо уявити цілісності світу як різнобарвного культурного простору. І якщо, на думку американського філософа і соціолога Ф. Фукуяма, для найстаріших і надійних національних держав націоналізм зазнає змін, то у Східній Європі і країнах колишнього Радянського Союзу, де народам довгий час відмовляли у визнанні їх національної ідентичності, він актуалізувався. Дослідник стверджує, що науковий і технічний прогрес знімають проблему національної ідентичності, адже всі країни, що зазнали економічної модернізації мають бути схожими одна на одну; в них має існувати національне єднання на базі централізованої держави, вони урбанізуються, об'єднуються економічними раціональними формами, основаними на функції та ефективності, й забезпечують

своїм громадянам універсальну освіту та добробут. Проте не все так просто навіть з давно усталеними державами. Про це свідчать, зокрема, і криза політики мультикультуралізму на теренах ЄС, і проблемність завдання формування наднаціональної ідентичності у громадян країн, що входять до Європейського Союзу [7, с. 8].

Одночасність розвитку інтеграційних (позитивних і негативних) та дезінтеграційних процесів притаманні сучасним політичним системам усіх країн, зокрема й Україні. Труднощі узгодження цих процесів у нашій державі мають об'єктивні й суб'єктивні причини. До останніх належить незрілість національної ідентичності широких верств населення. Адже для того, щоб конструктивно об'єднуватися з іншими на рівних умовах (як особистості, так і державам), потрібно знати: хто ти є, свої сильні і слабкі сторони, історію своїх стосунків з іншими, свої досягнення і помилки...

Проблема ідентичності стала значимим обґрунтуванням пріоритетності тих або інших суспільних цінностей (зазвичай альтернативних), як і протилежних стратегій суспільно-політичного та економічного розвитку країни. Як зазначає М. Рябчук, мовно-культурні поділи України та несформована за 20 років національна ідентичність упроваджують політику ідентичності геть у все [7].

Історія козацтва і все, що пов'язане з ним в Україні, стосунками з іншими країнами – потужний інструмент для осмислення себе як нації, формування національної ідентичності українців. «Адже саме тільки звернення до теми козацтва в умовах обмеження українських національних проявів, шовіністичних утисків із боку імперської влади чи в радянський період свідчило про громадянську позицію і національну самоідентифікацію науковців» [8, с. 117].

Ми спробуємо з'ясувати особливості формування національної ідентичності українців під впливом такого історично-політично-культурного феномену як козацтво. Хоча погляди зарубіжних і вітчизняних дослідників козацтва у різні

часи суперечливі, ми, враховуючи інколи полярні підходи, спробуємо з'ясувати міру впливу феномену українського козацтва на сучасний стан національної ідентичності українців.

Серед вітчизняних науковців дослідженням козащини, чий вклад у сучасній українській науці є загальноновизнаним, займалися: О. Апанович, О. Гуржій, Ю. Мицик, Г. Сергієнко, В. Сергійчук, В. Смолій, В. Степанков, І. Стороженко. Велике значення для розкриття впливу козацтва на світогляд українців мають розвідки і дослідження Д. Антоновича, Є. Маланюка, І. Огієнка, Д. Дорошенка, І. Крип'якевича, Н. Полонської-Василенко.

Щодо дослідження національної ідентичності, то в сучасній психології цей вид ідентичності розглядають і як самостійну категорію, і в поєднанні з етнонаціональною й громадянською ідентичністю. Н. Hansen & V. Nesli включають громадянську ідентичність в ідентичність національну разом з етнічною, і пропонують чотирьох-категоріальну типологію ідентичності, засновану на аутгруповій толерантності та інгруповій приналежності [3]. Порівнюючи громадянську та етнічну ідентичність, дослідники стверджують, що громадянська ідентичність є «ширшою» і дозволяє дистанціюватися людям від «вужької» етнічної ідентичності; натомість інші вважають, що етнічна та громадянська ідентичності є різними аспектами національної ідентичності. J. Pakulski & B. Trante пропонують розглядати громадянську та етнонаціональну ідентичності як основні типи мікросоціальних ідентичностей, які характеризуються силою соціальних включень [8; 10; 11].

Базуючись на ряді досліджень [7; 8; 9; 10; 11] ми можемо визначити національну ідентичність як широкий комплекс індивідуалізованих і неіндивідуалізованих міжособистісних зв'язків та історичних уявлень, який становить основу самоідентифікації окремих осіб та груп людей з певною нацією як самобутню спільноту, що має свою історію, територію, мову, історичну пам'ять, культуру, міфи, традиції, об'єкти поклоніння,

національну ідею. Це процес ототожнення, уподібнення себе з певною нацією. В особистості з'являються суб'єктивне відчуття належності до національної спільноти, прийняття її групових норм і цінностей. А саме: усвідомлення власної згоди та причетності до низки цінностей стосовно рідної мови, релігії, етичних норм, культурної спадщини, які закріплені в єдиній системі політичних і громадських організацій держави.

Взявши за основу ідеї Е.Сміта, проаналізуємо чи були притаманні козакам найголовніші риси національної ідентичності: історична територія, спільні міфи та історична пам'ять, спільна культура; єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів, спільна економіка. Аналіз літературних джерел доводить, що не тільки для козацтва були притаманні всі ці риси, але вони утверджували, боронили і передавали з покоління в покоління ці риси для всього українського народу.

Аналізуючи структуру формування національно-культурної ідентичності, яка ґрунтується на національному світогляді, ми знаходимо підтвердження внеску козащини у її кожен компонент:

– *досвід* (індивідуальний, сімейний, груповий, національний, класовий, суспільний, загальнолюдський), на основі якого формується світовідчуття – основа світогляду. Досвід козацтва ряд дослідників розглядають як головний чинник державницького утворення, започаткованого під час визвольних змагань Б. Хмельницького. На користь останнього твердження свідчить той факт, що і століття потому українські селянські рухи в російській імперії брали на озброєння козацькі гасла, а у деяких випадках, відтворювалася система козацького самоуправління;

– *знання* (досвідні, емпіричні та теоретичні), на основі яких формується світорозуміння. Значний внесок у справу відродження української культури зробили національно-релігійні об'єднання міщан – братства. Спочатку вони були товариствами суспільно-релігійного характеру, що мали на меті займатися справами християнського милосердя. З часом братства поширили свою

діяльність, займаючись справами освіти і культури, закладали школи, бурси, друкарні. За ініціативи гетьмана Запорізького Війська Петра Конашевича-Сагайдачного запорізькі козаки почали надавати матеріальну підтримку братському рухові. В 1616 р. Сагайдачний з «усім Військом Запорізьким вступає до Київського братства, прийнявши його під свою протекцію». Ця подія мала велике політичне значення, оскільки свідчила про участь запорізьких козаків у суспільно-політичному і культурному житті України. В 1631 році Петро Могила заснував при Печерському монастирі колегію, надаючи їй характер західноєвропейських шкіл з перевагою латинської мови. На зразок Київської колегії були створені подібні в Вінниці і Кременці [9];

– *мета*, яка усвідомлюється через універсальні форми діяльності, такі як: потреба – інтерес – мета – засоби – результати – наслідки. На її основі формується світоспоглядання. За всю історію виникнення, розвитку і трансформацій козацтва їх об'єднували різні цілі (на початку поділ на козаків-воїнів і козаків-промисловників вже вказував на різні напрямки діяльності, проте цей поділ був умовним і часто одні і ті ж козаки входили до різних груп). Основна мета на більш пізніх етапах була захист земель та християнства;

– *цінності* (любов, свобода, справедливість, гідність, відповідальність тощо), на основі яких формуються переконання, ідеали людини та складається її світосприйняття. Антонович відмічає, що після битви на Жовтих Водах, можливо під час перебування в Білій Церкві, Хмельницький уперше склав універсали, в яких він обіцяв усій українській спільноті «козацьке звання, себто право волі, яке мали козаки»;

– *принципи* (монізм, плюралізм, скептицизм, догматизм), на основі яких складаються основні способи світобачення. В дослідженні В. Щербака вперше чітко визначені етапи формування козацького стану, соціальні групи, які приймали участь у процесі становлення козацтва, а також освітлюється

дуже важливе релігійне питання, оскільки релігійний фактор «був домінантою морально-етичних цінностей, реально впливав на соціальну поведінку особи» [9];

– *національна культура*. За словами О. Апанович: «...козак відзначався високими морально-етичними якостями, сильним почуттям патріотизму, розумінням найвищої цінності волі й незалежності, фізичним гартом, витривалістю, й умінням концентрувати енергію. Ці риси... вплинули на формування всієї української нації, ментальності українців» [2, с. 107];

– *мова*;

– *національна ідея*. Особливо важливим є той факт, що соціальні та політичні перетворення в добу Хмельницького, супроводжувалися масовим покаянням [9], тобто, у свідомості українського населення виникав ідеал козацької волі, що відбивав загальні громадські установлення.

Ми можемо продовжити аналіз впливу феномену козацтва на формування самосвідомості українців за індикаторами етнонаціональної ідентичності, до яких відносяться [10; 11]:

1. Суб'єктивна значущість власної етнічної чи національної належності, висока позиція цієї ідентичності в суб'єктивній ієрархії інших ідентичностей особистості (серед, зокрема, таких ідентичностей, як регіональна, громадянська, цивілізаційна і т. п.) відповідно, шкальні значення могли би набувати значень від нульового (байдужість до власної етнонаціональної належності) до дуже високого.

2. Включеність до етнонаціональної культури, до її ціннісно-сміслових і архетипових координат. Вона включає в себе обізнаність з творами національної культури (як колишньої, так і сучасної), але не зводиться до такої обізнаності. Ця включеність передбачає інтеріоризацію цієї культури, внаслідок чого особистість сприймає світ крізь призму даної культури.

3. Рівень афіліації щодо власної етнонаціональної групи (тут може виявляти себе як ін-, так і аутгруповий фаворитизм).

В коментарях до славнозвісної збірки «малоросійських пісень» М. Максимович зауважив, що саме в козацькі часи склався особливий «характер» українців, «облагороджений і піднесений Богданом Хмельницьким» [6].

4. Рівень, у якому особистість переймається національними інтересами і виступає їх носієм.

Для формування самосвідомості, до якої належить ідентичність ми маємо задіяти усі структури «Я-концепції» особистості:

Когнітивний компонент – з'ясування представлення молоді про себе як нащадків козаків, бажання вивчати історію козацтва, всесторонньо досліджувати цей феномен.

1. Емоційно-оцінний компонент (афективний). Позитивне ставлення до історичної спадщини українського козацтва, гордість за приналежність до спільноти, тощо.

2. Поведінковий компонент (конотативний), який виявляється у наслідуванні кращих рис козаків, участь у дійствах, присвячених святкуванню чи реконструкції подій, пов'язаних з козаками, тощо:

а) саморегуляцію, що відбувається на першому рівні саморегулювання;

б) самоконтроль, складна дія якого реалізується на другому рівні саморегулювання і створює передумови для цілеспрямованого самовиховання.

При формуванні національної ідентичності у учнів на основі козацької спадщини потрібно пам'ятати, що рівень її когнітивної складової визначався за такими показниками: ступінь вираженості етноніма або самоназви, значимість та актуальність для особистості її національної ідентичності; цілісність знань про націю, її історію, культуру; усвідомлення об'єднуючої основи нації.

До складу показників, які характеризують афективний компонент національної ідентичності відносяться: почуття приналежності до нації; позитивне, ціннісне ставлення до членства в своїй національній групі, рівень національної гордості та гідності,

які проявляє індивід у відношенні до національної спільноти, національних цінностей та національної моралі; солідарність зі своєю нацією, національна самоповага; позитивне ставлення до інших етнічних груп, відчуття інгрупової спільності.

Конативний (діяльнісний) компонент характеризується: проявом особистості як члена етнічної групи; використанням рідної мови, включеністю у національну культуру, в соціальне життя національної спільноти;

Рівень сформованості національної ідентичності особистості можна вважати високим, якщо [4]:

– відзначався високий рівень самоідентифікації, усвідомлення своєї приналежності українській нації, особистість правильно виділяє підстави національної ідентичності, знає характерні риси представників своєї – нації, знає історію своєї нації, її традиції, культуру, національна приналежність для неї є актуальною;

– позитивно оцінює свою приналежність українській нації, має почуття національної гордості та самоповаги, сповідує національні цінності, позитивно ставився до інших етнічних груп;

– демонструє свою приналежність національній спільноті, спілкується українською мовою, використовує національні мотиви в одязі, включений в національну культуру, в суспільне життя, її повсякденна життєдіяльність будується у відповідності з системою цінностей національної культури.

Середньому рівню сформованості національної ідентичності відповідають такі якості: у особистості наявна самоідентифікація, він усвідомлює себе представником української нації, він виділяє підстави національної ідентичності, але кількість їх обмежена, національна приналежність для нього не завжди актуальна:

– має обмежені знання історії, культури, традицій української нації;

– в цілому позитивно ставиться до свого членства в національній групі, проте рівень національної гордості та гідності, які проявляє індивід у відношенні до національної

спільноти, не високий, він не завжди солідарний зі своєю нацією, до інших етнічних груп, в цілому, ставиться позитивно;

– демонструє свою приналежність національній спільноті лише в певних ситуаціях, не завжди в спілкуванні використовує українську мову та будує повсякденну життєдіяльність у відповідності з системою цінностей національної культури лише в окремих випадках.

Низький рівень характеризують такі ознаки:

– не досить чітко ідентифікує себе як представника української нації, національна ідентичність для нього не значима і не актуальна, він виділяє недостатню кількість підстав національної ідентичності, набори ознак, за якими особистість ідентифікує себе з національною спільнотою відзначаються скудністю, нечіткістю, малою кількістю, у особи дуже обмежені знання національної історії, культури, традицій;

– байдужий до свого членства в національній спільноті або ставиться до нього негативно;

– демонстративно не спілкується українською мовою, не проявляє цікавості до соціального життя національної спільноти, не демонструє своєї приналежності до національної групи.

Ідентичність набувається людиною в ході індивідуального розвитку і є результатом психологічних процесів соціалізації, ідентифікації, особистісної інтеграції, тощо. У міру засвоєння індивідом соціокультурних зразків, норм, цінностей, прийняття і засвоєння різних ролей у взаємодіях з іншими людьми його самоідентифікації змінюються, і більш-менш остаточно його ідентичність складається до кінця юнацького віку, якщо у більш пізні періоди особистість не переживає криз ідентичності.

Таким чином цілісне і системне формування національної ідентичності, починаючи з дошкільного віку та початкової школи (адаптаційний період у соціалізації), і особливо підлітковий (індивідуалізація в соціалізації) і юнацький (інтеграція) – як сензитивні періоди для формування різних видів ідентичності,

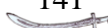

дозволить особистості знайти той оптимальний варіант життєдіяльності, який сприятиме процесу її самореалізації в суспільстві, а також прийняття ним його мінливих норм. Цей процес дуже складний, оскільки сучасне суспільство характеризується багатьма суперечливими тенденціями у своєму розвитку. Проте існують оптимальні способи життєдіяльності, які найбільшою мірою сприяють адаптації конкретної людини. Складаються соціально-типові властивості особистості, тобто такі властивості, які свідчать про приналежність даної людини до певної соціальної групи. Ідеали козацтва, головними з яких, були захист особистої волі та православної церкви, як чинників, що вирізняє українській етнос серед інших оточуючих етносів і сприяє формуванню й утвердженню державності є важливим у самовизначенні молодих людей. До сьогодні козацькі ідеї та ідеали активно впливають на формування загальної української ментальності та самосвідомість народу.

Джерела та література

1. Антонович В. Про козацькі часи на Україні. – К.: Дніпро, 1991. – 238 с.;
2. Апанович О. Козацтво – ментальність українського народу // Сучасність. – 1995. – № 9. – С. 104–108.
3. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – К.: Наукова думка, 1992. – 544 с.
4. Гора Олексій. Методика дослідження рівня сформованості національної ідентичності студентів / Наукові записки, серія: Педагогічні науки, випуск 103. С. 90–100.
5. Драгоманов М. Малорусскія народныя преданія и рассказы. – К.: Типографія М. П. Фрица, 1876. – 436 с.
6. Максимович М. А. Малоросійскія пісні. – М.: Типографія А. Семена, 1827. – 234 с.
7. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія / М. Т. Степико. – К.: НІСД, 2011. – 336 с.
8. Корнєв Андрій. Вплив козацтва на формування ідеалів української спільноти // Образотворче мистецтво. – 2011. – № 3. С. 117–121.
9. Кукса В. В., Коломієць Т. В. Вплив культури козацтва на формування самосвідомості українського народу. – Режим доступу: <http://history-pages.kpi.ua> > 30_2_Kyкса-Kolomiec

10. Хазратова Н. В. Діагностика громадянської ідентичності: пошук інструментів вимірювання. – Режим доступу: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgiirbis>

11. Хазратова Н. В. Етнонаціональна і громадянська ідентичність: пошук емпіричних індикаторів. – Режим доступу: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgiirbis>

УДК: 378.091(051):908(477.82)

Наталія ЯСІНСЬКА,

доцент кафедри педагогіки та психології ВППО,

кандидат педагогічних наук, м. Луцьк

ПРОБЛЕМИ КРАЄЗНАВСТВА НА СТОРІНКАХ НАУКОВО-МЕТОДИЧНОГО ЖУРНАЛУ «ПЕДАГОГІЧНИЙ ПОШУК»

Краєзнавство – галузь наукових знань, що виникла на фундаменті, закладеному історією, природознавством, географією, етнографією, археологією, економікою, культурологією тощо. Міждисциплінарний характер краєзнавства висвітлює загальні тенденції сучасної науки до синтезу і посилення інтеграційних процесів, взаємовпливу і взаємопроникнення різних галузей знань при вивченні конкретного краю. Кожна з наук дає можливість поглибити комплексне дослідження про край, виокремити його певні сторони. Краєзнавство не лише механічно переймає знання, отримані іншими науками, але органічно включає їх в цілісну систему науки про край.

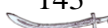
«Людина в краєзнавстві є одночасно і творцем, і дослідником, і споживачем історії, охоронцем матеріальних і духовних цінностей краю», «краєзнавство завжди біля витоків відродження» – ці твердження Г. В. Бондаренка, відомого волинського краєзнавця, який понад 10 років працював завідувачем кафедри теорії та методики викладання шкільних предметів ВППО, розкриває і його особисту життєву позицію, і напрями діяльності вченого і педагога [10, с. 124].

Важливе місце у розвитку краєзнавчої освіти області належить науково-методичному журналу «Педагогічний пошук», у якому з ініціативи Г. В. Бондаренка у 1998 році започатковано рубрику «Краєзнавство». Постійний автор рубрики, він залучає до співпраці науковців і педагогів області, спрямовуючи їх науково-краєзнавчий пошук на актуальну тематику та домагаючись тематичного розмаїття друкованих у ній праць. У наукових статтях та повідомленнях акцентується увага на нових підходах до краєзнавства, зокрема географічного, історичного, літературного, мистецького тощо. Постійною є увага до таких тем, як лесезнавство, історія населених пунктів, розвиток культури і мистецтва, традиційно-побутової культури тощо. Ця рубрика стала важливою ланкою здійснення краєзнавчої освіти, в якій друкуються наукові статті та повідомлення, рецензії і бібліографія, краєзнавча хроніка тощо. У журналі також подається інформація про краєзнавчі заходи, конкурси, матеріали для проведення занять і заходів з волинезнавства. Такі публікації допомагають у гуртковій, факультативній та позакласній роботі учням і вчителям, сприяють вихованню самосвідомості, любові до свого краю. Рубрика сприяє поширенню краєзнавчої освіти, формує певне розуміння щодо природи рідного краю, історії, культури, долі його людей, допомагає будити історичну пам'ять, формувати екологічну культуру та виховання, історичне мислення та здобувати краєзнавчу освіту.

Значна частина матеріалів рубрики акцентована на проблемах освітянського краєзнавства. Це, зокрема, історія освіти окремих регіонів краю. Вчителем історії та правознавства, директором Язовненської ЗОШ Ратнівського району В. М. Онищук на основі значної джерельної бази розкрито процес становлення та розвитку освіти села Самари Ратнівського району [6, с. 71–74]. Дмитро Мороз, журналіст, власний кореспондент Волинського телебачення звернувся до перших українських шкіл і перших вчителів на Поліссі [11, с. 82–85]; Г. В. Бондаренком зроблено аналіз вищої освіти на Волині упродовж 65 років [2, с. 70–71]; І. Бойко,

заступник директора з навчально-виховної роботи Затурцівської ЗОШ імені В. К. Липинського акцентувала увагу на збереженні пам'яті видатних земляків, розкрила форми святкування ювілею В. К. Липинського у школі імені славетного земляка [1, с. 76].

Значним здобутком у розвитку краєзнавства в області є запровадження викладання у закладах освіти з 1 вересня 2005 року факультативного курсу «Волинезнавство», автором-упорядником програми якого є Геннадій Васильович. В авторській програмі запропоновано факультативи для учнів усіх класів загальноосвітніх шкіл. У 2009 році педагоги області отримали електронну версію посібника «Волинезнавство», підготовлену авторським колективом на чолі з Г. В. Бондаренком. На допомогу вчителю з викладання курсу «Волинезнавство» в журналі «Педагогічний пошук» розміщено статтю Геннадія Васильовича «Про факультативний курс для учнів 10–12 класів “Наш край в роки Другої світової війни” [3, с. 71–73], В. Прокопчук, канд. пед наук, доцент кафедри нової та новітньої історії ВДУ імені Лесі Українки «Стародавній Луцьк» [8, с. 79–83].

Рубрика журналу багата також різноманітними підходами до висвітлення питань шкільного музейництва та музейної педагогіки. Так, А. М. Силюк та Л. Г. Грицина розмістили статтю «Волинський краєзнавчий музей – школі» до практичного використання та організації співпраці з Волинським краєзнавчим музеєм пропонують Комплексну програму «Музей – школі» (Згідно з навчальними програмами для загальноосвітніх шкіл) [9, с. 80–83]; Л. Грицина, провідний науковий співробітник Волинського краєзнавчого музею, пропонує статтю «Музей – школі». Традиція друкування програм «Музей – школі» зберігається і донині. Друкувались матеріали на допомогу організаторам музеїв у школах. Василь Іванович Демкович, завідувач відділу природничих дисциплін інституту розкрив значення шкільного геологічного музею в освітньому процесі в статті «Шкільний геологічний музей» [5, с. 69].

Змістовним і важливим напрямом краєзнавства стали надруковані у рубриці дослідження про видатних діячів культури та науки, краєзнавства Волині: родину Косачів та Лесю Українку, Михайла Кравчука, Модеста Левицького, Олександра Цинкаловського та багатьох інших. Так, стаття Н. Пушкар, головного хранителя Волинського краєзнавчого музею «Письменник, лікар, педагог» (Модест Левицький 1866–1932 рр.) [7, с. 71–73]; Г. В. Бондаренка «Ім'я Лесі Українки і родини Косачів у волинезнавстві» [4, с. 65–68].

У рубриці всесторонньо висвітлювались різноманітні напрями краєзнавчого пошуку в освітніх закладах Волині, здійснювався історіографічний аналіз матеріалів волинських краєзнавців, що ставало новим стимулом до розвитку педагогічного краєзнавства у Волинській області.

Джерела і література

1. Бойко І. Школа імені В. К. Липинського святкує ювілей славетного земляка. *Пед. пошук.* 2007. № 2(54). С. 76.
2. Бондаренко Г. В. Вищій освіті на Волині – 65років. *Пед. пошук.* 2005. № 1(45). С. 70–71.
3. Бондаренко Г. В. Про факультативний курс для учнів 10–12 класів «Наш край в роки Другої світової війни». *Пед. пошук.* № 2(46). 2005. С. 71–73.
4. Бондаренко Г. В. Ім'я Лесі Українки і родини Косачів у волинезнавстві. *Пед. пошук.* 2001. № 2(30). С. 65–68.
5. Демкович В. І. Шкільний геологічний музей. *Пед. пошук.* 1999. № 4(24). С. 69.
6. Онищук В. М. Становлення та розвиток освіти села Самари Ратнівського району. *Пед. пошук.* 2002. № 2 (34). С. 71–74.
7. Пушкар Н. Письменник, лікар, педагог (Модест Левицький 1866–1932 рр.). *Пед. пошук.* 2004. № 4(44). С. 71–73.
8. Прокопчук В. Стародавній Луцьк. *Пед. пошук.* 2007. № 3(55). С. 79–83.
9. Силюк А. М., Грицина Л. Г. Волинський краєзнавчий музей – школі. *Пед. пошук.* 1999. № 2(22). С. 80–83.
10. Кот Н. М., Романчук Г. Д. Краєзнавець, вчений, педагог (Геннадій Васильович Бондаренко). *Краєзнавство.* 2011. № 3. С. 124–128.
11. Мороз Д. Перші вчителі і перші українські школи на Поліссі. *Пед. пошук.* 2003. № 3(39). С. 82–85.

Наукове видання

**Волинь – край козацький.
Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири
сучасного освітнього процесу**

*Збірник матеріалів
V Всеукраїнської науково-практичної конференції
(Луцьк, 12 жовтня 2021 р.)*

Представлено в авторській редакції

Упорядник: *А. В. Хитрик*

Технічний редактор: *Л. І. Гаврилюк*

